

Erik Hrnčiarik

RÍMSKE A GERMÁNSKE VÝROBKY

**Z KOSTI, PARHOVINY A SLONOVINY Z AUXILIÁRNEHO KASTEĽA
V IŽI V KONTEXTE SEVEROPANÓNSKEJ HRANIČNEJ ZÓNY**

Trnava 2015

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE
a
ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV NITRA

RECENZENTI: prof. PhDr. Klára Kuzmová, CSc. (FF TU Trnava)
Doc. PhDr. Vladimír Varsík, CSc. (AU SAV Nitra)

SADZBA: Dr. phil. Erik Hrnčiarik
VYDAVATEL: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, SK-918 43 Trnava
<http://klasarch.truni.sk/>

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied
Akademická 2, SK-949 21 Nitra
<http://archeol.sav.sk/>

Erik Hrnčiarik

**Rímske a germánske výrobky
z kosti, parohoviny a slonoviny z auxiliárneho kastela v Iži
v kontexte severopanónskej hraničnej zóny**

© Dr. phil. Erik Hrnčiarik, 2015
© Filozofická Fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2015
© Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2015

Publikácia vznikla ako výstup grantového projektu VEGA 1/0346/15 Kastel v Iži - súčasť limes romanus na Slovensku s finančnou podporou občianskeho združenia Pro Archaeologia Classica, Trnava.

Trnava 2015

ISBN 978-80-8082-935-3

OBSAH

I. Úvod.....	5
II. Stručná charakteristika náleziska.....	7
III. Využitie a technológia opracovania kosti, parohu a slonoviny v prvých štyroch storočiach po Kr.	10
III.1 Materiál.....	10
III.2 Technológia opracovania kosteného, parohového a slonovinového materiálu v Rímskej ríši.....	14
III.3 Technológia opracovania kosteného a parohového materiálu u Germánov a ich dielne	21
IV. Výrobky z kosti, parohu a slonoviny z rímskeho tábora v Iži-Leányvári.....	22
IV.1. Šperky.....	22
IV.1.1 Dekoratívne ihlice.....	24
IV.1.2 Koráliky.....	37
IV.1.3 Privesky - amulety	38
IV.1.4 Náramky.....	39
IV.2 Súčasti vojenského výstroja a výzbroje.....	41
IV.2.1 Súčasti mečov	42
IV.2.2 Pošvy mečov.....	44
IV.2.3 Kostené obloženia kompozitných lukov a šípov.....	45
IV.2.4 Iné súčasti výzbroje a výstroja.....	48
IV.3 Predmety súvisiace so spracovaním textilu.....	49
IV.4 Hudobné nástroje.....	55
IV.5 Predmety dennej potreby.....	56
IV.5.1 Rukoväte nožov.....	56
IV.5.2 Ostatné rúčky.....	60
IV.6 Kostené súčasti nábytku a skriniek.....	61
IV.6.1 Pánty	62
IV.6.2 Obloženie nábytku.....	64
IV.7 Stolové hry.....	64
IV.7.1 Hracie kocky (alea)	65
IV.7.2 Hracie žetóny (calculi)	66
IV.8 Pisárske potreby.....	67
IV.8.1 Stilus, graphium.....	68
IV.9 Hrebene.....	69
IV.10 Korčule.....	76
IV.11 Predmety neidentifikovanej funkcie.....	76
IV.12 Polotovary.....	77
V. Vyhodnotenie.....	78
V.1 Skladba rímskych nálezov.....	78
V.2 Skladba germánskych nálezov.....	79
V.3 Kontext a chronologické zaradenie nálezov.....	80
V.4 Pôvod výrobkov z Iže-Leányváru	82
V.5 Materiál a technológia jeho opracovania.....	82
V.6 Kostené, parohové a slonovinové výrobky v kontexte vojenských stavieb v panónskom pohraničí	83
VI. Záver.....	87
VII. Zoznam použitej literatúry.....	90
VIII. Katalóg.....	98

I. ÚVOD

Niečo vyše 35 rokov trvajúci archeologický výskum rímskeho tábora v Iži vedený pracovníkmi Archeologického ústavu SAV v Nitre priniesol nové poznatky o tejto dôležitej pamiatke na území dnešného Slovenska. Ide o jediná ľavobrežnú vojenskú stavbu z nášho územia, ktorá bola súčasťou pevnostného systému, tzv. *Ripa Pannonica* na strednom toku rieky Dunaj. Najstaršie doklady prítomnosti rímskeho vojska sú na lokalite doložené z obdobia okolo roku 175 po Kr., keď bol vystavaný drevozemný tábor. Po ničivom germánskom útoku v roku 179 po Kr. ho síce vojaci na krátky čas opustili, no už koncom 2. stor. po Kr. došlo k jeho opätovnej výstavbe do kamennej podoby. Rimania sa na tomto mieste udržali nasledujúcich zhruba 200 rokov, až do rozpadu ich moci na strednom Dunaji. V polovici 4. stor. po Kr. sa tu na krátky čas usadili germánske kmene a niekedy v polovici 5. stor. po Kr. ostala lokalita opustená.

Systematický archeologický výskum priniesol početné nálezy datované do rôznych vývojových fáz tábora. Mnohé z nich sa postupne stali predmetom vedeckých štúdií¹ alebo diplomových a dizertačných prác². Predložená práca si za cieľ zobrala spracovať skupinu nálezov, ktoré boli vyhotovené z kosti, parohu a slonoviny. Ide o pomerne široké spektrum produktov, ktoré boli používané v rôznych oblastiach ľudského života. Keďže lokalita nebola obývaná len Rimami, práca pojednáva aj o germánskych nálezoch. Aj keď mnohé výrobky z kosti, parohu alebo slonoviny boli veľmi zaujímavé a pomerne atraktívne, zaostával ich podrobnejší výskum oproti niektorým materiálovým skupinám (napr. terra sigillata, bronzové nádoby a pod.). Až koncom 80-tych a začiatkom 90-tych rokov bolo publikovaných niekoľko prác z rôznych antic- kých zbierok³, regiónov⁴, prípadne rôznych väčších sídliskových aglomerácií⁵. S postupným publikovaním nových a nových nálezov sa pôvodne najmä typologické práce obohacovali o zistenia týkajúce sa použitého materiálu, technológie opracovania kosti a parohu, techniky zdobenia povrchu, a taktiež sa vyčlenili rôzne regionálne dielne a pod.

V germánskom prostredí má výskum niektorých predmetov oveľa dlhšiu tradíciu. Najväčšia po- zornosť sa v minulosti sústredila na výskum a datovanie germánskych hrebeňov, ktorých typológiu v roku 1960 vypracovala S. Thomasová⁶. Čoskoro nato publikovala M. Lamiová-Schmiedlová štúdiu o hrebeňoch z východného Slovenska⁷. No ostatným germánskym nálezom z kosti alebo parohu sa v nasledujúcom ob- dobi venovala u nás len minimálna pozornosť. Až v roku 2001 vyšla rozsiahla štúdia, ktorá mapuje výskyt germánskej kostenej a parohovej industrie z doby rímskej v stredo európskom barbariku z pera T. Zemana⁸.

Predmety vyrobené z kosti, parohu a slonoviny, ktoré boli nájdené počas archeologických výskumov tábora v Iži, predstavujú ucelenú kolekciu nálezov pochádzajúcu z čisto vojenského prostredia. Ide o jedno z prvých takýchto spracovaní nálezov, keďže vo väčšine prípadov bývajú spolu s nimi publikované aj nálezy z civilných osád v okolí táborov. Čo prináša pomerne skreslený pohľad na problematiku. Tento fakt dáva v mnohom príležitosť získať predstavu nielen o všeobecne známych vojenských aktivitách, ich historických súvislostiach alebo vojenskom výstroji či výzbroji, ale aj o každodennom živote rímskeho vojaka.

Predložená práca je rozdelená na šesť častí. Po úvodnom načrtnutí historického vývoja tábora sa podrobnejšie zaoberám jednotlivými druhmi použitého materiálu a technológiou opracovania. Jadro práce tvorí IV. kapitola, v ktorej sú postupne analyzované nálezy dekoratívnych ihlíc, koráliky, náramky amulety,

¹ Napr. Benková 2010, 92-108.

² Napr. Švaňa 2012; Kučeráková 2013.

³ Napr. Béal 1984.

⁴ Napr. Petkovič 1995.

⁵ Napr. Bíró 1987, 25-63.

⁶ Thomas 1960, 54-215.

⁷ Lamiová-Schmiedlová 1964, 191-201.

⁸ Zeman 2001, 107-147.

súčasťou výzbroje a výstroja vojakov, nástroje súvisiace s výrobou textilu, hudobné nástroje, nožičky, súčasťou nábytku, stolové hry, písárske potreby, germánske hrebene, korčule, predmety neurčiteľnej funkcie a polotovary. Na konci práce je zaradené podrobnejšie vyhodnotenie skúmaného materiálu a záver.

V neposlednom rade by som sa chcel poďakovať všetkým mojim kolegom z katedry klasickej archeológie, za početné rady a pomoc pri príprave rukopisu tejto práce. Prof. PhDr. K. Kuzmovej, CSc. a PhDr. J. Rajtárovi, CSc. (AU SAV Nitra) patrí moja vďaka aj za prístupenie materiálu a dokumentácie, za odborné rady a zapožičanie literatúry. Za mnohé podnety pri príprave ďakujem aj už nebohému prof. H. U. Nuberovi a Dr. phil. G. Seitzovej z Univerzity vo Freiburgu. Chcel by som sa poďakovať aj Dr. S. Jilkovej a ao. Univ.-Prof. Dr. V. Gassnerovej za pomoc a odborné rady počas niekoľkých študijných pobytov na Viedenskej Univerzite. Osobitne by som sa chcel poďakovať Mgr. A. Ďurianovej, PhD. a Mgr. K. Karabovej, PhD. za pomoc pri jazykovej úprave textu. Moje vďaka ďakuje za podporu a pomoc patrí aj mojim rodičom Drahomíre a Jozefovi, sestre Veronike s rodinou, už nebohému starému otcovi Jozefovi a všetkým priateľom, známym a kolegom z Freiburgu, Trnavy a Brezna

Erik Hrnčiarik

II. STRUČNÁ CHARAKTERISTIKA NÁLEZISKA

Zvyšky jedinej ľavobežnej rímskej pevnosti na území dnešného Slovenska sa nachádzajú v katastri obce Iža v polohe Leányvár (Dievčí hrad, Devín), vzdialenej asi 4 km na východ od sútoku Dunaja a Váhu⁹. Ležala oproti légiovému tábora v *Brigeti* (dnešné Komárom-Szóny), ktorý vznikol koncom 1. stor. po Kr. na území kmeňa Azalov¹⁰. Keďže antické pramene ani epigrafické pamiatky pevnosť v Iži nespomínajú, ostáva jeho antické pomenovanie dodnes neisté. V staršej historickej a archeologickej spisbe sa stotožňoval s geografickým údajom *Kelemantia* (tiež *Celemantia/Kelamantia/Celamantia*), pochádzajúcim od Klaudia Ptolemaia. Archeologický výskum však dokázal, že v dobe vzniku jeho diela *Geographia* tábor ešte neexistoval a najstaršie stavebné fázy sú doložené až z roku 175 po Kr. V súčasnosti sa skôr predpokladá, že tento názov asi patril dones nelokalizovanej, pravdepodobne germánskej osade niekde východne od sútoku Dunaja a Váhu¹¹.

Najstaršie vyobrazenia a zmienky o existencii zaniknutých rímskych stavieb neďaleko Iže sú známe až z novoveku (F. Marsigli, M. Bel). Pozoruhodné svedectvo o jeho vzhľade v 30. rokoch 18. stor. zaznamenali J. Milles a R. Pockocke, ktorí na svojich cestách sledovali stopy rímskeho limitu¹².

Prvé pomerne rozsiahle výskumy v jeho priestore uskutočnil ešte pred 1. svetovou vojnou (v rokoch 1906-1909 a 1912-1913) J. Tóth-Kurucz, ktorému sa podarilo zostaviť pomerne dobrý pôdorysný plán kastela (podrobne zmapoval najmä jeho vnútorné usporiadanie). Výsledky zhrnul v niekoľkých článkoch¹³ a jednej monografii s názvom *Rímske stopy na ľavom brehu panónskeho dunajského limitu*¹⁴. Výskum bol obnovený v roku 1932 pod vedením českého archeológa J. Böhma, ktorý sa pomocou sondáže pokúsil sledovať priekopové opevnenie v západnej časti severného opevnenia¹⁵. V rokoch 1955-1956 viedol podrobný archeologický výskum B. Svoboda a výsledky publikoval v časopise *Slovenská archeológia* pod názvom „*K dejinám rímskeho kastela na Leányváru u Iže, okres Komárno*“¹⁶. Na základe vtedajších poznatkov určil základné etapy stavebno-historického vývoja kastela, t.j. domitiánovskú výstavbu drevozemného tábora, trajánovsko-hadriánovskú prestavbu do kameňa i valentiniánovskú prestavbu a taktiež rozpoznal germánske osídlenie na počiatku sťahovania národov¹⁷. V roku 1957 bol pod vedením M. Lamiovej-Schmiedlovej preskúmaný priestor severozápadnej rohovej/náročnej veže¹⁸. Od roku 1978 realizovali rozsiahly revízný výskum pracovníci AÚ SAV, najmä K. Kuzmová a J. Rajtár¹⁹. Dôvodom jeho realizácie bola výstavba vodných diel Gabčíkovo-Nagymaros na Dunaji. Postup a metódy výskumu spočiatku ovplyvnil zámer výstavby, a preto mal spočiatku záchranný charakter. Neskôr, keď sa zainteresovaným inštitúciám podarilo zmeniť pôvodný plán, ktorý počítal s úplným zničením tábora, mal ráz systematického výskumu. Pri výskume bola plocha tábora rozdelená na sektorovú sieť a po počiatkovej sondáži sa pristúpilo k plošnému odkryvu s použitím detailných rezov²⁰. Vybrané plochy a rezy sa zdokumentovali fotogrametricky. Dôležité informácie sa získali i prostredníctvom leteckého snímkovania a geofyzikálneho prieskumu²¹. Výskum prebiehal v

⁹ Borhy/Kuzmová/Rajtár/Számádó 2001, 29.

¹⁰ Kuzmová/Rajtár 2010, 12.

¹¹ Kuzmová/Rajtár 2010, 11.

¹² Súhrnne: Rajtár 2000, 34.

¹³ Napr. Tóth-Kurucz 1909, 46-53.

¹⁴ Kurucz 1914, 32-50.

¹⁵ Kuzmová/Rajtár 2010, 12.

¹⁶ Svoboda 1962, 397-424.

¹⁷ Svoboda 1962, 397-424.

¹⁸ Schmiedlová 1958, 543-548.

¹⁹ Kuzmová/Rajtár 1986, 358.

²⁰ Buranská/Kolník/Rajtár 1980, 73.

²¹ Kuzmová 2001, 106.

niekoľkých etapách. Najskôr sa podrobnejšie preskúmala priestor severnej brány a juhozápadná časť kastela. V súvislosti s výstavbou priesakového kanála sa zároveň skúmala rozsiahla plocha v severozápadnom predpolí tábora. Pozornosť sa však venovala najmä južnej časti tábora spolu s prilahlým predpolím. Výskum priniesol poznatky o zvyškoch zástavby staršieho, drevozemného tábora, ktorý bolo možné vďaka nálezom jednoznačne datovať do obdobia markomanských vojen²². Po zmene zámeru stavby pokračoval výskum priebežne vo všetkých otvorených sondách a s menšími prestávkami pokračuje dodnes.

Počiatky rímskej pevnosti v polohe Leányvár siahajú do obdobia vlády Marka Aurelia (161-180 po Kr.), kedy vznikla na ľavom brehu Dunaja v tom istom mieste, kde aj neskorší kamenný tábor, drevozemná vojenská pevnosť. Presný rozsah tábora nie je dodnes známy, avšak predpokladá sa, že mal kosodĺžnikový tvar a rozlohu viac ako 3 ha²³. Bol opevnený dvomi hlbokými hrotitými priekopami a pravdepodobne aj zemnými valmi s drevenou hradbou. Z vnútornej zástavby sa doteraz podarilo odkryť zvyšky jedenástich kasárenských barakov vystavaných z nepálených tehál, ktoré boli pravidelne usporiadané do ulíc²⁴. Interiér týchto stavieb tvorila podlaha z udupanej hliny a niekde aj dlažba z nepálených tehál. Niektoré z nich boli rozdelené drevenými priečkami a vykurované malými pieckami využívanými aj na zohrievanie jedla²⁵.

Kastel nevznikol ako dočasná východisková základňa pre vojnové výpravy do krajiny Kvádov, ale ako trvalá hraničná pevnosť. Úlohou jeho posádky, ktorej názov nie je známy, ale tvorili ju pravdepodobne jazdecké oddiely lukostrelcov, bolo zrejme dohliadať na dodržiavanie podmienok mieru medzi Rimani a Germánmi, kontrolovať pohyb Kvádov v širšom predpolí *Brigetia* a chrániť tak prilahlý úsek hraníc pred ich náhlým vpádom²⁶. Pravdepodobne v roku 179 po Kr. na následky požiaru po neočakávanom germánskom útoku zanikol. O tom, že išlo o nečakanú udalosť, ktorá sa pravdepodobne odohrala v noci, svedčia početné nálezy rozbitých, často celých nádob, zbraní (dlhé jazdecké meče, hroty šípov), súčasti odevu (najmä spony), obuvi a pod. Pred jeho obnovou boli zvyšky pôvodných stavieb najskôr splanirované a zavezené mohutnou zemnou navážkou²⁷, preto všetky nálezy pochádzajúce z drevozemnej fázy možno spoľahlivo datovať do rokov 175-179 po Kr. Čoskoro po jeho zničení, koncom 2. stor. po Kr., postavili Rimania na tom istom mieste kamenný kastel. Nálezy veľkého množstva kolkovaných tehál nasvedčujú, že k tomu došlo už za vlády cisára Commoda. Práce zabezpečovala predovšetkým I. pomocná légia, v tom čase umiestnená v *Brigeti*²⁸. Zaberal rozlohu vyše 3 ha. Bol orientovaný v smere svetových strán, mal zaoblené nárožia a jeho obranný múr pravdepodobne siahal až do výšky 4 až 5 metrov. K fortifikačnému systému patrili veže umiestnené na rohoch a na úsekoch medzi nárožiami a bránami, ktoré boli k obrannému muru pristavané z vnútornej strany. Do tábora sa vstupovalo cez štyri brány, z ktorých južná (*porta decumana*) bola dvojprichodová. Po oboch stranách všetkých vstupov do tábora stáli pravouhlé veže na posilnenie obrany. Z vonkajšej strany boli okolo tábora vyhlbené najskôr dve a neskôr až päť hrotitých priekop. Vnútorňa štruktúra svojim plánom zodpovedala zaužívanej schéme výstavby rímskych táborov (dve hlavné cesty križujúce sa v pravom uhle, na ktoré sa napájal uličný systém), avšak štábná budova nebola ako obvykle umiestnená v strede tábora, ale bola posunutá k západnej bráne²⁹. Počas výskumu sa podarilo lokalizovať aj zvyšky pôvodného rímskeho kúpeľa v juhovýchodnej časti. Jediná datovaná stavba označovaná ako „stavba I“ sa využívala od konca 2. až do polovice 3. stor. po Kr., kedy po germánskych nájazdoch zanikla požiarom³⁰. Rozdeľovala sa na dva rady miestností (*contubernia*), z ktorej sa podarilo preskúmať šesť na každej strane. Stála na kamenej podmuróvke, s drevenými alebo hrazdenými stenami z nepálených tehál³¹. Po spomínanom germánskom vpáde bol celý tábor pravdepodobne obnovený. V 4. stor. po Kr. sa za vlády Konštantínovcov uskutočnila rozsiahla prestavba opevnenia kastela. K pôvodným vežiam severnej brány boli pripojené bastióny s pôdorysmi v

²² Kuzmová/Rajtár 2010, 14.

²³ Kuzmová/Rajtár 2010, 14.

²⁴ Borhy/Kuzmová/Rajtár/Szamado 2001, 31.

²⁵ Kuzmová/Rajtár 2010, 15.

²⁶ Rajtár 2000, 36.

²⁷ Rajtár 1992, 149-170.

²⁸ Rajtár 2000, 37.

²⁹ Kuzmová/Rajtár 2010, 16.

³⁰ Rajtár 2000, 38.

³¹ Kuzmová/Kolník/Rajtár 1982, 178-180.

tvare podkovy. Ďalej k severným nárožiam pevnosti pristavali bastióny vejárovitého pôdorysu. Na juhovýchode spevnili Rimania obranu tábora tzv. vlčími jamami (lat. *lilia*)³². Za vlády cisára Valentiniána I. (364-375) došlo k posledným stavebným úpravám, o čom svedčia napr. nálezy tehál s kolkami *Vincentia* a *Lupicini tribuni*, ktoré sa objavujú aj na iných valentiniánovských stavbách na severnej hranici provincie Panónia³³. Pravdepodobne v tom čase bola poškodená severná brána zamurovaná. Pred južnou zas vyhlbili mohutnú priekopu. Po cisárovej smrti v *Brigeti* v roku 375 po Kr. a po zdrvujúcej porážke Rimánov pri Hadrianopole už nemohla oslabená vojenská obrana hraníc odolávať tlaku barbarských kmeňov. Presný dátum odchodu vojsk, ako aj jeho zánik, nie je dodnes medzi odbornou verejnosťou jednoznačne doriešený. Príčinou odchodu posádky bol postupujúci rozklad rímskej provinciálnej správy v stredodunajskom priestore.

V jeho areáli a blízkom okolí sa potom usadili germánski Kvádi, zmiešaní so skupinami nových prisťahovalcov – Gótov, Alanov a Hunov. O ich prítomnosti svedčia mnohé nálezy v porušených vrstvách, ale aj niekoľko objektov, ktorých pôvodný účel síce nie je známy, ale nakoniec slúžili ako odpadové jamy. K takýmto patrí nadzemná stavba, ktorej podlaha bola vybudovaná zo zlomkov strešnej krytiny³⁴, pôvodne zásobnicová jama cylindrického tvaru a jama lievikovitého tvaru nájdená v južnom predpolí tábora. Početné nálezy z tohto obdobia sa získali zo zasypaných priekop pred južnou bránou. Priekopa v severozápadnom predpolí kastela bola taktiež zasypaná a do jej svahov boli jednotlivo alebo v skupinkách zahĺbené pece, ktoré sa používali na sušenie alebo praženie obilia, prípadne ako chlebové pece. Vo vrchných vrstvách vo vnútri kastela nebolo možné stratigraficky oddeliť nálezy patriace posledným fázam jeho existencie od nálezov po jeho zániku³⁵. Po odchode Germánov, niekedy v priebehu prvej polovice 5. stor. po Kr., zostalo toto miesto už neobývané³⁶. Z 10. stor. po Kr. boli na lokalite zachytené hroby patriace k stredovekému radovému pohrebisku, ktorého časť zasahuje aj do lokality³⁷. V stredoveku a novoveku slúžili zvyšky kastela ako zdroj stavebného materiálu pre okolité obyvateľstvo.

³² Kuzmová/Rajtár 2010, 17.

³³ Borhy/Kuzmová/Rajtár/Szamado 2001, 28-29.

³⁴ Kuzmová/Kolník/Rajtár 1982, 157.

³⁵ Za informácie ďakujem PhDr. J. Rajtárovi, CSc. (AU SAV Nitra).

³⁶ Rajtár 2000, 38.

³⁷ Kuzmová/Kolník/Rajtár 1980, 122-123.

III. VYUŽITIE A TECHNOLÓGIA OPRACOVANIA KOSTI, PAROHU A SLONOVINY V PRVÝCH ŠTYROCH STOROČIACH PO KR.

III.1 Materiál

V roku 2006 vykonal MVDr. Marián Fabiš, PhD. osteologickú analýzu opracovaných kostených, slonovinových a parohových nálezov z rímskeho tábora v Iži. Jej výsledky sú zhrnuté v Tabelle 1. Pre lepšiu predstavu a na porovnanie je v nej uvedené aj percentuálne zastúpenie použitého osteologického materiálu na výrobu rôznych predmetov z vybraných archeologických lokalít z rôznych častí Rímskeho impéria (tabella 1):

materiál	priemerné percentuálne zastúpenie	
	Iža, Leányvár	na vybraných lokalitách
kosť	23,40%	85,62%
paroh	27,35%	13,77%
slonovina	49,25%	0,32%
zub	0%	0,29%

Tabella 1. Percentuálne zastúpenie opracovaného osteologického materiálu z Iže-Leányváru a spriemerované údaje z vybraných lokalít: *Augst, Bad Wimpfen, Colchester, Corbridge, Escolives, Gorzium, Chur, Hedderheim, Lyon, Mainz, Nimes, Oberwinterthur, Schaan, South Schields, Ulpia Traiana, Urach, Valkenburg* (na základe Deschler-Erb 1998, tab. 150).

Pri porovnaní s analogickými vyhodnoteniami publikovanými v odbornej literatúre sa zistili viditeľné odchýlky v percentuálnom zastúpení jednotlivých druhov materiálu. Nálezom z Iže na prvý pohľad výrazne dominujú výrobky zo slonoviny. Už J. - C. Beál v roku 2000 upozornil na to, že výrobky z tohto materiálu, nájdené severne od Álp, sú importami z oblasti Stredomoria, nie miestne produkty³⁸. Preto je ich výskyt v tejto oblasti pomerne zriedkavý a na rímskych lokalitách sa objavujú len v minimálnom množstve. Napríklad medzi nálezmi z kastela a vicu v Mainzi sa ich podarilo identifikovať len 15 kusov (0,9%) z 1234³⁹, a pritom ide o jednu z najpočetnejších kolekcí. Je teda viac než pravdepodobné, že analýza z Iže nezodpovedá skutočnosti, čo pravdepodobne spôsobil stav bádania v tejto oblasti na Slovensku. Skreslený pohľad na niektoré výrobky mohla zapríčiniť podobnosť slonoviny a niektorých typov kostí. Najmä pri drobných predmetoch (napr. ihlice, ihly a pod.), ktoré sú detailne opracované a ich povrch je kvalitne vyleštený, nechávajú aj renomovaní zahraniční odborníci ich pôvod otvorený. Preto sa v tejto časti práce opieram o predloženú analýzu len okrajovo a uvádzam skôr paralely z iných nálezísk.

Zaujímavé je tiež pomerne vysoké zastúpenie parohoviny v porovnaní s kosťami. Toto môže byť na jednej strane tiež spôsobené nesprávnym určením materiálu, ale na strane druhej sa tu môže odrážať aj fakt, že ich nevyrobili Rimania ale Germáni, ktorí na lokalite sídlili na sklonku antiky.

Rimania od 1. až po 3. stor. po Kr. využívali na výrobu skôr kostený materiál ako parohovinu. Technika opracovania kosti bola v Stredomorí na prelome letopočtov na vysokej úrovni a spolu s ich príchodom sa rozšírila aj do severných provincií. Na sídliskách, ktoré boli pôvodne obývané laténskym obyvateľstvom, ešte na začiatku rímskej okupácie doznievalo dominantné opracovanie parožia, v priebehu niekoľkých generácií ho však postupne nahradilo spracovanie kostí (napr. Magdalensberg⁴⁰). Prevažná časť výrobkov z pa-

³⁸ Beál 2000, 112-113.

³⁹ Mikler 1997, 6.

⁴⁰ Gostenčnik 2002, 170.

rohoviny, ktoré možno v severných provinciách datovať od 1. do 3. stor. po Kr., sú rúčky nožov alebo rôzne amulety a privesky. Na konci 3. a začiatku 4. stor. po Kr. ale dochádza k zmene. Častejšie sa v pohraničnej zóne začínajú objavovať dielne na opracovanie parohu⁴¹ a opracovanie kostí sa tu postupne vytráca⁴². Tento fenomén sa často spája s postupným nárastom počtu germánskych vojakov v rímskej armáde. Spolu s nimi pravdepodobne prichádzajú aj remeselníci, ktorí sa špecializovali na opracovanie parohov. Napríklad výroba hrebeňov z parohoviny bola typickým germánskym remeslom. V Rímskej ríši sa vyrábali najmä z dreva, no v neskoréj antike možno badať výrazný nárast hrebeňov z parohoviny na takmer každej lokalite⁴³. Spolu s germánskymi vojakmi prichádza do vojska aj ich životný štýl a odev, čo pravdepodobne tiež ovplyvnilo zvýšený záujem o výrobky z parohov na úkor kostených. M. T. Bírová predpokladá špecializovanú dielňu na výrobu hrebeňov priamo v Panónii⁴⁴, na druhej strane S. Deschler-Erbová píše aj o drobných remeselníkoch - vojakoch, ktorí si vo voľnom čase popri vojenskej službe takýmto spôsobom privyrábali⁴⁵.

Keďže sa výrobkov zo slonoviny severne od Álp zachovalo len minimálne množstvo, nie je možné vymedziť ich presnejšie chronologické použitie. Dá sa ale predpokladať, že na rozdiel od predošlých dvoch materiálov sa využívali od 1. až po 4. stor. po Kr., keďže sa takmer pravidelne objavujú počas celého tohto obdobia v rovnakom množstve⁴⁶.

V mnohých prípadoch možno na základe niektorých znakov a za pomoci bežného makroskopického pozorovania rozlíšiť jednotlivé druhy materiálu. Keďže spomínaná osteologická analýza vyvolala isté pochybnosti a otázky, všetky predmety boli nanovo preskúmané. Na ich určenie sa použila makroskopická analýza, pre ktorú sa získali podklady za pomoci fotografovania predmetov vo veľmi vysokom rozlíšení. Na základe toho som sa pokúsil analyzované nálezy nanovo roztriediť aspoň do hlavných skupín: kosť, paroh, slonovina. V prípade zhody s odbornou osteologickou analýzou MVDr. Mariána Fabiša, PhD. som od neho prebral informáciu z akého druhu zvierata pochádzala vzorka.

Výrobky z kosti

Kostená surovina bola jedným z najdostupnejších materiálov. Rimania v porovnaní so staršími časovými úsekmi používali oveľa častejšie na výrobu kostených výrobkov dlhé kosti a z nich najmä stredovú časť, tzv. *diafýzu*. Odrezané kĺbové časti (tzv. *epifýza*) sa využívali len veľmi zriedkavo, napr. na výrobu ihelníkov. Z dlhých kostí využívali najmä holenú kosť (lat. *tibia*) a dlhé kosti zadného alebo predného „zápästia“ u kopytníkov (lat. *metatarsus a metacarpus*). V prípade, že sa na výrobkoch zachovala vnútorná strana kostí aj s charakteristickou „špongiovitou“ štruktúrou (lat. *substantia spongiosa*), je možné ich bez problémov určiť. Takto sa napríklad dajú zaradiť rúčky nožov, mečov, zvyšky z pošiev, prípadne pánty na nábytku a pod. Občas sa dajú aj v prípade kvalitne vyleštených kostí vysledovať zvyšky nerovností, spôsobené najmä „špongiovou“ štruktúrou (najmä drobné kanáliky na ich povrchu), ktorá sa ale objavuje aj na parohoch. Jej detailným pozorovaním sa však oba materiály dajú od seba dobre odlišiť. V priečnom reze kosťou má totiž pravidelnejší tvar ako paroh⁴⁷.

Kosť sa získavala z domácej, ale aj lovnej zveri. Z domácich zvierat to bol najmä hovädzí dobytok (lat. *Bos taurus*), ošípané (lat. *Sus domesticus*), ovce (lat. *Ovis aries*), kozy (lat. *Capra hircus*) a kone (lat. *Equus caballus*, *Equus asinus*)⁴⁸. Na spracovanie sa okrem holených a stehenných kostí využívali aj napr. rebrá - tkacie člnky, lopatky - hracie žetóny, a pod. Z hydiny to boli najmä sliepky (lat. *Gallus domesticus*) a husi (lat. *Anser anser*)⁴⁹, ktorých duté kosti sa využívali na výrobu píšťaliek a ihelníkov, pričom nemožno vylúčiť ani iné použitie. Z lovnej zveri sa vyskytujú kosti jeleňa lesného (lat. *Cervus elaphus*) a srnca lesného (lat. *Capreolus capreolus*)⁵⁰.

⁴¹ Deschler-Erb 2005, 213.

⁴² Deschler-Erb 1998, 88.

⁴³ Deschler-Erb 2005, 214.

⁴⁴ Bírová 2000, 171.

⁴⁵ Deschler-Erb 2005, 213.

⁴⁶ Pre porovnanie: Deschler-Erb 1998, 91.

⁴⁷ Deschler-Erb 1998, 23.

⁴⁸ Jacomet-Schibler 2001, 60-68.

⁴⁹ Deschler-Erb 1998, 18-19.

⁵⁰ Deschler-Erb 1998, 19-20.

Aj keď S. Deschler-Erbová vo svojej práci neuvádza opracovanie kostí diviakov (lat. *Sus scrofa*) a medvedov (lat. *Ursus arctos*), podľa môjho názoru nemožno jednoznačne vylúčiť ani ich použitie. Popri ostatných divých zvieratách sa na rímskych lokalitách vyskytujú aj kosti divo žijúcich vtákov, ktoré sa využívali obdobne ako kosti domácich operencov⁵¹. Medzi nálezmi z územia Panónie nájdeme napríklad aj opracované kosti rýb.

Výrobky z parohu

Na výrobu sa používalo parošie z ulovenej zveri. Okrem toho sa parohovina získavala i zberom. Na začiatku jari začínajú jelene v stredoeurópskej oblasti zhadzovať parošie. O tom, že zvieratá zhadzujú v určitom období parohy, vedeli už ľudia v praveku, z antických autorov nám to vo svojej piatej knihe Cesty po Grécku, uvádza aj Pausanias: „... *zvieratá predsa zhadzujú po určitom ročnom období rohy, aby im znovu narástli. Tak to robia jelene, gazely ...*“⁵². Na inom mieste vymenúva medzi parohovou zverou aj „... *losy, keltské to zvieratá a etiópske býky...*“⁵³.

Kosť a paroh sa od seba primárne líšia ich pôvodnou funkciou a dĺžkou rastu. Z toho vyplýva aj ich vnútorná štruktúra a vývoj. Rast parožia je riadený hormonálne a jeho váha sa pohybuje od 10 až do 50% celkovej váhy kostí zvieratá. S postupujúcim vekom sa parošie zväčšuje a je bohatšie. Pri starších jedincoch ale dochádza k jeho postupnému zmenšovaniu a úbytku váhy. Parošie sa na rozdiel od kostí vyvíja len niekoľko mesiacov a je pevne spojené s kostenými výčnelkami na lebke, prostredníctvom ktorých dostáva výživu potrebnú pre rast. Po určitej dobe sa toto spojenie preruší, parošie odumrie a zviera ho následne odhodí. Tomu zodpovedá aj vnútorná štruktúra parožia. Na rozdiel od kosti sa v parohovine netvorí krv, aj keď je ňou počas rastu výdatne zásobovaná. Parošie je v reze celé vyplnené „špongiovitou“ štruktúrou (tzv. *spongiosa*), a to na rozdiel od kostí, ktoré majú v strede dutinu vyplnenú kostnou dreňou. Najmarkantnejší rozdiel medzi kosťou a parohovinou vidieť pri pozdĺžnom reze. *Spongiosa* v prípade parohu vytvára pozdĺžne žliabky, ktoré smerujú bez prerušenia od vrchu nadol. V priečnom reze je tiež vidieť ako postupne prechádza *spongiosa* do tzv. kompaktnej časti povrchu. To znamená, že kanáliky na okraji *spongiosy* sa postupne zmenšujú, na rozdiel od kostí, u ktorých sú takmer rovnako veľké v celom priečnom reze⁵⁴.

Z terminologického hľadiska je dôležité vyjasniť rozdiel medzi parožím a rohmi. Rohy zvieratá nezhadzujú a rastú im celý život na hlave. Rohy a z nich získaná rohovina sa využívala aj v dobe rímskej. Tento organický materiál sa veľmi rýchlo rozpadáva, a preto sa do dnešných čias zachoval len vo veľmi výnimočných prípadoch. Z rímskeho tábora v Iži sa výrobky z neho nezachovali, a preto sa mu v ďalšej časti nevenuje pozornosť.

V stredoeurópskej oblasti sa využívalo najmä parošie srnca lesného (lat. *Capreolus capreolus*), jeleňa lesného (lat. *Cervus elaphus*), daniela (lat. *Dama dama*), ale i losa (lat. *Alces alces*)⁵⁵. Všetky analyzované kusy parožia z rímskeho tábora v Iži pochádzajú len z prvých dvoch zvieracích druhov.

Výrobky zo slonoviny

Slonovina je už od počiatkov považovaná za vzácny materiál. Etruskovia patrili k prvým národom v Itálii, ktorí ju nielen dovážali, ale aj opracovávali. Prostredníctvom nich sa ju naučili využívať aj Rimania. Vďaka Etruskom sa tak už v republikánskom období rozšírilo jej vnímanie ako symbol moci a luxusu.

V podstate ide o extrémne dlhý zub (kel), ktorý vyčnieva zo sloních tlamy. Pausanias konštatuje: „... *Gréci sa zdajú byť veľkými ctiteľmi bohov, keď nešetria nákladmi na výrobu sôch a dopravujú slonovinu od Indov a z Etiópie...*“⁵⁶. Prevažná časť slonoviny z obdobia pred narodením Krista sa importovala z Afriky, najmä z Etiópie. V 1. stor. po Kr. bol spolu s rozmachom Rímskej ríše smerom na východ obohatený cisársky trh o slonovinu pochádzajúcu z oblasti Ázie, najmä z územia dnešnej Indie⁵⁷.

⁵¹ Deschler-Erb 1998, 21.

⁵² Prevzaté z Businská 1973, 386.

⁵³ Prevzaté z Businská 1973, 386.

⁵⁴ Deschler-Erb 1998, 21.

⁵⁵ Deschler-Erbová (1998, 20) uvádza, že išlo predovšetkým o importy z keltskej oblasti.

⁵⁶ Businská 1973, 387.

⁵⁷ Groh 1990, 8.

Charakteristickým znakom slonoviny je jemná sieťová kresba, zvlášť viditeľná na priečnom reze. Farbu má mliečno-bielu, ktorá časom zožltne, čo je tiež známkou jej pravosti⁵⁸. Pravá slonovina sa získavala z klovo afrických (samíc a samcov) a ázijských (len samcov) slonov. Kly obsahujú 60% kyslého fosforečnanu vápenatého a 40% chrupavkovitej substancie. V čerstvom stave obsahuje slonovina asi 25% vody, pričom jej obsah sušením klesá asi o polovicu. Kly ázijských slonov mali belšie zafarbenie, kým tých afrických skôr žltkastý (zo slonov žijúcich v stepných oblastiach) až zlatohnedý (zo slonov žijúcich v lesnatých oblastiach) nádych⁵⁹. Na druhej strane boli kly afrických slonov oveľa tvrdšie, priesvitné a ich povrch sa dal veľmi ľahko leštiť. Preto ich rímski majstri uprednostňovali, takže väčšia výrobkov zo slonoviny pochádza z Afriky.

Zo slonieho kla je na opracovanie vhodná len jeho stredná časť. Spodná časť, v ktorej sa nachádza jeho koreň a je pripevnená o čelusť, je veľmi krehká. Na druhej strane je koniec kla zas príliš vysušený a taktiež nevhodný na opracovanie. Celým kľom prechádza nervový kanálik, ktorý v priečnom reze vytvára malý, okrúhly otvor.

Surovina	kosť	paroh	zub	slonovina
Miestne zvieratá				
hovädzí dobytok	*		*	
kôň	*		*	
ošípaná	*		*	
koza/ovca	*		*	
pes	*		*	
hus	*			
jeleň	*	*	*	
srna	*	*		
los	*	*		
daniel	*	*		
diviak	*(?)		*	
medveď	*(?)		*	
ryby	*			
vtáctvo	*			
Cudzokrajné zvieratá				
slon				*

Tabella 2. Využitie osteologického materiálu jednotlivých druhov zvierat na výrobu predmetov.

Medzi vzácne materiály patrili aj kel nosorožca, ale aj mrožie kly a hrošie zuby, ktoré boli vďaka svojej vnútornej štruktúre a ľahkému opracovaniu rovnako cenené⁶⁰. Od konca 1. stor. po Kr. sa stala slonovina dostupnejšou pre širšie vrstvy obyvateľstva, čo malo za následok zvýšený záujem o lov slonov. Aj keď sa z nej začali vyrábať niektoré predmety každodenného použitia, stále ostávala symbolom luxusu. Napriek rozšíreniu dovozu z východu (najmä za Hadriána), záujem o ňu stále prevyšoval ponuku⁶¹. Preto sa napríklad od Plínia dozvedáme, že sa často nahrádzala vhodnými, ale najmä lacnejšími kosťami⁶² a v neskorej antike nesporne aj parohovinou.

⁵⁸ Slivka 1984, 377.

⁵⁹ Slivka 1984, 377.

⁶⁰ Mikler 1997, 6.

⁶¹ Groh 1990, 10.

⁶² Plínius nat. hist. II.8.

O slonovinu sa na rozdiel od parohu alebo kosti bolo potrebné starať aj po jej finálnom zhotovení. Ide totiž o materiál, ktorý extrémne rýchlo vysychá, čím jeho povrch často popuká a zničí sa. Preto bolo nevyhnutné udržiavať čo najkonštantnejšiu vlhkosť slonovinových výrobkov, preto sa na ich povrch nanášali rôzne oleje, a to buď po opracovávaní alebo pravidelne počas používania hotového predmetu.

Výrobky zo zubov

Takýmto výrobkom sa pripisovala hlavne magická sila. Mali preniesť silu porazeného zvieraťa na jeho majiteľa. Rozlíšenie použitých zvieracích zubov je na základe makroskopického pozorovania veľmi jednoduché, avšak určiť, či ide o opracovaný zub alebo len o zvyšok potravy, je pri zlomkoch zložité. Predkladaná práca preto nezahŕňa exempláre s viditeľnými zárezmi po noži, ktoré pravdepodobne vznikli pri orezávaní mäsa.

Z lokalít osídlených v dobe rímskej pochádzajú zuby býkov, ošípaných, psov, koní, jeleňov, medvedov, vlkov, diviakov, a i. Ojedinelo sa aj v severných rímskych provinciách vyskytujú zuby zvierat, ktoré sa v týchto zemepisných šírkach bežne vôbec nevyskytujú. Príkladom je napr. nález zubu leva z *Augstu*⁶³.

Uvedené fakty možno zhrnúť v nasledujúcej tabuľke, ktorá vychádza z citovanej publikácie S. Deschler-Erbovej a dopĺňa ju o poznatky zo skúmanej oblasti (tabella 2).

III.2 Technológia opracovania kosteného, parohového a slonovinového materiálu v Rímskej ríši

Opracovanie kosteného a parohového materiálu v oblasti severne od Álp má dlhú tradíciu. Najstaršie kostené výrobky pochádzajú už z paleolitu⁶⁴. V dobe bronzovej však dochádza k ústupu takýchto predmetov a kostené výrobky sa objavujú len sporadicky. Podobne je to aj na neskorolátenských sídliskách, kde sa kostené výrobky objavujú len veľmi zriedkavo a na pohrebiskách ich nenájde vôbec⁶⁵. Na druhej strane sa opracovaná parohovina objavuje častejšie v podobe rôznych šidiel, ihlíc, hracích kociek⁶⁶, ale najmä v podobe rúčok z nožíkov alebo držadiel kovových šidiel.

V stredomorskej oblasti malo opracovanie kostí dlhú tradíciu a kontinuálne pokračovalo od počiatkov Rímskej republiky až do konca cisárstva. Rimania obľubovali slonovinové a kostené výrobky, no s opracovanou parohovinou sa u nich stretávame len zriedkavo. Jedny z prvých výrobných centier na Apeninskom polostrove nachádzame v Ríme, Ostii, Pizze a Aquilei. Vďaka rozširovaniu hraníc, a s tým spojenou silnou romanizáciou, sa postupne táto technológia opäť dostávala aj do priestoru severne od Álp. Od konca 1. a začiatku 2. stor. po Kr. sa výrobné centrá objavujú takmer v každej rímskej provincii⁶⁷. Spektrum, tvar a forma ich výrobkov sa od paleolitických alebo neolitických dielni výrazne líšia. Aj keď sa už od začiatku objavuje aj opracovanie parohu, špeciálne dielne na jeho spracovanie vznikajú v rámci provincií až v neskoršej antike. Postup pri opracovaní kostí, slonoviny alebo parohoviny postupne kryštalizoval a vyvrcholil už na začiatku doby rímskej, pričom zostal takmer nezmenený až do stredoveku. Napríklad keď porovnáme pracovné postupy, ktoré rekonštruovali S. Deschler-Erbová⁶⁸ a J. Kaván⁶⁹, dospejeme k záveru, že sa od seba líšia len nepatrnými detailmi.

Literárne alebo ikonografické pamiatky zachytávajúce proces spracovania všetkých troch materiálov sú len veľmi zriedkavé. Obyčajne spomínajú antickí autori len opracovanie slonoviny. Preto sa väčšina archeológov pri opise pracovného postupu opiera najmä o analýzu zvyškov polotovarov či odpadu z dielni, prípadne o makroskopické pozorovania na hotových predmetoch. Pri interpretácii sú tiež nápomocné paralely získané etnografickým pozorovaním, ale aj vlastným pozorovaním a na základe výsledkov experi-

⁶³ Deschler-Erb 1998, 21.

⁶⁴ J. Kokabi (1994) podal stručný chronologický prehľad kostenej a parohovej produkcie od praveku až po stredovek.

⁶⁵ Březinová 2014, 193.

⁶⁶ Pieta/Zachar 1993, 176.

⁶⁷ Šaranović-Svetek 1981, 122-123.

⁶⁸ Deschler-Erb 1998, 93-119 (podrobnejšie preskúmala rímsku kostenú a parohovú produkciu z *Augstu*).

⁶⁹ Kaván 1980, 380-301 (podrobnejšie preskúmal slovanskú kostenú a parohovú produkciu).

mentálnej archeológie. Aj napriek početným experimentom a pokusom o ich interpretáciu nemožno závery považovať za všeobecne záväzné. Zdá sa, že minimálne severne od Álp bolo ich spracovanie najmä záležitosťou malých dielni alebo jednotlivcov. Každý z nich mohol mať svoju vlastnú technológiu, alebo mohol sebe vlastným spôsobom používať nástroje na ich opracovanie.

Opracovanie kostí

Z kosti sa v prvom rade museli pomocou noža odstrániť mäkké časti, ktoré zostali po nahrubo orezanom svalovej hmote. Keďže je surová kosť oveľa mäkkšia a možno ju ľahšie opracovať, bolo potrebné zabrániť jej dlhému vareniu. Mohlo sa použiť niekoľko metód. Jednou z nich je namáčanie vo vode. Na základe experimentu, ktorý vykonal Z. Parras, trvalo približne 17 týždňov, kým sa podarilo úplne oddeliť svalstvo a kostnú dreň od kosti⁷⁰. Tento spôsob je veľmi zdĺhavý a asi aj nepravdepodobný. Niekoľkotýždňové namáčanie kosti so zvyškami svaloviny muselo silne zapáchať, aj napriek tomu, že sa voda pravidelne menila. Lokalizácia niektorých kostených dielni priamo vo vojenských táboroch alebo mestách (napr. Flavia Solva⁷¹) z hygienického hľadiska vylučuje, aby v nich mohli byť umiestnené nádoby s rozpadávajúcimi sa a zapáchajúcimi kosťami.

Pravdepodobnejšou metódou na očistenie kostí je varenie, ktoré bolo potrebné udržiavať do času, kým nedôjde k oddeleniu svaloviny. Pripravená kosť sa ponorila do viacej vody a svalovina sa prirodzenou cestou odpojila od kosti. Voda dosahovala teplotu až 120°C a varenie v nej trvalo len okolo 20 minút. Po ňom bola kosť mechanicky očistená od mäkkých zložiek. Niekedy sa očistené kosti opäť vložili do vriacej vody, aby ich bolo možné vyrovnáť alebo ohýbať do potrebného tvaru⁷². Podľa H. Miklera sa varením, alebo po ňom, z kosti odrezali⁷³ nepotrebné kĺbové časti, pričom vznikla surovina na ďalšie spracovanie⁷⁴. Zdá sa však, že kosť bola nahrubo opracovaná už pred samotným varením. Podľa môjho názoru sa odrezaním nepotrebných kĺbových častí ušetril nielen priestor v nádobách a energia na ich ohrev, ale vďaka tomu sa počas varu oveľa ľahšie uvoľnila aj nepotrebná kostná dreň. Najčastejšie sa epifýzy odstraňovali pílkou, no niekedy aj jednoducho sekáčom. Za takto pripravený polotovar by sme mohli považovať aj exemplár z Iže s kat. č. 235, aj keď o jeho alternatívnom použití sa zmienim neskôr. Varením kosti sa tiež dosiahlo jej odmastenie, čím sa zaručila aj trvácnosť. Nedokonale odmastené kosti majú na sebe tmavé škvrny, ktoré sú spôsobené rozpadom kosteného tkaniva. Jeho príčinou bol tuk, ktorý v tomto mieste zostal⁷⁵. S. Deschler-Erbová pripúšťa aj isté farbenie kostí počas varenia. Necháva však otvorenú otázku, či toto sfarbenie spôsobil nejaký prípravok alebo sa uskutočnilo prirodzenou cestou⁷⁶.

Z takto spracovaného materiálu sa ďalej sekaním, rezaním a krájaním nahrubo upravila kosť do žiadaného tvaru. Ešte pred týmto, alebo bezprostredne po tom, sa kosť ponorila do vody asi na 48 hodín, aby dostatočne zmäkla a dala sa ľahko opracovať. Z. Parras poukázal na fakt, že ak sa kosť nenechá vo vodnom kúpeli odležať minimálne 2 dni, je po vytiahnutí veľmi krehká a rýchlo praská t. j. pre ďalšie opracovanie je nepoužiteľná⁷⁷. Po odstátí dochádza k samotnému opracovaniu kostí až do finálnej podoby (obr. 1). Okrem jednoduchého opracovania za pomoci nožička alebo pítky sa používali rôzne kružidlá alebo aj zložitejšie mechanické nástroje, akým bol napríklad sústruh. Medzi nálezmi z Iže sa nachádza niekoľko kusov (napr. kat. č. 243, 244), ktoré neboli dokončené. Ide o polotovary pripravené na neskoršie dopracovanie.

Nakoniec sa povrch kostených predmetov leštil. Je pravdepodobné, že sa to robilo podobne ako s kamennými plastikami, čiže pomocou vlhkého piesku. D. Ciugudean predpokladá, že ich povrch sa leštil aj pomocou pieskovcových osličiek a nakoniec sa jemne vyhladil kožou⁷⁸.

⁷⁰ Parras 2000, 864.

⁷¹ Hinker 2014, 157.

⁷² Petkovic 1995, 14.

⁷³ Mikler 1997, Abb. 1.

⁷⁴ Pod týmto pojmom sa v nasledujúcich častiach označuje polotovar, ktorý má orezané kĺbové časti a je pripravený na ďalšie použitie.

⁷⁵ Hrubý 1957, 187.

⁷⁶ Deschler-Erb 1998, 96.

⁷⁷ Parras 2000, 864.

⁷⁸ Ciugudean 2001, 62.

Grundform des fertigen Produktes	Ausgangs - material	Herstellung des Rohlings	Definitive Formgebung
Rundstabförmige Produkte	Knochenröhre	Teilung in einzelne Stäbe (z.B. 5764) → Facettierung (z.B. 5837)	Überarbeitung auf der Drehbank, ev. Politur Überarbeitung mit der Feile, ev. Politur
	ganzer Röhrenknochen	Teilung in einzelne Stäbe (z.B. 5406) → Facettierung (z.B. 5508)	
Kleine, massive Produkte	Knochenröhre	Teilung in einzelne Stäbe → Teilung in einzelne Würfel (z.B. 5876)	Überarbeiten mit der Feile, Politur
	ganzer Röhrenknochen	Teilung in einzelne Platten (z.B. 5818) → Herausarbeiten von Tessererohlingen (z.B. 5893) oder Löffelrohlingen (z.B. 5875)	Überarbeiten auf der Drehbank, bei Löffel Feile auf der Rückseite, Politur
	Schulterblatt	Teilung in einzelne Platten (z.B. 5416)	Herausdrehen von Tesserer (z.B. 5504)
Runde, hohle Produkte	Knochenröhre	Facettierung der Oberfläche (z.B. 5677)	Überarbeiten auf der Drehbank Überarbeiten mit der Feile
	ganzer Knochen	Facettierung der Oberfläche (z.B. 5674)	Überarbeiten der Röhre auf der Drehbank (z.B. 5502) Überarbeiten der Röhre mit der Feile (z.B. 5510)

Obr. 1 Spracovania kosti podľa S. Deschler-Erbovej (1998, 95).

Opracovanie parohu

Opracovaný paroh je niekedy veľmi ťažké odlišiť od kosti. Opracovaním parohu sa získava surovina označovaná ako parohovina. Síce má podobnú štruktúru ako kosť, ale na rozdiel od nej sa dá lepšie ohýbať a je kompaktnější a pevnejšia. Z hľadiska farby je kosť skôr biela, krémová až žltá a parohovina má viac tmavožltý až sivý nádych⁷⁹.

Získavala sa buď priamo z lovenej zveri, alebo zberom. Prvý spôsob je možno dokumentovať aj v nálezoch z rímskeho tábora v Iži (kat. č. 251, 252). Ide o zvyšky lebky, na ktorej je ešte pevne prirastený paroh. Doklady zberu a následného opracovania sú napr. zachované na zvyšku parohov z antického mesta *Iuvavum*. Na spodnej časti parohu, tzv. ružici, možno vidieť, že nebol spojený s lebkou, ale už odpadol⁸⁰.

Z parožia sa pri spracovaní najprv odrezali výrastky, čo je vidieť aj na náleze s kat. č. 250 z Iže. Pri podrobnejšom skúmaní je možné pozorovať, že išlo o orezávanie pomocou pílkou s väčšími zubmi, čo pravdepodobne spôsobilo aj to, že sa paroh rozštíepil. Ak sa parohovina využila len ako rúčka pre rôzne náradie alebo nožiky, bola už len nahrubo opracovaná a prispôbena svojej budúcej funkcii. Ďalší postup (máčanie, vyrovnávanie, zdobenie) nebol potrebný.

Pre využitie parohu na iné účely musel takto pripravený polotovár prejsť najdôležitejším procesom pri jeho opracovaní, a to zmäkčovaním. V. Hrubý uvádza: „...K. Żurowski vykonal niekoľko zdarných pokusov s rastlinou: do nádržky s rozdrvenými štavelovými listami ponoril kusy parohov, ktorých povrch do týždňa zmäkol do hĺbky 3 mm; po 6 týždňoch sa dala parohovina krájať ako drevo. Po vytiahnutí z tohto kúpeľa behom 4 dní nadobudla svoju pôvodnú tvrdosť...“⁸¹. S. Deschler-Erbová argumentuje proti máčaniu parohu v kyseline tým, že spôsobuje odbúravanie jeho anorganickej substancie, a tým dochádza k zničeniu niektorých jej vlastností, najmä tvrdosti⁸². Jednoduchším spôsobom bolo máčanie parohu vo vriacej vode, ktorý behom 30 minút zmäkol tak, že sa dal krájať nožom⁸³. Moje vlastné pozorovanie potvrdilo správnosť tohto postupu, ale zároveň mi odhalilo aj jednu nevýhodu: parohovina po vychladnutí ihneď nadobúda svoju pôvodnú tvrdosť. Preto ju bolo potrebné pri zložitejšom opracovaní niekoľkokrát zohrievať.

Oveľa účinnejšie a pravdepodobne najpoužívanejšie bolo jednoduché máčanie parohov do studenej vody po dobu niekoľkých dní. Dĺžka tohto procesu závisela od veku parohov⁸⁴, najčastejšie ho však bolo možné začať spracovávať už po 48 hodinách. Na urýchlenie tohto procesu sa občas parohy pred namočením ešte vložili asi tak na 15 minút do vriacej vody. Zohrievaním v horúcej vode alebo horúcou parou sa dosahovalo najmä ich ohýbanie a vyrovnávanie, k orezaniu stačil aj spomenutý studený kúpeľ. Na lokalite Pfyn v dnešnom Švajčiarsku boli v blízkosti pravdepodobne neskorootickej dielne na spracovanie parohu nájdené veľké hlinené nádoby. S. Deschler-Erbová predpokladá, že sa používali na namáčanie a na varenie parohoviny⁸⁵.

Po zmäkčení a vyrovnaní parohu došlo k jeho ďalšiemu opracovaniu. Orezal sa jeho nerovný povrch a nasledovne sa obojručným nožom alebo pílkou opracoval do tvaru hranolčeka⁸⁶ alebo valčeka⁸⁷, z ktorého sa postupne narezali, prípadne nasekali doštičky⁸⁸ alebo tyčinky. Následnosť týchto krokov sa mohla aj vymeniť, t. j. najskôr sa nasekali doštičky a až potom bol ich povrch upravený od nerovnosti⁸⁹. Takto pripravený polotovár sa ďalej opracoval do požadovaného tvaru a nakoniec podobne ako kosť bol jeho povrch upravený leštením.

⁷⁹ Petković 1995, 14.

⁸⁰ Gostenčnik/Lang 2010, Abb. 6/124.

⁸¹ Hrubý 1957, 188.

⁸² Deschler-Erb 1998, 96.

⁸³ Kaván 1980, 280.

⁸⁴ MacGregor 1985, 63–65.

⁸⁵ Deschler-Erb 2005, 211.

⁸⁶ Slivka 1984, 380.

⁸⁷ Deschler-Erb 2005, Fig. 12.

⁸⁸ Kaván 1980, 285.

⁸⁹ Napr. Rheinau-Köpferplatz; Hedinger 2000, Abb. 9.

Opracovanie slonoviny

Vzhľadom na vnútornú stavbu slonoviny je na rozdiel od predchádzajúcich dvoch materiálov rytie do jej povrchu oveľa jednoduchšie. Pausanias k jej opracovaniu dodáva: „... *Býčie a slonie rohy je možné plameňmi pretvárať z oblého tvaru do plošného alebo do inej podoby...*“⁹⁰.

Kly slonov nebolo potrebné špeciálne máčať, aj keď sa to na uľahčenie práce takisto robilo, ale pravdepodobne len do obvyčajnej vody. Na rozdiel od predošlých materiálov už hrubé opracovanie a príprava polotovaru zo slonoviny sa vopred precízne naplánovalo. Keďže ide o veľmi vzácny materiál, bolo potrebné, aby sa využil celý kel tak, aby pri jeho opracovaní ostalo čo najmenej odpadu. Slonovina sa najskôr narezala na potrebné veľké valčeky, ktoré sa priamo opracovávali alebo sa jemnými pílkami narezali na doštičky, tyčinky a pod. Výhodou tohto materiálu je, že v porovnaní s ostatnými skúmanými materiálmi ponúka možnosť vytvoriť väčšie predmety⁹¹. Popri rôznych valcovitých pixidách, ktoré vznikali po vyvrtaní dutiny do kla, sa z nich najčastejšie vyrezávali doštičky na obklad nábytku, skriniek a podobne. Doštičky, tyčinky alebo iný polotovar zo slonoviny sa ďalej opracovávali pomocou drobných nástrojov, z ktorých sa mnohé podobajú dnešnému lekárskeму náradíu. Povrch bol podobne ako v predošlých prípadoch leštený, však na jeho úpravu sa asi nepoužíval mokrý piesok, ale skôr jemný pilník alebo koža.

Nástroje na opracovanie

Nástroje potrebné na opracovanie kosti, slonoviny, parohoviny alebo zubov sa podobali tým, s ktorými sa opracovávalo drevo. Na odpilovanie sa používala píłka rôznej veľkosti: od hrubších (najmä na orezávanie parohov) až po tie najjemnejšie (najmä na spracovanie slonoviny), ktorých pílový list musel byť taký tenký, že sa nám dodnes nezachoval ani jeden exemplár⁹². Na orezávanie sa používal nôž, obojstranný nôž a pod. Na výrobu jemného linkovania, prípadne ryhovania, sa využívali rôzne kovové ihlice⁹³, kružidlá, rydlá a podobne. Významnú úlohu tu zohrávalo aj dláto⁹⁴.

Už v starom Egypte poznali jednoduchý sústruh. Na sever od Álp bol známy už v halštatskom období⁹⁵. Otáčavý pohyb sa dosiahol pomocou tetivy luku otočenej okolo drevenej osky. Tento nástroj s malými obmenami pretrval až do stredoveku⁹⁶. Slúžil na opracovanie kostených súčastí nábytku, na vrtanie rôznych otvorov a podobne. Jeho ďalšie použitie približuje obr. 2.

Podobný princíp sa využíval aj na výrobu rôznych otvorov, no napríklad na výrobu ušíek ihiel sa skôr používala horizontálna obdoba sústruhu⁹⁷ a stopy po ňom sa dajú dokumentovať aj na nálezoch z Iže (kat. č. 167). Na zahľadanie a jemné dopracovanie bola už v dobe rímskej známa rašpľa alebo pilník, ktorým sa dosahovalo najmä kvalitné zaoblenie hrán⁹⁸. Na zhotovovanie oblúbených koncentrických krúžkov sa používalo kružidlové rydlo. Malo tvar dvojitej alebo trojitej vidličky s pevnými ramenami⁹⁹.

Medzi najčastejšie výzdobné prvky okrem uvedených krúžkov patrili rôzne geometrické útvary: horizontálne, vertikálne a šikmé línie, mriežky, cik-cakovité línie, motív rybej kosti, rozety, polkruhy, krúžky s bodkou a pod. Nemožno pritom opomenúť ani na figurálne, zoomorfné a florálne motívy, ktoré zdobili najmä hrebene, pixidy a rúčky nožov¹⁰⁰.

Práca s kosťou sa často porovnáva s opracovaním dreva, ale tieto dva materiály majú spoločné azda len pracovné nástroje. Práca s kosťou bola náročnejšia aj vďaka zložitejšiemu spôsobu prípravy materiálu, najmä mäkkčeniu a vyrovnávaniu, či pomalému opracovávaniu malých, často len niekoľkokentimetrových výrobkov.

⁹⁰ Prevzaté z Businská 1973, 386.

⁹¹ Deschler-Erb 1998, 27.

⁹² Kaván 1980, 282.

⁹³ Petković 1995, 18-19.

⁹⁴ Mikler 1997, 8.

⁹⁵ Deschler-Erb 1998, 98.

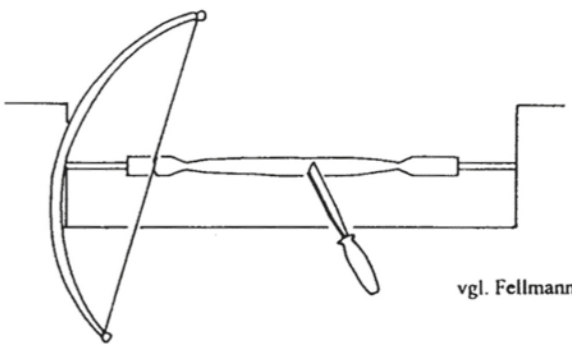
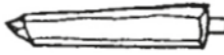
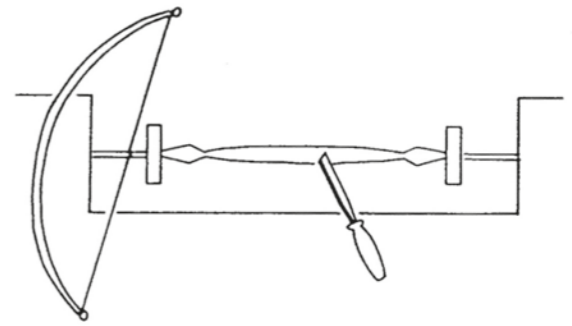
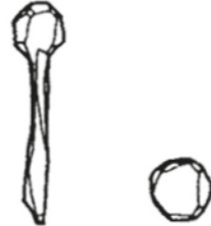
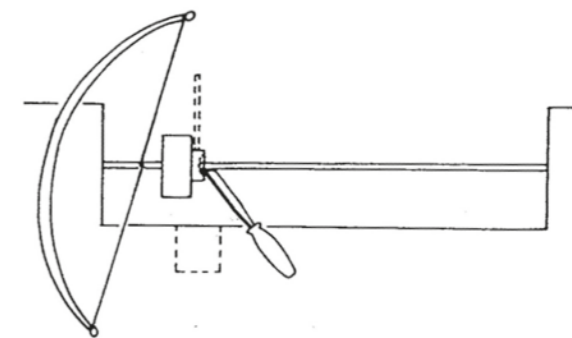

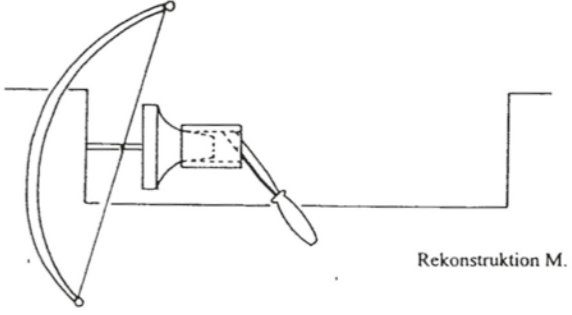
⁹⁶ Slivka 1984, 380-381.

⁹⁷ Deschler-Erb 1998, 101.

⁹⁸ Mikler 1997, 7.

⁹⁹ Bíró 1994, 9.

¹⁰⁰ Petković 1995, 15.

Metóda	Odpad	Spôsob sústruženia
1		 vgl. Fellmann 1991, 27
2		
3		
4		 Rekonstruktion M. Barbier

Obr. 2 Použitie sústruhu pri opracovaní kosti (podľa Deschler-Erb 1998, Abb. 157, upravené).

Dielne

Aj napriek mnohým pokusom sa dodnes nepodarilo presne definovať a vymedziť dielne, ktoré sa špecializovali na výrobu a opracovanie kosti, slonoviny alebo parohoviny. Problém spočíva v tom, že takéto dielne nepotrebujú špeciálne typy nástrojov alebo osobitne vybavené miestnosti na ich činnosť, ako je to v iných remeslách¹⁰¹. Preto sa za najspoľahlivejší zdroj pre ich existenciu považujú nálezy nedokončených kusov alebo odpadový materiál z ich opracovania. Takéto zvyšky ale možno nájsť takmer na každej lokalite. Preto je pravdepodobné, že takmer každá osada, mesto ba dokonca aj tábor mali minimálne jedného špecialistu, ktorý sa zaoberal ich opracovaním. Zároveň ale netreba zabúdať na to, že tieto výrobky sú pomerne ľahko transportovateľné a je teda pravdepodobné, že aj v Rímskej ríši existovali putujúci remeselníci, ktorí ich na mieste vyrábali alebo predávali svoje vlastné výrobky donesené z domova. Taktiež nemuselo vždy ísť o dielňu. Dalo by sa predpokladať, že práve medzi vojakmi žili takí, ktorí vo svojom voľnom čase pracovali s týmto materiálom a tým si popri vojenskej službe privyrábali.

Ani písomné pramene a epigrafické pamiatky neposkytujú údaje o špecializovaných dielňach na spracovanie kosteného alebo parohového materiálu. Na náhrobných stélach sa zachovali len zobrazenia pracovných profesií ako *acuarius* (výrobca ihlíc), *lectuarius* (výrobca postelí) alebo *faber pectinarius* (výrobca hrebeňov). Pri týchto profesiách však musíme počítať s tým, že okrem kosti opracovávali aj drevo a kov¹⁰². Avšak vo všeobecnosti sa predpokladá, že sa jedná o špecialistov, ktorí nepracovali len s týmto materiálom¹⁰³. Jediní písomne doložení majstri boli *eborarii* alebo *eburarii*, teda špecialisti na spracovanie slonoviny¹⁰⁴. Títo sú jednoznačne v rôznych prameňoch uvádzaní ako *faber* alebo *opifex*¹⁰⁵.

Dobre organizovaní remeselníci a obchodníci sa v Ríme združovali v rôznych kolégiách (lat. *colegium*). Množstvo odborníkov sa odvoláva na jedinú zmienku o takomto spolku remeselníkov pochádzajúcu z Ríma z Trastevere. Na nápise sú spolu s *eborarii* uvedení aj *citriarii*, teda špecialisti na opracovanie dreva z citrónovníka¹⁰⁶. Už od čias jeho nálezu v roku 1887 vyvoláva rôzne diskusie ohľadom samotnej interpretácie. Predpokladá sa, že ide buď o remeselníkov, ktorí opracovávali luxusné materiály akým bola slonovina a citrusové drevo¹⁰⁷, alebo o remeselníkov, ktorí týmito dvoma materiálmi vykladali luxusné predmety alebo z nich vyrábali rôzne skrinky, nábytok a pod. Avšak v spomenutom nápise je pred oboma profesiami uvedené, že ide o *negotiatores*, teda obchodníkov. Z uvedeného vyplýva, že *colegium* uvedené na nápise nemuselo nič vyrábať, mohlo s týmto materiálom len obchodovať¹⁰⁸.

Za súčasného stavu bádania sa zdá, že v Rímskej ríši neexistovali špecialisti na opracovanie kostí, ale že každá dielňa či už na výrobu nábytku alebo nožíkov zamestnávala remeselníka, ktorý dokázal okrem iného spracovať aj tento druh materiálu¹⁰⁹. F. Lang vo svojej práci uviedol množstvo príkladov a argumentov, že pri spracovaní kosti alebo parohu nejde o špecializované remeslo, ale skôr o činnosť v rámci dielne¹¹⁰. Tak napríklad v dielni na výrobu nábytku, najmä *klíné*, pracovali remeselníci nielen s drevom, ale aj so slonovinou alebo kosťami. Tiež vyššie spomenutí *acuarius* alebo *faber pectinarius*¹¹¹ zhotovovali nielen kovové, ale možno aj kostené, drevené a iné ihlice či hrebene. Jeho tvrdenia možno podložiť nielen spomínaným nápisom z Trastevere, kde spolu pracovali špecialisti na luxusné drevo a slonovinu, ale aj nálezmi niektorých objektov, ktoré sa interpretujú ako dielne na spracovanie kostí. Ch. Hinker napríklad spomína v bezprostrednej blízkosti svojej „kostenej“ dielne, ktorú tvorili dve miestnosti (P a Q), aj dielňu na spracovanie dreva, pričom obe boli súčasťou celého komplexu, tzv. Domu IV vo Flavii Solve¹¹². Dalo by sa predpokladať, že spolu mohli tvoriť komplex na výrobu nábytku alebo niečoho podobného.

¹⁰¹ Vass 2010, 59.

¹⁰² Deschler-Erb 1998, 93.

¹⁰³ Napr. Mikler 1997, 113-114; Obmann 1997, 84-87.

¹⁰⁴ Deschler-Erb 1998, 93.

¹⁰⁵ Lang 2008, 47-55.

¹⁰⁶ Groh 1990, 12.

¹⁰⁷ Napr. Obmann 1997, 85.

¹⁰⁸ Lang 2011, 296.

¹⁰⁹ Lang 2011, 299.

¹¹⁰ Lang 2011, 295-303.

¹¹¹ Deschler-Erb 1998, 93.

¹¹² Hinker 2014, 165.

III.3 Technológia opracovania kosteného a parohového materiálu u Germánov a ich dielne

Germáni opracovávali kosti a parohovinu takmer identickou technológiou ako Rimania. Ako sa už spomínalo na inom mieste, dodnes nie je známe opracovanie slonoviny severne od Álp, a to nielen v Rímskej ríši, ale ani u Germánov. Išlo najmä o hrubé orezávanie, máčanie a následnú úpravu do konkrétnej podoby artefaktu za pomoci sústruženia, pílenia, vrtania, brúsenia, leštenia, hladenia, nitovania, zdobenia rydlom a podobne¹¹³. Na opracovanie kosti a parohoviny sa používalo podobné náradie ako pri spracovaní dreva a asi identické s tým, ktoré sa používalo v rímskych provinciách. Boli to rôzne pílkы, pilníky, vrtáky a nože, ktoré sú však v nálezovom materiáli z územia Slovenska takmer neidentifikované. Azda za jediný zachovaný nástroj tohto druhu možno považovať železný predmet zo Stupavy v tvare tyčinky s vidličkovito ukončeným koncom, ktorý zrejme slúžil na výzdobu koncentrickými krúžkami¹¹⁴.

Spracovávali sa najmä kosti hovädzieho dobytka, ošípaných, oviec, hydiny, ale aj divo žijúcich zvierat ako vlkov, medvedov či vysokej zveri. Na výrobu ozdobných ihlíc a hrebeňov sa v stredoeurópskom priestore používala najmä parohovina z jeleňa, srnca a pravdepodobne aj z daniela¹¹⁵. V neposlednom rade sa opracovávali aj zuby zvierat ako sú psy, vlky, medvede či diviaky, ktoré slúžili najmä ako amulety.

Doklady opracovania oboch materiálov máme zachované z celej doby rímskej, avšak na rozdiel od Rímskej ríše dominuje skôr parohovina. Aj na území Slovenska sa zachovali početné nálezy polotovarov, ako napríklad z objektu 52/96 v Nitre-Chrenovej, v polohe Shell¹¹⁶ a v polohe Baumax¹¹⁷ či v Bratislave – Vajnorochoch, v polohe Pri Visáku¹¹⁸. Jednoznačne dokladajú domácu výrobu priamo na kvádskech sídliskách. Ide však skôr o výrobu nenáročných predmetov, ktoré sa príležitostne zhotovovali asi v každej domácnosti a slúžili skôr pre vlastnú spotrebu. Doposiaľ sa ale na území Slovenska nepodarilo lokalizovať špecializovanú remeselnícku dielňu na výrobu či už hrebeňov, šperkov alebo iných predmetov z týchto dvoch materiálov.

Doklady o existencii dielni, predovšetkým na výrobu hrebeňov, sú v barbariku nespočetné. Napríklad na lokalite Valea Seacă v dnešnom Rumunsku sa našla dielňa, v ktorej pracoval miestny nerímsky remeselník. Išlo o zahĺbenú chatu, ktorej súčasťou neboli len zlomky polotovarov a odpadu z parohov. Nachádzali sa tam aj keramické nádoby na jej namáčanie a ohnisko, ktoré pravdepodobne slúžilo na ohýbanie a vyrovnávanie parohoviny¹¹⁹. Západne od nášho územia je jednou z doposiaľ lokalizovaných dielni na výrobu tyčinkovitých kostených kociek dielňa v Prahe - Hošticích¹²⁰ alebo dielňa na výrobu hrebeňov v Zlechove¹²¹. Výroba a spracovanie kostených, ale najmä parohových výrobkov (hlavne hrebeňov) sa stali na konci antiky dôležitou súčasťou ekonomiky pravdepodobne každého germánskeho sídliska. Export už hotových výrobkov alebo len samotnej parohoviny do Rímskej ríše sa stal nemalým finančným prílepením pre mnohých Germánov.

¹¹³ Zeman 2001, 108.

¹¹⁴ Hrnčiarik 2014, Abb. 1/9.

¹¹⁵ Hrnčiarik 2012, Tab. 2.

¹¹⁶ Březinová 2003, 31.

¹¹⁷ Březinová/Benediková 2003, 57.

¹¹⁸ Varsik 2011, Tab. 64, 65.

¹¹⁹ Musteata/Popa 2010, 160.

¹²⁰ Zeman 2001, 108.

¹²¹ Zeman 2006, 457.

IV. VÝROBKY Z KOSTI, PAROHU A SLONOVINY Z RÍMSKEHO TÁBORA V IŽI-LEÁNYVÁRI

Počas archeologických výskumov rímskeho tábora v Iži, Leányvári bolo objavených 254 predmetov zhotovených z kosti, parohu a slonoviny. Na základe funkcie ich možno rámcovo rozdeliť na šperky, súčasti výzbroje a výstroja vojakov, nástroje súvisiace s produkciou textilu, hudobné nástroje, nožičky, súčasti nábytku, stolové hry, písárske potreby, germánske hrebene, korčule, predmety neurčiteľnej funkcie a polotovary.

IV.1 Šperky

Už od najstarších čias si ženy aj muži krášlili svoje telo a odev rôznymi šperkami. Mnohé z nich nemali len dekoratívnu funkciu, ale slúžili aj určitému účelu (napr. spony, ihlice do vlasov a pod.). Odhliadnuc od toho, či boli zhotovené z drahého materiálu, alebo išlo len o jednoduché predmety, vždy boli prejavom nielen materiálnej, ale aj duchovnej kultúry. Mohli však slúžiť aj ako platidlá, náboženské a kultové predmety a pod. Okrem toho, každý z nich mal zároveň estetickú, ale aj praktickú či náboženskú funkciu a jeho nositeľ ním súčasne prejavoval aj istý sociálny status, a to v rodine (napr. niektoré šperky mohli nosiť len vydaté ženy), spoločnosti (niektoré z nich mohli nosiť isté skupiny obyvateľstva) alebo vo vojsku (napr. niektoré amulety). Nosenie vybraných druhov šperkov alebo ich kombinácia boli nielen prejavom osobného vkusu, ale aj symbolom konkrétnej doby a jej štýlu¹²². Keďže pomerne rýchlo podliehali móde a často menili svoj tvar, mnohé z nich sú dobrým datovacím prostriedkom¹²³.

V závislosti od spoločenského a sociálneho postavenia nosili Rimania a Germáni veľmi širokú škálu šperkov, ktoré vyrábali z rôznych druhov materiálu. Najvzácnejšie z nich sa zhotovovali z drahých kovov ako sú napr. zlato alebo striebro. Mnohé z nich zdobili aj vzácne kamene ako achát, karneol a pod. O nič menej sa cenili aj šperky zo slonoviny, jantáru, horského křišťálu a pod. Tie si mohli dovoliť len tí najbohatší, prípadne niektorí predstavitelia strednej vrstvy. Menej majetnejšie obyvateľstvo siahalo po lacnejších imitáciách vyhotovených zo skla ale aj kosti či parohoviny¹²⁴. Materiál, z ktorého sa vyrábali niektoré druhy šperkov, mohol v Rímskej ríši naznačovať príslušnosť k určitej sociálnej vrstve. Napríklad do začiatku antoninovského obdobia mohli nosiť železné prstene len rímski občania¹²⁵.

Pri vyhodnotení šperkov z rímskoprovinciálneho prostredia nemožno zabúdať na fakt, že najmä v pohraničných oblastiach si podmanené obyvateľstvo aj niekoľko generácií zachovávalo vlastný spôsob výroby a nosenia niektorých z nich. Ako príklad rímsko-provinciálnych výrobkov možno uviesť tzv. noricko-panónsky šperk so svojimi špecifikami, ako spony s krídelkami alebo bohato zdobený opasok a pod.¹²⁶ Keďže Rímska ríša bola multikultúrnym spoločenstvom, ktoré siahalo od Británie až po severnú Afriku a od Iberského polostrova až po Blízky východ, nemožno pri analýze šperkov zabúdať na jej regionálne rozdiely. Odlišnosti medzi provinciami existujú nielen v spôsobe a početnosti nosenia šperku, ale aj v uprednostňovaní určitého materiálu, tvaru a typu výzdobnej techniky alebo dekorácie¹²⁷. Aj napriek tomu však možno badať určité spoločné tendencie ich použitia v celom impériu. Napríklad prstene a náramky sa po formálnej stránke od seba odlišujú len minimálne¹²⁸, ale spôsob ich nosenia a počet kusov je v rôznych regiónoch rozdielny.

Podľa tvaru a funkcie možno rímskoprovinciálny šperk rozdeliť do niekoľkých skupín. Najpočetnejšie sú takmer na každej lokalite zastúpené dekoratívne ihlice, ktoré však popri ozdobnej funkcii slúžili aj na

¹²² Popović 1996, 105.

¹²³ Kolník/Krekovič/Snopko/Geržová/Ferus/Hečková 1993, 218.

¹²⁴ Deschler-Erb 1998, 159.

¹²⁵ Mikovinyová-Daňová 2010, 77.

¹²⁶ Garbsch 1965.

¹²⁷ Hrnčiarik 2014, 69.

¹²⁸ Riha 1990, 9.

úpravu účesu, spájanie textílií a pod. Druhou, nemenej početnou skupinou sú koráliky. Boli súčasťou ozdôb krku a rúk. S nimi úzko súvisia aj prívesky, ktoré boli ponímané nielen ako dekoratívny doplnok, ale aj ako predmety s magickou silou. Táto sila mala pomáhať svojmu majiteľovi prekonať rôzne nástrahy, ktoré mu život priniesol. Ďalšou skupinou sú ozdoby rúk, medzi ktoré sa dajú zaradiť prstene a náramky, aplikované nielen na zápästí, ale aj na ramene. Inú skupinu šperkov tvoria náušnice, no s ich kostenými variantmi sa v dobe rímskej nestretávame, podobne ako s kostenými vyhotoveniami spôn.

Šperky zhotovené z prírodného materiálu akým boli kosti, parohovina a slonovina sa objavujú počas celého obdobia prvých štyroch storočí po Kr. V Rímskej ríši spočiatku dominovala kostená industria, ku ktorej sa najmä na sklonku antiky pridávajú výrobky z parohoviny. Opracované slonovinové šperky sa v malom množstve objavujú počas celého obdobia. U Germánov prevládala vo výrobe šperkov počas celej doby rímskej parohovina. Kostené šperky používali Rimania v porovnaní s tými zhotovenými z iných materiálov v prvých dvoch storočiach po Kr. zriedkavejšie. K zvýšenému výskytu ihlíc, náramkov a perál vyrobených z kosti, zo slonoviny a neskôr z parohoviny došlo na sklonku 3. a najmä v 4. stor. po Kr. Toto obdobie sa nazýva aj tzv. renesanciou kostených šperkov 4. storočia (angl. 4th-century renaissance) alebo aj zlatým vekom produkcie kostených šperkov¹²⁹.

Ich výrazný nárast na rímskych nekropolách na sklonku antiky spájajú mnohí bádatelia s germánskym elementom, ktorý sa najskôr dostával do úzkeho obchodného styku s rímskym obyvateľstvom¹³⁰ a neskôr bol priamo integrovaný do života v provinciách. V pokročilom 4. stor. po Kr. však už nemožno hovoriť o kopírovaní alebo prijímaní germánskych predmetov ako tomu bolo na počiatku, ale o skĺbení pôvodných germánskych a rímskych prvkov do jedného finálneho štýlu. Na druhej strane produkty z drobných dielní na opracovanie kostí alebo parohu boli akousi alternatívou k drobnému umeniu, ktoré sa v neskoréj antike vyrábalo masovo za účelom propagácie tetrarchie alebo neskôr cisárskej rodiny vo veľkých centrách ako Alexandria alebo Konštantínopol¹³¹.

Podobne ako zlato alebo drahé kamene mali podľa M. T. Bíróovej tiež svoju magickú a náboženskú funkciu aj produkty zhotovené z kosti alebo parohoviny. Mohli symbolizovať nielen úzke spojenie človeka s prírodou, ale niektoré z nich odvracali rôzne nebezpečenstvá a ich aplikácia na odev mala nielen dekoratívnu, ale aj ochrannú úlohu¹³². Taktiež nosenie rôznych ihlíc s podobou cisárovnej bolo prejavom úcty k tejto osobe, rovnako ako zbožnosti (cisárovná vystupovala ako manželka boha žijúceho na zemi).

Pri nasledujúcej analýze rímskych šperkov sa v tejto práci opieram najmä o typológiu a chronológiu z civilného prostredia (napr. *Augst*¹³³, *Brigetio*¹³⁴ alebo *Aquincum*¹³⁵), preto jej výsledky prinášajú skôr pohľad na súkromný každodenný život vojakov v rímskom tábore.

Z rímskeho tábora v Iži pochádza 108 zlomkov alebo celých šperkov zhotovených z kosti, parohu a slonoviny. Dominantnú skupinu (takmer 97%) tvorili ihlice alebo ich zlomky ukončené niekedy aj dekoratívnou hlavicou. Zvyšné skupiny šperkov sú zastúpené len po jednom kuse. Medzi nálezmi zo skúmanej lokality sa nachádza prívesok zhotovený zo zvieracieho zubu, zlomok náramku a jeden korálik, ktorý mohol pochádzať z náhrdelníka alebo z náramku. Celkovo však ide o predmety, ktoré majú väčšinou jednoduchý tvar vyskytujúci sa v germánskom aj v rímskom kultúrnom prostredí, preto prakticky nemožno určiť etnicitu ich nositeľa. Keďže väčšina vrstiev a objektov z germánskeho osídlenia na danej lokalite bola často zachytená tesne pod povrchom, prípadne zničená alebo porušená staršími výskumami, bolo možné opierať sa o stratiografiu len vo výnimočných prípadoch.

¹²⁹ Bíró 1990, 26.

¹³⁰ Keller 1971, 107.

¹³¹ Bíró 1990, 26.

¹³² Bíró 1990, 26.

¹³³ Riha 1990.

¹³⁴ Bíró 1987a, 25-59.

¹³⁵ Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012.

IV.1.1 Dekoratívne ihlice (kat. č.1- 105)

Dekoratívne ihlice tvoria najpočetnejšiu skupinu analyzovaných nálezov z rímskeho tábora v Iži. Primárne neslúžili len ako šperky, mali zároveň aj praktickú funkciu - napr. fixovali učes. V princípe ide o predmety, ktoré majú viac-menej dlhé, tenké telo, ktoré je na konci zahrotené¹³⁶. Ich druhý koniec môže byť ukončený dekoratívnou hlavicou, ktorá je od tela odčlenená prostredníctvom kĺčiku. Druhú skupinu tvoria dekoratívne ihlice bez hlavice, ktorých koniec môže byť zdobený rytím, ale najčastejšie sú zastúpené nezdobené exempláre.

V súvislosti s úpravou účesu sa v antickej spisbe objavujú pomenovania ako *acus*, *discerniculum*, *capillamentum*¹³⁷ a *calamistrum*. J. Stephensová na základe podrobnej analýzy antických autorov zistila, že *acus* slúžil na upevnenie a zachytenie vlasov v účese, ide teda o pomenovanie pre ihlicu. *Discerniculum* bola tiež ihlica, vlasy sa ňou však neupevňovali ale napr. pri česaní rozdeľovali do tzv. cestičiek. *Calamistrum* bolo zhruba antické forma dnešných natáčok na vlasy, zhotovené z kovu, keďže sa pred použitím ohrievalo¹³⁸.

Z latinčiny sa pojem *acus* doslova prekladá ako „špicaty“¹³⁹ a toto pomenovanie slúžilo nielen na označenie ihlíc, ale aj ihliel¹⁴⁰. Na ich rozlíšenie sa preto v priebehu takmer ôsmich storočí používali rôzne adjektíva. Dekoratívne ihlice sa najčastejšie označovali ako *acus crinalis*, *spina crinalis*, *crinale* alebo *arcus comatoria*. Uvedené názvy však neoznačujú ihlice zhotovené z konkrétneho materiálu alebo konkrétneho typu¹⁴¹. Identické pomenovanie pre ihly a ihlice má v latinčine svoj pôvod nielen v podobnosti tvaru, ale aj v ich historickom vývoji. Obe sa objavujú už v paleolite a majú takmer identický tvar. Využívali sa najmä na šitie, ale aj na spájanie vlasov, koží alebo textilu. Postupne sa však v prípade niektorých z nich dostala do popredia aj ich dekoratívna stránka. Z nich sa asi od doby bronzovej vyvinuli ihlice, ktoré už slúžili nielen na praktické účely, ale aj ako šperky.

S dekoratívnymi ihlicami vyrobenými z kosti či parohoviny sa v stredoeurópskom meradle stretáme už v období eneolitu¹⁴². Slonovinové exempláre sa objavujú o čosi neskôr. Počas celej doby rímskej sa nevyužívali len na úpravu vlasov, ale aj v medicíne¹⁴³, na spájanie textílií (lat. *fibulae*)¹⁴⁴, pri zdobení keramiky a pod. Tvarovo sa od seba odlišujú len nepatrne, preto je možné určiť ich pôvodnú funkciu len vo veľmi malom počte prípadov alebo takmer vôbec.

Použitie ihlíc v medicíne je v antickej spisbe dokumentované u rôznych autorov. Napríklad Tibériov lekár A. Cornelius Celsus píše, že ihlice sa používali pri ošetrovaní rôznych podkožných uzlín alebo malých vredov, ktoré sa najskôr očistili horúcou vodou alebo vínom a potom sa pomocou ihlice prepichli¹⁴⁵. Ďalej sa od tohto autora dozvedáme o ich využití počas chirurgických zákrokov, operácií očí, genitálií, uzlín, hrdla a pod.¹⁴⁶ Ihlice aj ihly používali taktiež veterinári¹⁴⁷. K ihliciam používaným v medicíne možno bezpečne priradiť len také, ktoré sa našli spolu s inými predmetmi používanými v tejto profesii, inak je ich identifikácia nemožná. Vzhľadom na tento fakt ich v skúmanom materiáli nie je možné odlišiť.

Ihlice slúžiace na spájanie textílií sa aplikovali na odev namiesto spony a mohli slúžiť aj ako brošne. Pravdepodobne sa označovali *fibulae*, teda spony. Na ich upevnenie sa obyčajne používali retiazky, ktoré sa umiestnili na hrubšom konci ihlice a po aplikácii na tkaninu sa zachytili na jej tenšom konci¹⁴⁸. Inú skupinu medzi ihlicami na spájanie textílií tvoria „ihly“ s viacerými otvormi, cez ktoré sa prevliekla retiazka alebo

¹³⁶ Riha 1990, 95.

¹³⁷ Nováková 2013, 71.

¹³⁸ Stephens 2008, 114.

¹³⁹ Kovač 2012, 175.

¹⁴⁰ Gostenčnik 1996, 117.

¹⁴¹ Bíró 1994, 30.

¹⁴² Sklenář 2000, 10.

¹⁴³ Ruprechtsberger 1979, 10.

¹⁴⁴ Bíró 1994, 23.

¹⁴⁵ CELS. 5,28,19. Prebraté od Ruprechtsberger 1979, 10.

¹⁴⁶ CELS. 6,18,9; CELS. 7,7,12. Prebraté od Ruprechtsberger 1979, 10.

¹⁴⁷ Ich výskyt vo vojenskom prostredí tábore v Iži je viac-menej pravdepodobný, no nemožno ho dokázať.

¹⁴⁸ Bíró 1994, 24.

kus látky, ktoré podobne ako v predošlom prípade fixovali ihlu na odev, a tým ho spájali¹⁴⁹. Zo skúmanej lokality nepochádza žiadna ihlica s viacerými dierkami. Na základe rekonštrukcie E. Hjärthner-Holdarovej, ktorá analyzovala ihlice s uškom v tvare osmičky z neskorej doby kamenej, možno predpokladať, že analogicky mohli spájať takéto ihlice aj odev v dobe rímskej¹⁵⁰. V predloženej práci som ich však zaradil medzi predmety súvisiace so spracovaním textilu (kat. č. 159-164).

M. T. Bíróová uvádza tri kritériá, na základe ktorých možno ihlice slúžiace na spájanie textilu odlišiť od tých na úpravu účesu¹⁵¹. Podľa môjho názoru sa dá s jej argumentmi vo všeobecnosti súhlasiť, ale jej kritéria nemožno brať ako záväzné a možno s nimi polemizovať. Autorka predpokladá, že ich možno odlišiť:

1. Na základe veľkosti. Podľa nej sú vlasové ihlice obyčajne menšie ako ihlice na spájanie textilu. Podľa môjho názoru ale na upevnenie stočených dlhých vlasov alebo mohutných drdolov určite slúžili aj dlhšie kusy. Krátke ihlice by z takýchto účesov ľahko vypadli. Početné príklady použitia dlhých ihlíc na úpravu účesu prinášajú maľované portréty na múmiách z egyptského pohrebiska v El-Fayume alebo er-Rubayate¹⁵².

2. Na základe uloženia v hrobe. Ihlice na spájanie textilu sú obyčajne uložené v okolí kľúčnych kostí alebo krku, ako to bolo napríklad v hrobe 9 na pohrebisku III v Bratislave - Rusovciach¹⁵³. Je ale možné, že týmito ihlicami mala zosnulá na hlave umiestnenú parochňu alebo šatku z organického materiálu, ktorý sa rozpadol a ihlice spadli do oblasti nad ramená (teda krku a kľúčnych kostí).

3. Na základe tvaru. Autorka predpokladá, že ihlice na spájanie textílií sú viac zahrotené, aby sa mohli ľahšie aplikovať na odev. No umiestňovanie rôznych sieťok, príčeskov či dekorácií do vlasov, ako aj úprava niektorých účesov, si tiež vyžadovalo isté zahrotenie koncov ihlíc. Ako príklad možno uviesť nález príčesku z pohrebiska v El-Fayume, kde sa zachovali početné výrazne zahrotené ihlice¹⁵⁴.

Ihlice slúžiace na úpravu vlasov patria k najpočetnejšej skupine nálezov pochádzajúcich z takmer všetkých antických lokalít. Ženský účes počas trvania Rímskej ríše podliehal mnohým módnym trendom. Jeho vyhotovenie si viac alebo menej vyžadovalo použitie ihlíc, ktorých počet so zložitou úpravou vlasov stúpal. Nešlo vždy o ihlice, ktoré slúžili na ozdobu hlavy. Mnohé z nich sa do účesu umiestňovali tak, aby ich nebolo vidieť, takže najmä nezdobené exempláre slúžili len na formovanie účesu. V republikánskom období nosili rímske ženy len jednoduchý účes a na jeho úpravu sa používalo minimum ihlíc. Asi v polovici 1. stor. po Kr. sa objavujú na cisárskom dvore prvé zložitejšie účesy, ktoré do určitej miery ovplyvnili aj úpravu vlasov v provinciálnom prostredí. Nie všetky ženy však imitovali najnovší módný „výstrelok“ a popri nich paralelne existovali aj jednoducho upravené účesy¹⁵⁵. V bohatých rodinách sa o účesy obyčajne starali otroci, ktorí sa označovali ako *ornatrix*¹⁵⁶.

V Rímskej ríši sa dekoratívne ihlice využívali aj pri rôznych náboženských úkonoch podobných okultizmu. M. Kovačová uvádza príklady trestu v podobe vypichnutia očí pre manželky, ktoré usmrtili svojich mužov. Tiež spomína legendu o Fulvii, manželke cisára Marka Antonia, ktorá ihlicou dobodala jazyk mŕtveho Ciceróna ako pomstu za jeho ostré reči v senáte¹⁵⁷. Ihlice ukončené hlavicami rôznych božstiev (napr. Venuša), ich atribútov (napr. sekerka) alebo zvierat (napr. kohút) mali apotropaický charakter a svojmu majiteľovi slúžili ako ochranné amulety¹⁵⁸.

Na základe materiálu, z ktorého sa vyrábali, môžeme v dobe rímskej rozlíšiť na dve hlavné skupiny: anorganické, kam patria najmä kovové (zlato, striebro, bronz, železo) alebo sklenené, a potom organické, zhotovené z dreva, kosti, parohoviny a slonoviny. Zlaté, strieborné, ale aj slonovinové ihlice boli síce drahšie, ale pre priemerného rímskeho občana boli stále relatívne dostupné. Zaujímavé je, že aj napriek tomu, že sa

¹⁴⁹ Hjärthner-Holdar 1977, 235–255.

¹⁵⁰ Autorka spracovala ihlice z neskorej doby kamenej vo Švédsku a podrobnejšie sa zaoberala ich využitím. Hjärthner-Holdar 1975-1977, 235–255.

¹⁵¹ Bíró 1994, 23.

¹⁵² Napríklad. Walker/Bierbrier 1997, Nr. 82, 99, 102.

¹⁵³ Kraskovská 1974a, 92.

¹⁵⁴ Flinders Pietrie 1927, tab. IV.

¹⁵⁵ Balsdon 1979, 40–56.

¹⁵⁶ Kovač 2012, 38.

¹⁵⁷ Kovač 2010, 38.

¹⁵⁸ Viac: Hrnčiarik 2012a, 315-324.

sklo v 1. stor. po Kr. stalo dostupným materiálom, ihlice sa z neho zhotovovali len v minimálnom množstve. S ich zvýšeným počtom sa stretávame až na konci antiky, kedy sa objavujú najmä ihlice zhotovené z tmavého skla. Pre široké masy obyvateľstva boli najdostupnejšie ihlice zhotovené z bronzu, kostí a parohoviny. Nezriedka sa v Rímskej ríši objavovali ihlice, ktorých hlavica bola vyrobená z iného materiálu ako telo¹⁵⁹.

Obr. 3 Zvyšky nezahladenej „špongiovitej“ štruktúry kosti na hlavici ihlice s kat. č. 13.

V Rímskej ríši sa najčastejšie zhotovovali ihlice z dlhých zvieracích kostí, ktoré svojou dĺžkou, ale najmä hrúbkou, predstavovali najvhodnejší materiál. Po počiatočnom opracovaní kosti sa z diaľky narezali vertikálne dostatočne hrubé hranolčeky, ktorých povrch sa zahladil pomocou rašple. Odstránili sa ňou najmä nerovnosti po „špongiovitej“ štruktúre vnútornej strany kostí. Niekedy sa ale stalo, že tieto zvyšky na povrchu ostali. Možno to napríklad pozorovať na hlaviciach ihlíc, kde sa objavujú v podobe drobných pórov. Takýto je napr. aj exemplár z Iže s kat. č. 13. Na jeho hlavici jasne vidieť stopy po vnútornej štruktúre kosti (obr. 3).

Pripravený polotovár v tvare valčeka sa ďalej spracovával do požadovanej formy pomocou nožička. Stopy po takomto opracovaní možno nájsť na dvoch polotovaroch s kat. č. 243 a 244. Na ich povrchu jasne vidieť pozdĺžne zárezy po nožičku. To, že nejde o opracovanie pílkou, dokazuje hladký povrch bez stôp po zárezoch spôsobených jej zubkami. V prípade, že išlo o ihlicu s odsadenou hlavicou, bolo potrebné vyrezať na jej povrchu krčik. Robilo sa to dvomi spôsobmi. Buď sa ihlica oprela o nožič a niekoľkokrát sa otočila, čím vznikla na jej obvode vodorovná ryha, následne rozšírená krátkymi zárezmi nožičkom na jednu alebo na obe strany (napr. kat. č. 7), alebo sa krčik vyrezal len za pomoci drobných zárezov (napr. kat. č. 17). Oba spôsoby možno pozorovať na nálezoch z Iže. Následne sa hlavička upravila do požadovaného tvaru, najmä rytím (napr. kat. č. 35), drobnými zárezmi (napr. kat. č. 29) či vyrezávaním (kat. č. 34). Povrch ihlíc sa nakoniec vyhladil. Makroskopické pozorovania materiálu z Iže preukázali, že žiadna z ihlíc nebola zhotovená pomocou sústruhu. O použití sústruhu pri ich opracovaní svedčia napríklad nálezy uložené v zbierkach Podunajského múzea v Komárne¹⁶⁰.

Majstri, ktorí vyrábali ihlice, sú doložení nápisoch na kamenných stélach. Ide o označenie *acuarius* alebo *acutarius*. Ako však už bolo spomenuté vyššie, dodnes nie je jasné, či to boli špecialisti na výrobu ihlíc len z jedného materiálu alebo ich výrobu ako takú¹⁶¹. Samotné nálezy z Iže naznačujú, že ich výroba nebola príliš zložitá a nevyžadovala špeciálne zručnosti. Preto mnohé z nich nemuseli byť masovo produkované v organizovaných dielnach, ale si ich mohli Rimania sami zhotoviť doma, prípadne počas voľných chvíľ vo vojenskej službe a pod.

¹⁵⁹ Bartus 2010, 35 – 45.

¹⁶⁰ Napr. Hrnčiarik 2012, kat. č. 70.

¹⁶¹ Deschler-Erb 1998, 93.

Aj u Germánov sa objavovali ihlice vyrobené z rôznych materiálov. Ich kostené a parohové varianty boli pravdepodobne produktom špecializovaných dielní, ktoré napodobňovali najmä kovové predlohy¹⁶². Aj vzhľadom na tento fakt ide v prevažnej miere o domáce produkty. Napriek tomu sa ale medzi nimi nachádzajú aj importované kusy ako napr. na sídlisku v Štúrove, z polohy Vojenské cvičisko¹⁶³. Na území Slovenska a ani na území Čiech doposiaľ neboli lokalizované dielne, ktoré sa zameriavali len na výrobu ihlíc.

Ihlice sa v germánskom prostredí objavujú už od počiatku doby rímskej, no podobne ako v Rímskej ríši sú oveľa častejšie zastúpené na sídliskách a pohrebiskách datovaných do 2. a 3. storočia po Kr. V prevažnej miere ide o relatívne dlhé ihlice, ktoré skôr evokujú využitie na spájanie textilu, no ich použitie ako vlasových ozdôb sa nedá vylúčiť. Aj napriek tomu, že u Germánov prevažoval žiarový rítus, zachovali sa príklady kostrových hrobov, ktorých súčasťou výbavy boli aj kostené ihlice. V prevažnej miere sú zachované skôr vedľa rúk (najčastejšie lakťa¹⁶⁴) než v okolí hlavy. Na základe toho by sa dalo predpokladať, že sa vkladali do hrobov buď v drevených ihelníčkoch, alebo spájali nejakú časť oblečenia, možno nejaký plášť prehodený cez plece. Z typologického hľadiska medzi nimi dominujú skôr výrazne profilované exempláre alebo ihlice s hlavicou v tvare klinca¹⁶⁵. Oveľa zriedkavejšie sa stretávame s nezdobenými ihlicami alebo ihlicami s hlavicou v tvare gule. Podľa M. T. Bíróovej je výskyt kostených ihlíc skôr indikátorom bohatších germánskych žien, ktoré si zachovávali intenzívnejší kontakt s kultúrou rímskeho impéria¹⁶⁶.

Z tábora v Iži pochádza 105 kusov ihlíc, ktoré podľa tvaru hlavičky môžeme rozdeliť na 10 typov. Väčšina ihlíc pochádza z premiešaných vrstiev z rôznych časových období alebo z planírok, preto bolo možné datovať ich presnejšie len vo výnimočných prípadoch. V súčasnosti sú však známe mnohé lokality z rôznych častí Rímskej ríše, ktorých nálezy v podobe kostených ihlíc z dobre datovaných nálezových komplexov (ako napr. *Augst*¹⁶⁷, *Aquincum*¹⁶⁸ a pod.) už boli publikované. Preto sa pri chronologickom zaradení väčšiny exemplárov opieram o citované práce.

Typ I (kat. č. 1-9)

Dekoratívne kostené ihlice s guľovitou hlavicou, úzkym krčikom a v strede zosilneným telom¹⁶⁹. Len vo výnimočných prípadoch sa tento typ vyskytuje bez tohto zosilnenia¹⁷⁰.

Vyskytujú sa takmer na každej rímskej lokalite a patria k najrozšírenejším dekoratívnym ihliciam s oddelenou hlavicou¹⁷¹. Na základe typologického triedenia S. Petkovičovej¹⁷² možno medzi nimi rozlíšiť dva varianty - ihlice s väčšou guľovitou hlavicou (Petkovič Typ III, Variant 1), ktoré sa vyskytujú od druhej polovice 3. stor. až do prvej polovice 5. stor. po Kr.,¹⁷³ a ihlice s menšou guľovitou hlavicou (Petkovič Typ III, Variant 2), ktoré sa vyskytujú počas celého obdobia Rímskeho cisárstva. Najstaršie zachované exempláre pochádzajú napríklad z lokality Espace Mangin (Francúzsko), kde sú datované na prelom letopočtov¹⁷⁴. Medzi pomerne včasné exempláre z územia Slovenska patrí napríklad ihlica nájdená v Bratislave - Rusovciach. Bola súčasťou hrobu 97 na pohrebisku II, ktorý je vďaka minci cisára Domitiána datovaný do druhej polovice 1. stor. po Kr.¹⁷⁵ Najmladšie príklady ihlíc s guľovitou hlavicou zas pochádzajú z lokality Cholchester (Anglicko), kde sú datované do doby okolo roku 440 po Kr.¹⁷⁶

¹⁶² Zeman 2001, 123.

¹⁶³ Beljak 2010, 144; obr. 3/9.

¹⁶⁴ Napr. Kolník 1980, Taf. XII.

¹⁶⁵ Zeman 2001, 123.

¹⁶⁶ Bíró 1994, 31.

¹⁶⁷ Riha 1990, 95-113.

¹⁶⁸ Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012, 84-93.

¹⁶⁹ Bíró 1994, tab.XVI-XVII/152-174; Crummy 1979, typ 3; Petkovič 1995, typ III.

¹⁷⁰ Napr. Hrnčiarik 2012, kat. č. 5.

¹⁷¹ Kovač 2012, 43.

¹⁷² Petkovič 1995, 30.

¹⁷³ Bíró 1994, 126; Petkovič 1995, tab. 14.

¹⁷⁴ Lemoine/Rodet-Belarbi 2005, 349.

¹⁷⁵ Súčasťou hrobového inventáru v hrobe 97 bola kostená ihlica spomínaného tvaru spolu s mincou *Domitianus* (z roku 84); Pichlerová, 1981, tab. CXXI.

¹⁷⁶ Crummy 1979, 161.

Samostatnú podskupinu tvoria ihlice patriace k variantu 2 - hlavičku majú buď z jednej, alebo z dvoch strán sploštenú. Využitie pri úprave vlasov¹⁷⁷ dokumentuje nález príčesku z El-Fayumu, na pripevnenie ktorého slúžilo niekoľko desiatok rovnakých ihlíc¹⁷⁸. Tvar oboch variantov (ale najmä Variantu 2) je vhodný aj na to, aby bolo možné ihlicu v účese vidieť, ale aj na to, aby vlasy držal a zároveň bol pod nimi ukrytý. Ich guľovitá hlavica sa pravdepodobne využívala aj ako dekorácia pri aplikovaní rôznych ozdôb hlavy, ako napr. čelenky, sietky a pod.

Jednoduchý tvar bol pomerne vhodný aj na spájanie látok. Ich paralely vyrobené z kovu sa však podľa B. G. Petersa využívali aj ako *stily*.¹⁷⁹ Preto nemožno vylúčiť, že na písanie na voskové tabuľky sa používali aj ich kostené obdoby. Najmä pri niektorých ihliciach mohol antický pisár použiť sploštenú časť hlavice na vyhladzovanie voskovej tabuľky.

Počas archeologického výskumu rímskeho tábora v Iži sa našlo 9 kusov ihlíc ukončených hlavicou v tvare gule. Z typologického hľadiska ich možno zaradiť k Variantu 2, podľa členenia S. Petkovičovej. Pochádzajú z južnej časti tábora (najmä zo sektorov v okolí stavby I.). Dve z nich (kat. č. 6, 7) sa našli v planírovanej vrstve nad drevozemným táborom, a tak ich možno chronologicky zaradiť do najstaršej fázy datovanej medzi roky 175-179 po Kr. Ďalší kus (kat. č. 4) sa podarilo objaviť v zásype základu stavby I (obj. 11/81), do ktorého sa pravdepodobne dostala niekedy v polovici 3. stor. po Kr. Ihlica s kat. č. 9 sa zase našla v priestore kúpeľov kamennej fázy kastela. Zvyšné kusy pochádzajú z mladšej fázy tábora. Ich presnejšie chronologické zaradenie nie je možné.

Typ II (kat. č. 10-17)

Dekoratívne kostené ihlice s hlavicou oválneho prierezu. Majú úzky krčik a buď je ich telo v strede zosilnené, alebo sa postupne zužuje k hrotu¹⁸⁰. Mnohí autori, ako napr. A. Dularová¹⁸¹, E. Rihová¹⁸² alebo H. Mikler,¹⁸³ ich dokonca nerozlišujú od predošlého typu. Na základe veľkosti hlavice (podobne ako pri Type I) možno medzi nimi rozlíšiť dva varianty - ihlice s mohutnou hlavicou (Variant 1) a ihlice s menšou hlavicou (Variant 2). Oba varianty sa vyskytujú od 1. stor. až po 5. stor. po Kr.¹⁸⁴ Medzi najstaršie kusy patria napríklad nálezy z Augstu¹⁸⁵ a k najmladším možno zaradiť nález z hrobu v Lamyatt Beacon (Anglicko)¹⁸⁶. Na základe štatistiky ich výskytu v *Augste* a *Kaiseraugste*, ktorú zhotovila E. Rihová, možno konštatovať, že sa najčastejšie vyskytujú od druhej polovice 2. až do polovice 3. stor. po Kr.¹⁸⁷ Ihlice tohto typu mali podobné uplatnenie ako v predošlom prípade.

Niekedy býva na hlavici ihlíc Typu II (ale aj Typu I) výzdoba v podobe rytých línií¹⁸⁸ alebo šrafovania¹⁸⁹. V ojedinelých prípadoch sú ich hlavice ukončené napríklad gombíkom¹⁹⁰, lodičkou¹⁹¹ a pod. V menšom počte sa objavuje výzdoba aj na krčiku. Ide predovšetkým o rôzne plastické prstence¹⁹² alebo ryté línie¹⁹³.

V rímskom tábore v Iži sa našlo 8 ihlíc ukončených hlavicou oválneho prierezu. Sú medzi nimi zastúpené ihlice Variantu 1 s mohutnou hlavicou (kat. č. 10-11) a aj Variantu 2 s menšou hlavicou (kat. č. 12-17). Jeden kus s kat. č. 13 pochádza z priestoru severnej brány a kus s kat. č. 17 z priestoru kúpeľa. Obe tieto

¹⁷⁷ Vyobrazenie ihlíc z Pompejí; Bíró 1994, 31.

¹⁷⁸ Bianchi 2012, 83.

¹⁷⁹ Peters 1986, 60.

¹⁸⁰ Bíró 1994, tab.XVIII/ 175-188; Petkovič 1995, typ IV; Ruprechtsberger 1979, obr. 57-73.

¹⁸¹ A. Dularová spracovala rímske kostené ihlice zo Slovinska; Dular 1979, 278-291.

¹⁸² Riha 1990, 106.

¹⁸³ Mikler 1997, 37.

¹⁸⁴ Kovač 2012, 40-41.

¹⁸⁵ Riha 1990, 106.

¹⁸⁶ Leech 1986, 323.

¹⁸⁷ Riha 1990, Tabelle 134.

¹⁸⁸ Napr. Sontheim. Neuffer 1977, 353.

¹⁸⁹ Napr. Lauriacum - Ens; Ruprechtsberger 1978, obr. 35-37.

¹⁹⁰ Ruprechtsberger 1978, obr. 37.

¹⁹¹ Bíró 1994, tab. XXVII/303.

¹⁹² Napr. Dular 1979, Tab. 1,6.

¹⁹³ Napr. Bíró 1987, kat. č. 327.

ihlice možno len rámcovo datovať do mladšej, kamennej fázy výstavby kastela. Zvyšné ihlice sa našli počas výskumu okolia stavby I, nie všetky z nich však možno spájať s jej fungovaním. Nález ihlice s kat. č. 11 má na krčiku špirálovitú výzdobu. Takýto typ dekorácie sa na ihliciach Typu I a II objavuje zriedkavejšie¹⁹⁴. Je skôr typický pre ihlice ukončené hlavicou v tvare cibulky¹⁹⁵ alebo ľudskej ruky¹⁹⁶, kde predstavuje štylizované stvárnenie hada alebo náramku. V zbierkach Podunajského múzea v Komárne je napríklad jedna ihlica ukončená hlavicou v tvare vajca, ktorá má na krčiku omotaný zlatý drôtik¹⁹⁷, pripomínajúci špirálovitú výzdobu nálezu z Iže.

Typ III (kat. č. 18-24)

Dekoratívne ihlice s vajcovitou hlavicou¹⁹⁸, úzkym krkom a v strede zosilneným telom¹⁹⁹. Podľa M. Kovačovej ide o kombináciu prvých dvoch typov, ktorá má na rozdiel od nich mierne zahrotenú vrchnú časť hlavice²⁰⁰. Niekedy bol ich krčik zdobený plastickými prstencami alebo ryhovaním²⁰¹.

Datovanie ihlíc s vajcovitou hlavicou nie je medzi odbornou verejnosťou jednoznačne uzavretý. Ich hlavný výskyt sa predpokladá od 2. po 3.st. po Kr., ale nemožno vylúčiť ich skoršie, prípadne aj neskoršie datovanie. Napríklad M.T. Bíróvá uvádza, že sa objavujú od druhej polovice 1. stor. až do konca 3. stor. po Kr.²⁰² E. M. Ruprechtsberger datuje len jeden exemplár, a to od poslednej štvrtiny 2. až do tretej štvrtiny 3. stor. po Kr.²⁰³ Jedna z najstarších dochovaných ihlíc sa našla v *Augste*²⁰⁴ a bola na základe sprievodných nálezov autorkou výskumu datovaná do obdobia Flaviovcov, prípadne až do prvej polovice 2. stor. po Kr. M. Kovačová zas uvádza niekoľko príkladov, ktoré možno datovať až do 5. stor. po Kr.²⁰⁵

V princípe ide o jednoducho zdobené ihlice. Podľa môjho názoru je to len ďalší z variantov ihlíc s guľovitou hlavicou, podobne ako aj v prípade Typu II. Podobne ich do jednej skupiny zaradil aj H. Mikler²⁰⁶. Rámcovo ich možno datovať od 1. až po 5. stor. po Kr. Ihlice tohto typu mali analogické využitie ako predošlé dva typy.

Z rímskeho tábora v Iži pochádza 7 takýchto kostených ihlíc. Štyri z nich sa našli priamo v zásype základov stavby I (kat. č. 18, 19, 21, 23) a ostatné v jej bezprostrednej blízkosti (kat. č. 20, 22 a 24). Na základe ich najčastejšieho výskytu v rímskych provinciách a vzhľadom na datovanie stavby ich možno rámcovo datovať do konca 2 až 3. stor. po Kr. Zlomok ihlice s kat. č. 24 má v porovnaní s ostatnými krčik zdobený jedným väčším a tromi menšími plastickými prstencami. Takáto výzdoba je skôr typická pre ihlice zdobené hlavicou v tvare píniovej šišky (kat. č. 34-37), na ktoré sa aj podobá. Avšak na rozdiel od nich nemá hornú časť hlavice tak charakteristicky zahrotenú.

Typ IV (kat. č. 25-26)

Dekoratívne ihlice ukončené valcovitou, v hornej časti zaoblenou hlavicou. Jej spodná časť je priečne orezaná a spojená s krčikom. Majú úzke a v strede zosilnené telo²⁰⁷.

M. T. Bíróová medzi nimi rozlíšila dva varianty: ihlice s menšou a ihlice s väčšou hlavicou²⁰⁸. Medzi nálezmi z Rímskej ríše prevažujú exempláre prvého variantu. Tak ako u predošlých kusov ide o jednoduchý

¹⁹⁴ Napr. Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012, kat. č. 72.

¹⁹⁵ Napr. Bíró 1994, Plate XXIX,312.

¹⁹⁶ Napr. Bíró 2006, 195.

¹⁹⁷ Ihlica pochádza zo zbierok PDM a nemožno vylúčiť, že bol na ňu spomínaný drôtik pripevnený dodatočne. Hrnčiarik 2012, kat. č. 45.

¹⁹⁸ Ruprechtsberger ich nazýva „spitzovalen Kopf“; Ruprechtsberger 1979, 32.

¹⁹⁹ Bíró 1994, tab. XXI-XXII/219-258; Ruprechtsberger 1979, obr.199-222.

²⁰⁰ Kovač 2012, 41.

²⁰¹ Kat. č. 24.

²⁰² Bíró 1994, 32.

²⁰³ Ruprechtsberger 1979, 113-117.

²⁰⁴ Riha 1990, 166.

²⁰⁵ Kovač 2012, 41.

²⁰⁶ Mikler 1997, 37.

²⁰⁷ Bíró 1994, tab. XIX-XX/189- 218; Ruprechtsberger 1979, obr. 73-66.

²⁰⁸ Bíró 1994, 32.

tvár, ktorý sa objavuje takmer v celej ríši. Tieto ihlice opäť slúžili najmä na úpravu účesu alebo spájanie odevu. Vzhľadom na valcovitý tvar hlavice nemožno vylúčiť, že slúžiť aj ako *stily*.

S. Petkovičová datuje nálezy ihlíc tohto typu z Hornej Moesie od 1. do prvej polovice 5. stor. po Kr.²⁰⁹ E. M. Ruprechtsberger však kladie analogické nálezy z niektorých rakúskych lokalít až na prelom 2. a 3. stor. po Kr.²¹⁰ Nález podobnej ihlice z Nürtingenu-Oberensingenu bol stratigraficky datovaný do rovnakého časového horizontu²¹¹. Nálezy z Maďarského národného múzea zaradila M. T. Bíróová od štvrtej štvrtiny 1. stor. do prvej štvrtiny 4. stor. po Kr.²¹² Do 4. stor. po Kr. datuje nálezy podobných ihlíc V. Šaranovič-Sveteková²¹³. Podľa uvedených autorov (odhliadnuc od exemplárov z Hornej Moesie) by sme mohli ich výskyt datovať od konca 1. až po 4. stor. po Kr.

Z rímskeho tábora v Iži pochádzajú dve ihlice typu IV. Jedna (kat. č. 25) sa našla v priestore stavby I, ktorá by sa aj napriek tomu, že s ňou nemusela bezprostredne súvisieť, mohla datovať do obdobia jej fungovania alebo tesne po zániku, t. j. do konca 2. až 3. stor. po Kr. Ihlica s kat. č. 26 sa našla vo výplni zemníka, objaveného juhozápadne od stavby I. Tento objekt sa datuje do 4. stor. po Kr. a v tomto čase sa tam pravdepodobne dostala aj spomínaná ihlica. Avšak vzhľadom na charakter jeho výplne, ktorú tvorila mohutná navážka s drobným viacnásobným zvrstvením²¹⁴, je pravdepodobné, že jej vyhotovenie aj použitie možno datovať krátko pred alebo najneskôr v čase vzniku zemníka. Samotná ihlica s kat. č. 26 sa našla vo vrstve C, ktorú autori výskumu datujú až do poslednej fázy fungovania tábora²¹⁵.

Typ V (kat. č. 27)

Dekoratívne ihlice ukončené valcovitou hlavicou, ktorá je z vrchnej strany priečne zrezaná²¹⁶ a v strede má zosilnené telo²¹⁷.

Opäť ide o jednoduchý typ ihlice, ktorého paralely možno nájsť takmer vo všetkých rímskych provinciách. Podľa H. Miklera najčastejšie kusy pochádzajú z claudiovsko-nerónovského obdobia²¹⁸. V 2. a 3. stor. po Kr. ich nachádzame na lokalitách v Heddernheime, Xantene, Mníchove, *Carnunte*²¹⁹, *Augste a Kaiseraugste*²²⁰. M.T. Bíróová kladie ich výskyt len do 4.stor. po Kr.²²¹, kým S. Petkovičová predpokladá ich použitie od 1. do 5. stor. po Kr.²²² Práve toto časové zaradenie sa v súčasnosti najviac akceptuje. Ihlice tohto typu sa používali analogicky ako predošlé kusy.

V rímskom tábore v Iži sa našiel jeden kus ihlice (kat. č. 27) typu V. Nachádzala sa v nižších vrstvách zemníka, ktorý spadá do 4. stor. po Kr. Jej vznik a použitie možno datovať najneskôr do tohto obdobia. Ale, ako už bolo uvedené vyššie, charakter jeho výplne umožňuje predpokladať, že pochádza zo skoršieho časového úseku trvania tábora.

Typ VI (kat. č. 28)

Kostená ihlica s výrazne profilovanou kvadratickou hlavicou a s uprostred zosilneným telom²²³.

Ide o typ ihlice, ktorý sa v Rímskej ríši neobjavuje často. Dve analogické ihlice sú uložené v múzeu v Linzi. Jedna z nich bola objavená v počas výstavby železničnej stanice v priestore légiového tábora *Lauriacum* v

²⁰⁹ Petkovič 1995, 73.

²¹⁰ Ruprechtsberger 1979, 87-88.

²¹¹ Kolbus 2001, obr. 122: 3.

²¹² Bíró 1994, 126.

²¹³ Šaranovič-Svetek 1981, tab. I/15.

²¹⁴ Kuzmová/Rajtár 1983, 138.

²¹⁵ Kuzmová/Rajtár 1985, 144.

²¹⁶ Nemecky píšuci autori uvádzajú tieto ihlice ako „Nadeln mit Stempelkopf“.

²¹⁷ Bíró 1994, tab. XXVI/ 275-284; Mikler 1997, tab. 29/16-20; Petkovič 1995, tab. XII/23-25, Riha 1990, tab. 51/2234-2259;

Ruprechtsberger 1979, obr. 157-170.

²¹⁸ Exempláre boli objavené na pohrebisku v Xantene. Mikler 1997, 41.

²¹⁹ Ruprechtsberger 1979, 32.

²²⁰ Riha 1990, 106.

²²¹ Bíró 1994, 32.

²²² Petkovič 1995, 30.

²²³ Ruprechtsberger 1979, Abb. 45-46.

dnešnom meste Enns. Ihlica sa našla medzi rokmi 1854-1856, ale chýbajú bližšie informácie o jej nálezových okolnostiach. Keďže nebola dostatočne stratigraficky zameraná, E. M. Ruprechtsberger ju chronologicky zaradil len rámcovo na prelom 2. a 3. stor. po Kr., kedy tábor v Ennse vznikol. Hornú hranicu jej datovania nechal otvorenú²²⁴. Keďže tábor fungoval až do konca 4. stor. po Kr., dalo by sa predpokladať, že ním publikované ihlice možno datovať od obdobia medzi koncom 2. až koncom 4. stor. po Kr. Analogická ihlica pochádza z termálnych kúpeľov Nice, autorky výskumu ju však bližšie nedatujú²²⁵.

Z rímskeho tábora v Iži pochádza jeden exemplár tohto typu (kat. č. 28). Našiel sa v zásype zemníka datovaného do 4. stor. po Kr.²²⁶ Ako už bolo viac krát uvedené, nálezy z tohto objektu sú datované od konca 2. až po 4. stor. po Kr., čomu zodpovedá aj datovanie ihlíc z múzea v Linzi.

Typ VII (kat. č. 29-30)

Kostené ihlice bez hlavice, ktorých telo je v hornej časti zdobené jedným alebo dvomi mriežkovanými pásmi²²⁷.

Najbližšie paralely nájdeme napr. v Panónii v *Gorsiu*²²⁸, *Brigeti*²²⁹ a *Aquincu*²³⁰. Ide o techniku zdobenia typickú pre oblasť Británie²³¹, hornogermánsko-raetskeho²³² limitu a stredného Podunajska²³³. Pre prvé dve oblasti je však typické hlboké ryhovanie a prevažne zaoblená vrchná časť ihlice. Ich výroba sa datuje do obdobia od 1. až po 4. stor. po Kr.²³⁴ V panónskej oblasti sa však objavujú ihlice s priečne zrezanou vrchnou časťou a ich telo je zdobené plytkým ryhovaním alebo mriežkovaním. M. T. Bíróová predpokladá, že pôvod tejto techniky je potrebné hľadať vo výzdobe hrebeňov²³⁵. Ich výskyt sa na základe nálezových situácií datuje do 4. stor. po Kr.²³⁶

Z rímskeho tábora v Iži pochádzajú dva exempláre (kat. č. 29, 30). Obidva patria k panónskym variantom s priečne zrezanou vrchnou časťou. Prvý z nich sa našiel v priestore juhozápadnej rohovej veže a je zdobený jedným mriežkovaným pásmom. Našiel sa vo vrchných vrstvách, ale nedá sa presne datovať. Je ale pravdepodobné, že súvisel s aktivitami, počas ktorých došlo k mladším prestavbám v tejto časti tábora. Druhý z nich (kat. č. 30) má telo zdobené dvoma mriežkovanými pásmi. Bol objavený pri začisťovaní zemníka. Na základe nálezových okolností, ale aj na základe paralel z Panónie, možno obe ihlice datovať do neskorej antiky, t. j. do 4. stor. po Kr.

Typ VIII (kat. č. 31-33)

Kostená ihlica s hlavicou oddelenou od tela nevýrazným krčikom a s telom zužujúcim sa k hrotu²³⁷. Na základe rôzneho tvaru hlavice a výzdoby krčika možno medzi nimi rozlíšiť až päť základných variantov: **Variant 1:** Ihlice s hlavicou v tvare zrezanej gule alebo kvapky²³⁸.

Ide o jednoduchý typ ihlíc, ktorých telo sa postupne zužuje k hrotu. Majú nevýrazný krčik. Vznikol len plytkým opracovaním tesne pod hornou časťou tela, vďaka čomu sa vyčlenila ich hlavica pripomínajúca polguľu²³⁹. Nezriedka bola paralelne s ňou vyhlbená ešte jedna vodorovná línia, čím sa predĺžil krčik a vyzdobil

²²⁴ Ruprechtsberger 1979, 83.

²²⁵ Jannet-Vallat/Rodet-Belarbi 2010, fig. 22b.

²²⁶ Kuzmová/Rajtár 1985, 144.

²²⁷ Bíró 1994, tab. XXVIII/298.

²²⁸ Bíró 1987, kat. č. 297-298.

²²⁹ Bíró 1994, tab. XXVIII/298.

²³⁰ Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012, kat. č. 137.

²³¹ Mikler 1997, Anm. 406.

²³² Napr. Neuffer 1977, 353.

²³³ Bíró 1994, 34.

²³⁴ Mikler 1997, 45.

²³⁵ Mikler 1997, 33.

²³⁶ Mikler 1997, 33.

²³⁷ Crummy 1979, typ 2; Mikler 1997, tab. 31/14; Petkovič 1995, typ V a XVIII; Riha 1990, tab. 63/ 2611-2622.

²³⁸ Petkovič 1995, typ V; Riha 1990, tab.63/ 2611 a 262.

²³⁹ Mikler 1997, Taf. 30/1.

plastickým prstencom. Ihlica tohto variantu, ale bez výzdoby křičku, sa napríklad našla v Augste²⁴⁰. Ihlice so zdobeným křičkom zas pochádzajú napríklad z *Brigetia*²⁴¹ alebo z lokality Diana - Karataš (Srbsko). Posledná menovaná má však hlavicu v tvare zrezanej kvapky a S. Petkovičová ju datuje do tretej tretiny 4. stor. po Kr.²⁴² V ostatných prípadoch sa s ihlicami tohto variantu stretávame počas obdobia celého rímskeho cisárstva.

Variant 2: Ihlice s hlavicou v tvare valca²⁴³.

Ide o podobné ihlice ako Variant 1, no ich křičik nevznikol tesne pod hornou časťou tela - je umiestnený o niečo nižšie. Vrchná časť hlavice môže byť zahrotená²⁴⁴ alebo v tvare oválu²⁴⁵. Ich povrch môže byť nezdobený²⁴⁶, ale častejšie sa vyskytuje ryhovanie²⁴⁷. Ich výskyt sa kladie od 1. až po 4. stor. po Kr.

Variant 3: Ihlice s bohato profilovanou hlavicou²⁴⁸.

Spoločným znakom ihlíc zaradených k tomuto variantu je postupne sa zužujúce telo a tvar ich hlavice, ktorý pozostáva z niekoľkých navzájom pospájaných geometrických útvarov (prstence, cylindre, vázy, gule, žliabky a pod.)²⁴⁹. M. Ruprechtsberger datuje tento variant ihlíc od roku 200 až po začiatok 5. stor. po Kr.²⁵⁰ Na základe stratigrafie v *Augste* ich E. Rihová²⁵¹ zaradila do obdobia od 2. stor. do prvej polovice 3. stor. po Kr. S. Petkovičová a M. T. Bíróová ich výskyt kladú až do neskorkej antiky²⁵².

Variant 4: Ihlice s hlavicou v tvare fagle²⁵³.

Ide o ihlice podobné exemplárom Variantu 1, avšak na rozdiel od nich je ich hlavica vždy zahrotená a zdobená kombináciou šikmých a priečných rýh, ktoré vytvárajú ilúziu fagle. Na základe analógií z *Gorsia*²⁵⁴ a z Diana-Kartaš²⁵⁵ ich možno datovať od polovice 3. do konca 4. stor. po Kr.

Variant 5: Ihlice s mriežkovým křičkom²⁵⁶.

Spoločným znakom týchto ihlíc je, že ich křičik zdobí široký, mriežkovaný, plastický prstenec. H. Mikler, odvolávajúc sa na najstarší a na najmladší nález podobne zdobených ihlíc, zaraduje tento variant do obdobia od prvej polovice 1. do konca 4. stor. po Kr.²⁵⁷ Podobne je tomu napríklad aj v Bratislave - Rusovciach, odkiaľ pochádzajú dva analogické exempláre. Najstarší z nich pochádza z hrobu 119 z pohrebiska II²⁵⁸, ktorý spadá na koniec 1. až 2. stor. po Kr. Najmladší fragment pochádza z polohy Bergl²⁵⁹. Má mriežkovane zdobený křičik, vo vrchnej časti doplnený o plastický prstenec. Analogické ihlice z Krajinského múzea v Mainzi sa datujú do neskorkej antiky²⁶⁰.

Tri kusy tohto typu sa našli počas archeologického výskumu v Iži. Prvý z nich, kat. č. 31, možno zaradiť k ihliciam prvého variantu. Jeho hlavica je v tvare zrezanej gule a má křičik zdobený plastickým prstencom. Našla sa v priestore stavby I, teda ho môžeme zaradiť na koniec 2. a začiatok 3. stor. po Kr. Ďalšie dve ihlice s kat. č. 32 a 33 patria k druhému variantu. Prvá z nich s kat. č. 32 pochádza z planírkovej vrstvy nad drevozemným táborom a možno ju chronologicky zaradiť do obdobia 175-179 po Kr.²⁶¹

²⁴⁰ Riha 1990, kat. č. 2548.

²⁴¹ Bíró 1994, kat. č. 317.

²⁴² Petkovič 1995, 74.

²⁴³ Ruprechtsberger 1979, obr.29-31; Bíró 1994, tab. XXXIII/358-361; Petkovič 1995, typ VI variant 3.

²⁴⁴ Mikler 1997, Taf. 29/5.

²⁴⁵ Kat. č. 115.

²⁴⁶ Napr. Bíró 1987, kat. č. 329.

²⁴⁷ Petkovič 1995, 75; Bíró 199, 34; Ruprechtsberger 1979, 29-30.

²⁴⁸ Bíró 1994, tab. XXX/318-320.

²⁴⁹ K týmto ihliciam nepatria napríklad ihlice s hlavicou v tvare balustrád (napr. Hrnčiarik 2012, Typ. IX) a ihlice s bohato profilovanou hlavicou, ktorých telo je v strede zosilnené (napr. Mikler 1997, Taf. 30/20-24).

²⁵⁰ Ruprechtsberger 1979, 82.

²⁵¹ Riha 990, 112.

²⁵² Bíró 1994, 126; Petkovič 1995, tab. 14.

²⁵³ Petkovič 1979, typ XVII; Bíró 1987, kat. č. 245.

²⁵⁴ Bíró 1987, 48.

²⁵⁵ Petkovič 1995, 82.

²⁵⁶ Mikler 1997, tab.32; Riha 1990, tab. 71/2576.

²⁵⁷ Mikler 1997, 45.

²⁵⁸ Pri predpoklade, že nepredstavuje hrot obojstranne zdobenej ihlice. Pichlerová 1981, 23.

²⁵⁹ Kraskovská 1992, 67-82.

²⁶⁰ Mikler 1997, tab. 32/4-6.

²⁶¹ Kuzmová/Rajtár 1986, 368.

Typ IX (kat. č. 34-36)

Ihlica s hlavicou v tvare píniovej šišky, ktorá je umiestnená na prstencovitom křičiku alebo z neho jednoducho vyrastá. Ich telo je buď v strede zosilnené, alebo sa postupne zužuje k hrotu²⁶².

Ako už bolo na začiatku tejto kapitoly spomenuté, ihlice neslúžili len na úpravu vlasov alebo spájanie látok a pod., ale mnohé z nich mali istú spojitosť aj s rímskymi kultmi. Ich majitelia verili v silu bohov, bōžikov či démonov, ktoré prostredníctvom svojich atribútov alebo ich vyobrazení pôsobia na človeka. Niekedy sa ich stačilo dotknúť, prípadne im len niečo obetovať. Za prejav zbožnosti a úcty k nim sa pokladalo aj nosenie predmetov, ktoré ich pripomínali alebo symbolizovali. Už od najstarších čias k takýmto predmetom určite patrili amulety a ihlice, ktorých hlavica sa zdobila rôznymi znázorneniami kultových predmetov alebo vyobrazeniami božstiev.

Z obdobia existencie Rímskej ríše sa zachovalo široké spektrum takýchto ihlíc. Spomedzi nich možno uviesť aspoň tie, ktoré boli objavené na území Slovenska alebo sú uložené v jeho muzeálnych zbierkach. S uctievaním kultu cisára a jeho rodiny sú úzko späté ihlice zdobené hlavicou v tvare ženskej busty, zachované napríklad na pohrebisku II v Bratislave-Rusovciach²⁶³. Široké spektrum takýchto ihlíc sa nachádza v zbierkach Podunajského múzea v Komárne²⁶⁴. Je na nich stvárnená bohyňa Venuša, konkrétne tzv. typ „*Venus Pudica*“, ktorá bola symbolom plodnosti, lásky, krásy a cudnosti. S kultom Sabázia a Jova Maxima Dolichena sa spájajú ihlice v tvare votívnych rúk. Znázornenie kohúta zas malo spojitosť s liečiteľstvom a božstvami ako Mars, Asklépios alebo Venuša. V spomínanej zbierke sa nachádza aj ihlica zdobená miniatúrnou sekerkou, ktorá sa dáva do súvislosti s Vulcanom. Medzi tieto ihlice zdobené kultovými predmetmi možno zaradiť aj vyššie spomenuté ihlice typu VIII/Variant 5 so znázornenou falkou, ktorá bola napríklad jedným z atribútov boha Mitru²⁶⁵. Do tejto skupiny patria aj ihlice zdobené hlavicou v tvare píniovej šišky.

Takmer na každej rímskej lokalite sú zastúpené ihlice zdobené hlavicou v tvare píniovej šišky²⁶⁶. Citovaní bádatelia ich zvyknú uvádzať aj ako osobitný typ. Podľa E. Rihovej by sme mohli do tejto skupiny zaradiť aj ihlice s hlavicou v tvare vajca, ale tieto sa odlišujú najmä tým, že sú guľatejšie²⁶⁷. Píniová šiška bola symbolom plodnosti, života, moci a fyzickej sily, preto sa často používa aj ako symbol nahrádzajúci falus. V neskorkej antike bola obľúbeným motívom na náhrobných stélach²⁶⁸, ako symbol smrti²⁶⁹. V rímskej mytológii sa spája s Dianou²⁷⁰ a s kultom Sabázia²⁷¹. Ako symbol stromu života sa s ňou stretávame aj v kresťanskej ikonografii. Ihlice zdobené píniovou šiškou sú charakteristickým prvkom strednej a neskorkej doby rímskej²⁷².

Na základe výzdoby hlavice rozdelila E. Rihová nálezy z *Augstu* a *Kaiseraugstu* do troch podskupín²⁷³:

Podskupina 1: Ihlice s hlavicou zdobenou horizontálnym ryhovaním.

Objavujú sa takmer v celej Rímskej ríši. Exempláre z *Augstu*²⁷⁴ datuje E. Rihová, až do konca 4. stor. po Kr.²⁷⁵ E. M. Ruprechtberger zas nálezy z *Lauriaca* kladie už do 3. stor. po Kr.²⁷⁶

Podskupina 2: Ihlice s hlavičkou zdobenou mriežkovaním.

Takto zobrazené šišky kopírujú ich skutočný tvar. Nachádzame ich takmer v celej Rímskej ríši²⁷⁷. Mriežkovaním zdobené ihlice boli v obľube až do polovice 5. stor. po Kr. Podobný tvar pochádza napríklad

²⁶² Béal 1984, tab.10/237; Bíró 1990, tab. XXXI-XXXII/335-357; Dular 1979, tab.3/7; Mikler 1997, tab. 33; Petkovič 1995, Typ X; Riha 1990, tab. 42/1392-1414.

²⁶³ Pichlerová 1981, 28.

²⁶⁴ Aj keď mnohé z nich pochádzajú pravdepodobne z Panónie. Hrnčiarik 2012, 315-324.

²⁶⁵ Hrnčiarik 2012, 315-324.

²⁶⁶ Z územia dnešného Slovenska ich poznáme až 12 kusov.

²⁶⁷ Riha 1990, 102.

²⁶⁸ Ratimorská 1984, tab. XXIV/1.

²⁶⁹ Biedermann 1992, 55.

²⁷⁰ Ruprechtsberger 1979, 26.

²⁷¹ Tacheva-Hitova 1983, 162-187.

²⁷² Mikler 1997, 46.

²⁷³ Riha 1990, 101.

²⁷⁴ Riha 1990, 162.

²⁷⁵ Mince 4. storočia. Najstaršia razba medzi nimi pochádza z roku 387; Riha, 1990, 162.

²⁷⁶ Ruprechtsberger 1979, 75-76.

²⁷⁷ Béal 1984, Taf. 10: 237; Bíró 1987, kat. č. 193; Bíró 1994, tab. XXXi-XXXii/335-357; Dular 1979, tab. 3/7; Mikler 1997, tab. 33; Petkovič 1995, typ X; Price 1996, pic. 6.1/47, 48; Riha 1990, Tab. 42/1392-1414; Ruprechtsberger 1978, Abb. 3-12.

aj z pohrebiska III v Rusovciach z hrobu 9, ktorý možno na základe chronologického zaradenia tohto pohrebiska datovať do neskej antiky²⁷⁸.

Podskupina 3: Ihlice s hlavičkou zdobenou šrafovaním.

Známe sú napríklad analógie zo zbierok Krajinského múzea v Mainz²⁷⁹, z lokalít Salona²⁸⁰, *Sirmium*²⁸¹, Diana-Karataš²⁸² a Xanten²⁸³. Všetky sú datované od konca 2. do polovice 5. stor. po Kr.

S. Petkovičová k ihliciam tohto typu pričlenila ešte jednu samostatnú podskupinu.²⁸⁴

Podskupina 4: Ihlice s nezdobenou hlavicou

Hlavice ihlíc majú tvar píniovej šišky, ale ani povrch, ani krčik nemajú vyzdobené. Autorka túto podskupinu kladie do poslednej štvrtiny 4. a prvej polovice 5. stor. po Kr.

Z rímskeho tábora v Iži pochádzajú tri kusy ihlíc typu IX. Na základe uvedeného členenia ich možno zaradiť do troch podskupín. Ihlica s kat. č. 34 patrí do podskupiny 1 a našla sa v priestore kúpeľov. Druhá ihlica s kat. č. 35 patrí do podskupiny 3 a pochádza z priestoru severnej brány. Tretia, s kat. č. 36, patrí do poslednej 4. podskupiny a podobne ako predošlé dve aj túto možno spájať s existenciou kamenného kastelu len vo všeobecnosti. Vzhľadom na jeho datovanie a početné paralely možno všetky tri kusy zaradiť na koniec 3. a začiatku 4. stor. po Kr.

Typ X (kat. č. 38-70)

Nezdobené kostené ihlice bez hlavice s telom postupne sa zužujúcim k hrotu²⁸⁵. V zriedkavých prípadoch je ich telo v strede zosilnené (napr. kat. č. 60, 68). Ide o najjednoduchší typ ihlice vôbec, ktorého výroba bola pomerne jednoduchá. V princípe ide len o opracovaný kus kosti s jedným zahroteným koncom. Vo väčšine prípadov boli ich telá vyleštené, ale stretávame sa aj s takými exemplármi, ktoré majú len nahrubo opracovaný povrch (napr. kat. č. 43). V závislosti od spôsobu opracovania ich tela možno medzi nimi rozpoznať ihlice s prierezom v tvare kruhu, osemuholníka a pod. Ich šírka v najhrubšom bode býva rôzna. Popri úzkych exemplároch (napr. kat. č. 38) sa vyskytujú pomerne široké kusy (napr. kat. č. 45). Ich dĺžka býva tiež rôzna a v prípade, že sa na ihlici zlomil hrot, koniec bol opracovaný a nanovo zahrotený.

Vyskytujú sa vo všetkých rímskych provinciách. Podľa M. Kovačovej siahajú korene ich výroby do druhej polovice 1. stor. po Kr.²⁸⁶ a s ich produkciou je potrebné počítať ešte v 4. stor. po Kr.²⁸⁷ Ihlice takého jednoduchého tvaru mali medzi Rimanmi široké uplatnenie. Väčšina autorov sa zhoduje v tom, že sa v prvom rade využívali pri úprave účesu ako *acus discerniculumom*. Ide o predmety, ktoré slúžili na rozdeľovanie vlasov pri česaní²⁸⁸. Využívali sa napríklad pri aplikácii „natáčok“, alebo pri česaní tzv. cestičiek²⁸⁹. Určite sa používali pri upevňovaní pričeskov i tvarovaní účesu. Vďaka tomu, že nemajú hlavicu, bolo možné ich oveľa ľahšie ukryť medzi vlasmi²⁹⁰. Pravdepodobne sa používali aj na spájanie odevu, ale aj na nanášanie farby na mihalnice a obočie²⁹¹. Podľa V. Šaranović-Svetekovej navyše aj na písanie ako *stily*²⁹². K. Gostenčniková nevyklučuje ich použitie pri tkaní textilných látok, kde boli nápomocné pri rozuzľovaní zamotaných priadzi alebo sa využívali na zachytenie niektorých nitiek pri tkaní zložitých vzorov²⁹³.

²⁷⁸ Kraskovská 1974a, 104.

²⁷⁹ Mikler 1997, tab. 33: 1-16.

²⁸⁰ Ivčević 2002, 160.

²⁸¹ Šaranović-Svetek 1981, tab. II/14.

²⁸² Petkovič 1995, tab. XV/11, 12.

²⁸³ Goddard 1990, tab. 17/D10.

²⁸⁴ Petkovič 1995, 32.

²⁸⁵ Béal 1984, typ 2a-b, 3,4; Bíró 1994, tab. XII-XV/99-151; Crummy 1979, typ I; ; Dular 1979, tab.1/12-15; Mikler 1997, tab.29/1-6;

Petkovič 1995, Typ XI,XII,XIII; Riha 1990, tab.65/2623-2662; Ruprechtsberger 1979, Abb. 313-366.

²⁸⁶ Kovač 2012, 41.

²⁸⁷ Gostenčnik 1996, 117.

²⁸⁸ Dnes existujú špeciálne hrebene, ktorých rúčka je upravená do podobného tvaru.

²⁸⁹ Petkovič 1995, 35.

²⁹⁰ Riha 1990, 112.

²⁹¹ Kovač 2012, 41.

²⁹² Šaranović-Svetek 1981, 151.

²⁹³ Gostenčnik 1996, 117.

Na základe ukončenia vo vrchnej časti boli rôznymi autormi rozdelené do troch základných variantov:

Variant 1: Ihlice s priečne zrezanou vrchnou časťou

Na lokalitách Hornej Moesie sa vyskytujú asi od polovice 2. až do polovice 4. stor.²⁹⁴ M. T. Bíróová ich datuje od 1. až do 3.stor.²⁹⁵ E. M. Ruprechtsberger kladie výskyt tohto variantu, ako aj ostatných dvoch, na prelom 2. a 3. stor. po Kr., čo ale korešponduje s datovanie tábora *Lauriacum*²⁹⁶. N. Crummyová pri nálezoch z Británie nerozoznáva jednotlivé varianty a ich použitie datuje spoločne do celej doby rímskej²⁹⁷.

Variant 2: Ihlice so zaoblenou vrchnou časťou.

J. - C. Béal ich na základe paralel chronologicky zaradil od 1. až po koniec 4. stor. po Kr.²⁹⁸. Zhodne tento variant datuje aj S. Petkovičová²⁹⁹.

Variant 3: Ihlice s ihlanovito zakončenou vrchnou časťou.

S. Petkovičová ich datuje od začiatku 2. až do polovice 4. stor. po Kr.³⁰⁰, kým M. T. Bíróová do obdobia trvania celého Rímskeho cisárstva³⁰¹.

Počas výskumu rímskeho tábora v Iži bolo objavených 33 nezdobených kostených ihlíc bez hlavice. Na základe ukončenia vo vrchnej časti sú na lokalite zastúpené všetky tri varianty.

Ihlice s kat. č. 38 - 45 patria k prvému variantu. Našli sa v rôznych častiach tábora. Jedna z nich (kat. č. 40) pochádza z vrstiev drevozemného tábora a ďalšie štyri z nich (kat. č. 41, 42, 43, 44) boli objavené v priestore stavby I.

Ihlice s kat. č. 46 - 60 patria k druhému variantu tohto typu. Jedna z nich sa pravdepodobne našla v priestore drevozemného tábora (kat. č. 60). Sedem pochádza zo sektorov v priestore stavby I (kat. č. 46, 53, 55-59), z toho dve sú podľa záznamov autorov výskumu s ňou priamo spojené (kat. č. 46, 53). Ďalšie štyri boli nájdené počas výskumu kúpeľa (kat. č. 48-51). Zvyšné exempláre nie sú bližšie určené.

Ihlice s kat. č. 61 - 70 možno zaradiť k tretiemu variantu. Dve pochádzajú z priestoru severnej brány (kat. č. 65, 66) a tri z priestoru stavby I (kat. č. 67-69), ostatné kusy nemožno bližšie spojiť so žiadnou stavebnou fázou tábora.

Analyzované ihlice typu X sa našli v objektoch v rámci celého rímskeho tábora. Vzhľadom na tento fakt, ale aj na chronologické triedenie citovaných autorov, ich možno datovať do obdobia od tretej tretiny 2. až do 4. stor. po Kr.

Osobitnú skupinu medzi ihlicami nájdenými v rímskom tábore v Iži tvoria zlomky hrotov a tiel ihlíc, ktoré sú z jednej alebo oboch strán ulomené (kat. č. 71 - 105). Celkovo sa ich našlo 35 kusov. Ako chronologický element nemajú žiadnu vypovedaciu schopnosť a datovanie jednotlivých kusov na základe paralel je nereálne. V niektorých prípadoch sa na nich čiastočne zachovala výzdoba najmä v oblasti krčiku, ktorá by mohla aspoň hypoteticky napomôcť pri určení o aký typ ihlice ide. Medzi nálezmi sú zastúpené:

1. zlomky ihlíc so špirálovito zdobeným krčikom (kat. č. 78, 79)

2. zlomky ihlíc s prstencovito zdobeným krčikom (kat. č. 76, 77)

3. zlomky ihlíc bez akéhokoľvek zdobenia, medzi ktorými ešte možno rozlíšiť zlomky tiel a hrotov ihlíc (kat. č. 71-77, 83-105).

Je pravdepodobné že niektoré kusy neslúžili len ako ihlice, ale mohli to byť aj rúčky lyžičiek, kostené ihly alebo mohli mať úplne inú, neznámu funkciu. Ich presnejšie určenie vzhľadom na fragmentárnosť nálezov nie je možné a bolo by veľmi hypotetické. Zlomky ihlíc boli objavené v rôznych častiach tábora a možno ich chronologicky zaradiť do celého časového horizontu jeho existencie.

²⁹⁴ Petkovič 1995, tab. 14.

²⁹⁵ Bíró 1994, 126.

²⁹⁶ Ruprechtsberger 1979, 135-136.

²⁹⁷ Crummy 1979, 159-160.

²⁹⁸ Béal 1984, 50.

²⁹⁹ Petkovič 1995, tab. 14.

³⁰⁰ Petkovič 1995, tab. 14.

³⁰¹ Bíró 1994, 126.

Medzi ihlicami z rímskeho tábora v Iži majú samostatné postavenie tri zlomky, ktoré sú v hornej časti vodorovne zrezané, s drobným výčnelkom v strede hornej časti. Dalo by sa predpokladať, že všetky tri kusy sa zlomili presne v oblasti krčička, ktorý bol pôvodne zdobený (pravdepodobne to tak bolo s kat. č. 81 a 82). Avšak z Rímskej ríše sú známe kostené ihlice, ktoré sa skladali z dvoch oddelených častí - z tela a hlavičky, ktorá sa pomocou vyvrtaného otvoru nasadzovala na krčik. Veľmi často boli oba diely opracované na sústruhu a nezriedka sa stretávame u ihlíc tohto typu s bohato zdobenou hlavičkou vyhotovenou z iného materiálu (zlato, bronz a pod.)³⁰². Podobné dvojdielne ihlice boli nájdené napríklad na pohrebisku III v Bratislave - Rusovciach v hrobe 9³⁰³. Išlo o dve ihlice s hlavičkou v tvare gule, ktoré boli symetricky uložené pozdĺž kľúčových kostí na hrudníku pochovanej ženy, a teda pravdepodobne slúžili na zopnutie odevu. Pri ihliciach tohto typu ale nejde o špecializovaný výzdobný prvok, skôr o technické riešenie, ktorého analógie sú známe počas celej doby rímskeho cisárstva. V prípade nálezu s kat. č. 80 by sa dalo predpokladať podobné využitie, aj keď nie je vylúčené, že aj v tomto prípade ide len o zlomok tela.

Väčšina ihlíc nájdených počas archeologického výskumu rímskeho tábora v Iži predstavuje jednoduché exempláre bez výrazného zdobenia hlavice. Napriek detailnému typologickému rozdeleniu, ktoré sa opiera o poznatky z odbornej archeologickej literatúry, ide len o kolekciu 3 hlavných skupín:

Prvú skupinu predstavujú nezdobené ihlice (prevažne Typ X), ktorých je na skúmanej lokalite najviac. Patria sem aj kostené ihlice bez hlavice v hornej časti zdobené jedným alebo dvoma mriežkovými pásmi (Typ VII).

Druhú skupinu tvoria jednoducho zdobené ihlice, čiže ihlice s guľovitou, vajcovitou, valcovitou (či už zrezanou dole alebo hore) hlavicou alebo hlavicou s prierezom v tvare oválu. Všetko sú to pomerne jednoduché tvary, ktoré sa dali ľahko zhotoviť a ich variabilita bola viditeľná len pri ich detailnom pozorovaní. Je pravdepodobné, že pri ich kúpe alebo výrobe nezohrala takmer žiadnu úlohu. Do tejto skupiny možno zaradiť aj ihlice s hlavicou oddelenou od tela nevýrazným krčikom.

Tretiu skupinu tvoria zložito zdobené ihlice, ktoré sú zastúpené len dvomi typmi, a to ihlicami s profilovanou kvadratickou hlavicou a ihlicami s hlavicou v tvare píniovej šišky (a to tiež len Varianty 2 a 3). Tieto patria k najmenej početným.

Porovnateľná situácia je aj na iných lokalitách v Panónii, napr. v *Carnunte*³⁰⁴, *Brigeti*³⁰⁵, *Aquinc*³⁰⁶ alebo *Intersise*³⁰⁷, či v ďalších provinciách, zastúpených napr. lokalitami ako *Augst*³⁰⁸ alebo *Lauriacum*³⁰⁹. Ide teda prevažne o jednoduché ihlice, ktorých výroba si nevyžadovala nejaké špeciálne schopnosti, a preto si ich mohli vyrobiť aj sami vojaci. Naznačujú to aj nálezy polotovarov z Iže (kat. č. 243, 244), rovnako ako dielňa lokalizovaná priamo v rímskom tábore v *Intercise*³¹⁰. Ihlice typu VII naznačujú, že nejde len o klasické typy zastúpené takmer vo všetkých provinciách, ale aj o charakteristické regionálne produkty.

Na základe vlastného makroskopického pozorovania ihlíc z Iže sa zdá, že boli všetky vyrobené z kosti a podobná je i situácia na iných lokalitách analyzovaných vyššie citovanými autormi. Väčšina ihlíc pochádza priamo z areálu ohraničeného stavbami z kamennej fázy tábora. Najviac sa ich našlo v okolí stavby I, čo ale skôr zodpovedá stavu bádania na tejto lokalite. Pomerne časté sú aj v priestore rímskeho kúpeľa, kde sa aj v iných rímskych provinciách objavujú veľmi často, keďže sa tam jeho návštevníci vyzliekali a ľahko dochádzalo k ich stratám. Z chronologického hľadiska sa s nimi stretávame od najstaršej fázy až po 4. stor. po Kr., kam možno zaradiť nálezy niektorých ihlíc zo zemníka.

³⁰² Bíró 1994, tab. XXXII/355; Mikler 1997, tab. 31/1-7.

³⁰³ Kraskovská 1974a, 104.

³⁰⁴ Grünewald 1981, 25.

³⁰⁵ Bartus 2004, 23.

³⁰⁶ Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012, 19-20.

³⁰⁷ Salamon 1976, 207-215.

³⁰⁸ Riha 1990, Abb. 31.

³⁰⁹ Na základe vlastnej štatistiky, ktorá vznikla analýzou nálezových okolností ihlíc uvedených v katalógu publikovaného E. M. Ruprechtbergerom (1979).

³¹⁰ Salamon 1976, 207-215.

Rozmery a tvar väčšiny ihlíc dovoľujú predpokladať, že vo vojenskom, výlučne mužskom prostredí slúžili najmä na spájanie odevu a nie na úpravu vlasov. Nemožno opomenúť ani fakt, že vojaci mohli pri sebe uchovávať „vlasové“ ihlice ako darčeky pre svoje družky alebo ako spomienku na nich, to však pri tak jednoduchých kusoch je dosť otáznave. O tom, že boli používané svedčí, že väčšina z nich bola poškodená alebo zlomená. Preto sa nedá vylúčiť prítomnosť žien v rímskom tábore, alebo v jeho okolí, ktoré mali pravdepodobne prístup i dovnútra.

Medzi skúmanými ihlicami z rímskeho tábora sa nenachádza ani jedna, ktorá by mohla pochádzať z germánskeho prostredia. Zdá sa, že Germáni skôr obľubovali ihlice, ktorých hlavice boli výraznejšie zdobené, keďže si na nich cenili skôr ich dekoratívnu, než praktickú stránku. Takéto ihlice ale z tábora nepochádzajú.

IV.1.2 Koráliky (kat. č. 107)

Koráliky sa najčastejšie navliekali na šnúrku a používali sa v podobe náramkov a náhrdelníkov ako ozdoby rúk, ramena, nôh alebo krku. Nezriedka ich Rimania nosievali zavesené aj na náušniciach alebo sa navliekali do vlasov ako ozdoby. Typológiou korálikov z doby rímskej sa na Slovensku zaoberala L. Kraskovská, ktorá vo svojej práci zhrnula dovtedajšie poznatky o nálezoch pochádzajúcich z rímskych pohrebísk alebo z muzeálnych zbierok³¹¹.

Zhotovovali sa z rôznych druhov materiálov. Nielen v Rímskej ríši, ale aj u Germánov patria k najčastejším nálezom sklenené koráliky rôzneho tvaru a sfarbenia. V prvých troch storočiach sa pomerne často zhotovovali aj z fajansy, a to najmä zvislo žliabkované koráliky, tzv. Melonenperle³¹². Popri nich sa objavujú aj vyhotovenia z gagátu, jantáru a z rôznych minerálov ako horský krištál, karneol, jaspis, alabaster, magnezit aj vápenec. Ďalej sú známe ich kovové, najmä zlaté a bronzové varianty. Len v malom množstve sa z územia Rímskej ríše zachovali vyhotovenia týchto ozdôb zhotovené z kosti a parohu³¹³. Napríklad na pohrebisku I. v Bratislave - Rusovciach sa ich zachovalo len 6 kusov,³¹⁴ z Británie je známych len okolo 8 kusov³¹⁵, zo sicílskej Morgantiny pochádzajú len 3, prípadne 4³¹⁶, a na ostatných lokalitách sú zachované len ojedinele. Pre neskorú antiku boli typické koráliky vyrobené zo slonoviny.

S analogickou situáciou sa stretávame u Germánov. Z ich pohrebísk a sídlisk pochádza len minimálne množstvo kostených korálikov³¹⁷.

Ich zhotovenie pritom nebolo vôbec zložité a ani finančne náročné. Najčastejšie sa vyrábali z dutých vtáčích kostí, ktoré sa najskôr narezali do potrebnej dĺžky a potom sa ich hrany a povrch zahladili buď pilníkom, alebo pomocou kože. Na ich výrobu sa však používali aj kosti z iných zvierat. Napríklad jediný nález z *Aquinc*a bol vyrobený z dlhej kosti hovädzieho dobytká³¹⁸. Ani výroba z parohu nebola zložitá. Ten sa najskôr narezal na drobné kocky alebo kvádre, a potom sa do neho vyvrtal otvor. Pri korálikoch z doby rímskej treba mať na pamäti fakt, že sa táto dierka nevrátila naprieč celým telom, ale vždy z oboch strán. V neskoršej antike sa na rímskych lokalitách stretávame s korálikmi vyhotovenými na sústruhu³¹⁹, ktorým sa upravoval najmä ich povrch³²⁰.

Väčšina korálikov má hranatý, bikónický, prípadne valcovitý tvar. Obdobné formy boli obľúbené už v mladšom paleolite³²¹ a používajú sa až dodnes, preto je presné datovanie mnohých z nich veľmi zložitá (pokiaľ sa teda nenašli v uzavretých nálezových celkoch alebo na monokultúrnych lokalitách). Vo včasnej

³¹¹ Kraskovská 1988, 93-106.

³¹² Riha 1990, 77.

³¹³ Kraskovská 1988, 93.

³¹⁴ Kraskovská 1980, hrob 2.

³¹⁵ Allason-Jones/Miket 1984, 277.

³¹⁶ Jacob 2012, Fig. 13, 14, 67.

³¹⁷ Zeman 2001, 31.

³¹⁸ Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012, kat. č. 35.

³¹⁹ Napr. Allason-Jones/Miket 1984, 277.

³²⁰ Hrnčiarik 2004, 91.

³²¹ Sklenář 2000, 12.

antike sa objavujú kostené napodobeniny zvislo žliabkovaných korálikov³²². Ich povrch býval nezdobený, ale stretávame sa aj s exemplármi zdobenými rôznymi geometrickými útvarmi alebo florálnymi motívmi. V antickej *Tricciane* bol napríklad nájdený korálik zdobený akantovými listami, ktorý sa datuje do 4. až začiatku 5. stor. po Kr.³²³ Použitím sústruhu vznikali na ich povrchu rôzne pravidelné žliabky, plastické prstence alebo bohato profilované telo. Zdobené koráliky boli veľmi obľúbené najmä v neskej antike³²⁴.

V rímskom tábore v Iži bol objavený len jeden kus (kat. č. 107), ktorý bol pravdepodobne vyrobený z vtácej kosti. Má podlhovastý, hranatý tvar a jeho povrch je na jednej strane poškodený. Nenašiel sa v žiadnom zo stratigraficky datovaných objektov, a preto presné časové zaradenie musí ostať otvorené. Z vojenského prostredia na panónskej hranici sa doposiaľ nepodarilo nájsť ani jeden korálik zhotovený z kosti alebo z parohu. Oveľa častejšie sa objavujú na pohrebiskách³²⁵ alebo sídliskách³²⁶, ale aj na tých sú zastúpené len v minimálnom počte.

IV.1.3 Prívesky - amulety (kat. č.106)

Ludia už od praveku verili, že v rôznych sochách, kríkoch, prameňoch, kultových predmetoch alebo ozdobných príveskoch sídli magická sila, ktorá prostredníctvom nich pôsobí na okolitý svet. K takýmto predmetom patria aj prívesky, tzv. amulety, rôzneho tvaru a veľkosti. Obyčajne sa nosili zavesené na šnúrke (textilnej, koženej) alebo drôtku, na krku, prípadne na rukách alebo nohe. Aplikovali sa však aj na rozličné časti odevu³²⁷, prípadne sa pripevňovali na zbrane, najmä na pošvy mečov³²⁸, ako aj na konský postroj a pod.³²⁹ Nosili sa bez rozdielu vo všetkých spoločenských a sociálnych vrstvách rímskej spoločnosti. Medzi rímskymi vojakmi sídliaimi v táboroch v oblasti podunajských a západoeurópskych provincií sa okrem iného stretávame najmä s dvomi typmi, a to amuletmi zhotovenými zo zvieracích zubov a z ružice parohu.

Od neolitu až dodnes bol v oblúbe jeden z najčastejších typov amuletov: zvierací zub alebo kel. Jeho výroba bola pomerne jednoduchá. Do zubu sa vyvrtal otvor, ktorým sa prevliekala šnúrka alebo drôtk³³⁰. V niektorých prípadoch sa stretávame s vložením zubu do ozdobného pliešku s upevneným očkom³³¹. Na ich výrobu sa používali skutočné zuby, ale napríklad aj fosílie³³². Medzi Rimanmi boli obľúbené najmä zuby z medveďa³³³, psa, vlka³³⁴ a vo výnimočných prípadoch sa objavujú aj zuby z leva³³⁵ alebo žraloka³³⁶.

Amulet mal najmä apotropaický význam. Jeho nosením údajne prechádzala na majiteľa sila zvierata, ktorému pôvodne patrilo, prípadne ho malo zviača ochraňovať pred možným nebezpečenstvom³³⁷. Zdá sa, že samotný objekt - zub bol oveľa dôležitejší ako jeho pôvod. Veľmi často sa totiž objavujú amulety zhotovené zo zubov koňa alebo prasata³³⁸, či dokonca aj očné zuby šteniat³³⁹, ktoré sú skôr mierumilovné ako bojové či dravé zvieratá. Medzi nálezmi z Rímskej ríše sú dokonca zachované aj „falošné medvedie alebo psie zuby“, ktoré napodobňujú ich tvar, ale sú vyrobené z kosti. Dva takéto kusy pochádzajú zo zbierok v Podunajskom

³²² Sommer 2011, 180.

³²³ Bíró 1994, 75.

³²⁴ Kraskovská 1980, 154.

³²⁵ Napr. Kraskovská 1980, hrob 2.

³²⁶ Napr. Bíró 1990, 28.

³²⁷ Bíró 1994, 29.

³²⁸ Feugère/Prévot 2008, 236.

³²⁹ Bíró 1994, 29.

³³⁰ Vladkova 1999, 285.

³³¹ Riha 1990, tab. 30/ 702.

³³² Feugère/Prévot 2008, 236.

³³³ Mikler 1997, 20.

³³⁴ Feugère/Prévot 2008, 236.

³³⁵ Riha 1990, 83.

³³⁶ Feugère 1997, 118.

³³⁷ Deschler-Erb 1998, 171.

³³⁸ Deschler-Erb 1998, kat. č.3976 a 3978.

³³⁹ Ciugudean 1997, pl. XIII/1.

múzeu v Komárne³⁴⁰ alebo aj z *Gorsia*³⁴¹ a *Augstu*³⁴². Podľa P. Vladkovej boli prevrtané zvieracie zuby vyhľadávané germánskymi žoldniermi v rímskom vojsku³⁴³.

Druhým veľmi obľúbeným amuletom medzi rímskymi vojakmi bol predmet zhotovený z jelenieho parohu, najmä z tzv. ružice, teda z časti parohu, ktorou bola počas rastu spojená s hlavou zvieratá. V dobe rímskeho cisárstva sa v rovnakej miere objavujú reliéfne zdobené i nezdobené exempláre, ktoré mali len vyvrtaný otvor na upevnenie³⁴⁴. Výzdoba prvých z nich mala najmä podobu dvoch hlavných motívov - falus³⁴⁵ a koncentrické krúžky, ktoré sa zhotovili pomocou sústruhu. Mal najmä profylaktickú, teda ochrannú funkciu. Nezdobené kusy a tie, na povrchu ktorých boli vyryté koncentrické krúžky, mali symbolizovať dospelého jeleňa, ktorého sila, obratnosť a bojovnosť prechádzala prostredníctvom nich na majiteľa amuletu. Ružice, na ktorých bol stvárnený falus, predstavovali okrem toho aj symbol mužskej plodnosti. V stredo-európskom priestore sa objavujú už na konci doby železnej, no na rozdiel od tých rímskych sa ich povrch nikdy nezdobil³⁴⁶. Preto J. - C. Béal hľadal jeho pôvod v keltskom prostredí, odkiaľ sa rozšíril len do severných provincií. K tejto interpretácii ho viedol fakt, že v tom čase boli známe len nálezy severne od Álp³⁴⁷. Novšie výskumy však ukazujú, že sa vyskytujú aj v priestore južného Francúzska, Portugalska alebo Talianska³⁴⁸, z čoho vyplýva, že boli obľúbené takmer v celej Rímskej ríši. V rímskych táboroch ich nenosili muži, ale sa pomocou šnúr, drôtkov alebo kožených remienkov upevňovali na konské postroje. Vzhľadom na tento fakt si H. Mikler myslí, že ho používali len jazdci³⁴⁹. Proti takejto interpretácii ale stojí nález podobného amuletu v ženskom hrobe na lokalite Kempton³⁵⁰, čo viedlo M. T. Bíróvú k predpokladu, že takéto amulety nosili aj ženy³⁵¹.

Použitie amuletov z ukončenia jelenieho rohu je typické aj pre neskoršie obdobia a je doložené ešte v 7. - 8. stor. po Kr.³⁵² V areáli rímskeho tábora v Iži sa doposiaľ nenašiel ani jeden podobný amulet. Počas archeologických výskumov však bol napríklad objavený jelení paroh (kat. č. 250), ktorý je odrezaný tesne nad ružicou. V prípade, že nešlo o kus, ktorý bol ešte zrastený s lebkou jeleňa, by sa dalo predpokladať, že sa jeho ružica použila na výrobu analogického amuletu.

Jediným zachovaným amuletom z Iže je opracovaný zvierací zub. Ide o prevrtaný zub z medveďa hnedého, ktorý mohol byť zavesený na šnúrke alebo tenkej retiazke. S analogickými nálezmi sa stretávame napríklad na polohe Bergl v Bratislave-Rusovciach³⁵³, ale ako bolo uvedené vyššie, sú veľmi častým nálezom na mnohých pohraničných pevnostiach v celej Rímskej ríši. Na základe tvrdenia P. Vladkovej³⁵⁴ sa azda dá povedať, že tento amulet nemusel nosiť len Riman, ale aj Germáni, ktorí tu žili po zániku pevnosti.

IV.1.4 Náramky (kat. č. 304-316)

Náramky patrili medzi šperky, ktoré vlastnila takmer každá rímska žena. V Rímskej ríši boli rozšírené najmä bronzové a sklenené varianty. Na ich výrobu sa ale používalo aj zlato, striebro, gagát, sapropelit a pod.³⁵⁵ Len veľmi zriedkavo sa na rímskych sídliskách alebo vo vojenských táboroch objavujú náramky vyrobené z kosti, slonoviny a parohoviny. Ich pomerne nízky výskyt spôsobila najmä krehkosťou materiálu,

³⁴⁰ Hrnčiarik 2012, kat. č. 181, 182.

³⁴¹ Bíró 1987, kat. č. 35.

³⁴² Deschler-Erb 1998, 171.

³⁴³ Vladkova 1999, 285.

³⁴⁴ Napr. Grünwald 1981, tab. 16/9.

³⁴⁵ Napr. Gostenčnik 2001, 393.

³⁴⁶ Gostenčnik 2008, 4.

³⁴⁷ Beál 1983, 209.

³⁴⁸ Feugère/Prévot 2008, 235.

³⁴⁹ Mikler 1997, 21.

³⁵⁰ Mackensen 1978, Taf. 107/16.

³⁵¹ Bíró 1994, 65.

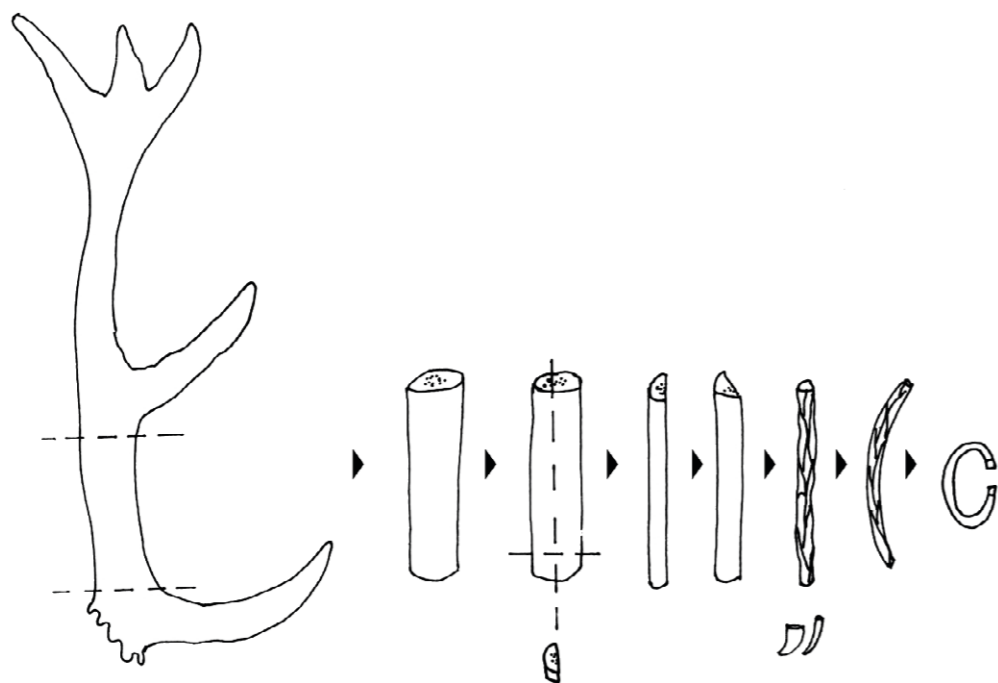
³⁵² MacGregor 1985, 107.

³⁵³ Hrnčiarik 2004, 100.

³⁵⁴ Vladkova 1999, 285.

³⁵⁵ Na základe percentuálneho vyhodnotenia zastúpenia náramkov z antického *Augstu*. Riha 1990, 52.

z ktorého sa zhotovovali. Oveľa častejšie sa s nimi stretáme na pohrebiskách, kde patria k charakteristickým nálezom z neskoréj antiky. Takémuto datovaniu zodpovedá napríklad aj ich výskyt na pohrebiskách v Bratislave - Rusovciach, kde sa na pohrebisku II (datovaného od konca 1. stor. do konca 2. stor. po Kr.) nenašiel ani jeden kostený náramok, pričom z neskoriantickej fázy pohrebiska I sú známe 4 a z pohrebiska III až 7 kusov³⁵⁶. Sú typické pre panónske pohrebiská³⁵⁷, ale objavujú sa aj v porýnskych³⁵⁸ a ojedinele aj v západoeurópskych provinciách (najmä v Galii³⁵⁹ a Británii³⁶⁰).

Obr. 4 Výroba náramkov z jelenieho parohu (podľa. Deschler-Erb 2005, Fig. 12).

Ich hrúbka sa pohybovala od 0,4 až do 0,8 cm. Zvyčajne sa vyrábali z jedného kusu kosti alebo parohu, ale existujú náramky zložené z viacerých častí³⁶¹. Jednotlivé konce sa spájali železnými alebo bronzovými nitmi. Kostené náramky sa vyrábali prevažne z dlhých kostí³⁶², ktoré sa narezali na úzke doštičky. Následne sa do požadovaného tvaru ohýbali za zvýšenej teploty, alebo sa najskôr vyzdobili a potom ohli. Oveľa častejšie sa ale náramky vyrábali z jeleních parohov. V rímskom kastele na lokalite Pfyn (Švajčiarsko) bola odkrytá dielňa na ich výrobu s nespočetným množstvom polotovarov, na základe ktorých sa S. Deschler-Erbovej podarilo rekonštruovať celý výrobný proces (obr. 4)³⁶³. Hrubým opracovaním parohu sa z neho narezali doštičky požadovanej dĺžky a šírky, ktoré sa podobne ako kostené mohli dozdobiť a následne pôsobením tepla zatočiť.

Výroba slonovinových náramkov bola podobná ako v oboch predošlých prípadoch, avšak na rozdiel od nich sa niekedy využívali na výrobu doštičiek „letokruhy“ z kovu, čo malo svoju výhodu v tom, že sa nemuseli pôsobením tepla ohýbať ani spájať pomocou nitov.

³⁵⁶ Hrnčiarik 2014, 77.

³⁵⁷ Bíró 2012a, 22.

³⁵⁸ Riha 1990, 63.

³⁵⁹ napr. Thuet 2007, 66.

³⁶⁰ Riha 1990, Anm. 226.

³⁶¹ Riha 1990, 63.

³⁶² Napríklad v Aquincu to boli najmä kosti koňa. Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012, kat. č. 48, 49.

³⁶³ Deschler-Erb 2005, Fig. 12.

Za povšimnutie stojí aj percentuálny výskyt náramkov zo všetkých troch materiálov. Kým na pohrebisku v *Gorsiu* sú oveľa častejšie kostené náramky, v *Aquincu* a v *Intercise* sa objavujú len zriedka, a to najmä v bohatých hrobách. Oboj lokalitám dominujú náramky z parohoviny a slonoviny. Výskyt slonovinových výrobkov interpretuje M. T. Bíróová úzkymi kontaktmi oboch miest s východnými provinciami. Zároveň dodáva, že na rozdiel od staršieho názoru V. Lányiovej možno náramky, aj kostené (a nielen náramky aj celkovo šperky), považovať za luxusný materiál³⁶⁴. Takéto tvrdenie, ktoré sa opiera o zastúpenie kostených náramkov, nie je podľa môjho názoru úplne správne, keďže sa tieto oveľa častejšie vyrábali z parohoviny, ktorá bola ľahšie „modelovateľná“ ako kosť. Na príkladoch z územia dnešného Švajčiarska, ktoré zozbierala S. Deschler-Erbová je jasne vidieť, že v neskoréj antike sú rovnomerne zastúpené dielne na spracovanie kosti a aj parohu³⁶⁵.

Na základe uloženia v hrobách možno predpokladať, že sa vo väčšom počte nosili skôr na ľavej, ako na pravej ruke³⁶⁶. Bolo to najmä preto, že ľavá ruka bola počas práce menej zaťažovaná a bol menší predpoklad, že sa zlomia alebo inak poškodia³⁶⁷. Uvedenú skutočnosť možno napríklad pozorovať na pohrebisku III, v Bratislave-Rusovciach. Pochované ženy majú na pravej ruke vždy iba jeden náramok, na ľavej ich býva viac (2 až 7). K ďalším zvláštnostiam v nosení šperkov na tomto pohrebisku patrí skutočnosť, že ak mala žena prsteň, náramok na pravej ruke chýbal³⁶⁸. Aj keď uloženie v hrobe nemusí vždy zodpovedať spôsobu ich nosenia za života.

Pôvod nosenia kostených náramkov možno hľadať u Germánov³⁶⁹, ktorý ich produkovali vo veľkom množstve, o čom svedčí aj ich výskyt v žiarových aj kostrových hrobách³⁷⁰. Spôsob ich výroby u Germánov je takmer identický s tým, ktorý bol opísaný vyššie. Dokonca podľa S. Deschler-Erbovej kontrolovali v neskoréj antike ich výrobu v priestore rímskych kastelov germánski majstri³⁷¹.

V areáli rímskeho tábora v Iži sa našiel jeden zlomok náramku s kat. č. 108. Bol vyhotovený z parohoviny³⁷² a pravdepodobne³⁷³ pochádza zo zásypu priekopy datovanej do neskoréj antiky až do obdobia sťahovania národov. Možno ho teda spájať s germánskym elementom, ktorý žil v jeho priestore po odchode rímskych vojakov. S náramkami vyrobenými z kosti, parohu alebo slonoviny sa v táboroch na panónskej hranici vôbec nestretávame.

IV.2 Súčasti vojenského výstroja a výbroje

Počas vlády prvého rímskeho cisára Augusta (27 pred Kr. – 14. po Kr.) rozšírili Rimania svoju moc do strednej Európy a posunuli hranice impéria až k Dunaju, vďaka čomu sa územie dnešného Slovenska dostalo do bezprostredného kontaktu s rímskou armádou³⁷⁴. Rímske vojsko pozostávalo z légii (*legio*), pomocných jednotiek (*auxilia*) a flotily (*classis*). Vojaci sa delili do peších (*cohors*) a jazdeckých (*ala*) jednotiek. V prípade potreby vznikali tzv. zmiešané jednotky (*vexilatio*). Vojaci za svoju službu v armáde dostávali pevný ročný žold (*stipendium*)³⁷⁵. Úlohou rímskej armády v severopanónskej oblasti bolo najmä brániť tento úsek hraníc pred prípadnými útokmi Germánov, kontrolovať transport tovaru po Dunaji, zabezpečovať

³⁶⁴ Bíró 2012a, 23.

³⁶⁵ Deschler-Erb 2005, Fig. 13.

³⁶⁶ Petković 1995, 40.

³⁶⁷ Bíró 1987, 53.

³⁶⁸ Hrnčiarik 2014, 77.

³⁶⁹ Keller 1971, 107.

³⁷⁰ Zeman 2001, 129.

³⁷¹ Deschler-Erb 2005, 213.

³⁷² Podľa osteologickej analýzy MVDr. Mariána Fabiša, PhD. ide o rebro z drobného zvierata asi zajaca. Podľa môjho názoru bol tento náramok vyrobený z parohoviny. Tieto predmety sa najčastejšie vyrábali z parohoviny a pri pohľade na priečny lom náramku mu chýba pre kosť typická „špongiovitá“ štruktúra.

³⁷³ Presnejšie informácie o tom, odkiaľ spomenutý nález pochádza, neboli v čase písania tejto práce dostupné. Avšak nález bol objavený v roku 1988, kedy sa výskum sústredil na drevozemný tábor a spomínanú priekopu (Kuzmová/Rajtár 1989, 102). Vzhľadom na datovanie oboch týchto objektov sa ako pravdepodobnejšie zdá, že bola objavená v priekope.

³⁷⁴ Borhy/Kuzmová/Rajtár/Számadó 2001, 4.

³⁷⁵ Kuzmová 2006, 476.

územie provincie pred lúpežnými vpádmi a krádežami a pod. Tento stav sa jej podarilo udržať až do obdobia vpádu barbarských kmeňov, kedy sa obrana hraníc po predchádzajúcej zdrvivúcej porážke v roku 378 po Kr. pri Hadrinopole úplne rozpadla.³⁷⁶

Rímske vojsko bolo vyzbrojené obrannými (*arma*) a útočnými zbraňami (*tela*). Do prvej skupiny zbraní patria predovšetkým helma (*cassis*), pancier (*lorica*) a štít (*scutum*), do druhej zase meč (*gladius*), dvojsečný meč (*spatha*), dýka (*pugio*), oštep (*pilum*), kopija (*iaculus, hasta*), ťažšia bodná kopija (*contus*), prak (*funda*) a pod.³⁷⁷ Súčasťou vojenskej techniky boli aj zložitejšie bojové stroje (*catapulta, ballista*) a dobytvačné zariadenia. Samostatnými útvarmi rímskych pomocných jednotiek boli lukostrelci (*sagittarii*), ktorí využívali na boj luky a šípy³⁷⁸.

Výzbroj a výstroj si museli legionári, ale aj príslušníci pomocných jednotiek, zaobstarávať sami. Štátom regulované manufaktúry na výrobu zbraní vznikali až za vlády cisára Diokleciána (284-305 po Kr.). Do tohto obdobia bola ich výroba ale aj údržba v rukách súkromných remeselníkov, prípadne si ju vojaci zabezpečovali sami priamo vo svojich táboroch³⁷⁹. Čo sa týka ich tvaru, možno badať istú uniformitu, no niektoré prvky, najmä dekoratívne, boli často rôznorodé. Rímska armáda nepoužívala zbrane, ktoré by boli celé vyhotovené z kosti, parohoviny alebo slonoviny, ale na zhotovenie niektorých ich častí sa ako alternatíva mohol používať niektorý z týchto troch materiálov. Často nahrádzali najmä kovové alebo drevené časti a stretávame sa s nimi v podobe rúčok meča, obkladov pošiev, súčastí vojenských opaskov (*balteus*) alebo častí reflexných lukov a kuší³⁸⁰. Ich výrobu, podobne ako výrobu celých zbraní, mali v rukách súkromní remeselníci alebo vojaci. Mnohé z nich sú však pomerne špecifické a vyžadovali si zložitejšie výrobné postupy, napríklad vyhotovenie na sústruhu. Dá sa teda predpokladať, že vznikali skôr v špecializovaných než v malých domácich dielňach. Nálezy polotovarov z výskumu vo *Forum Julii* (dnešný Fréjus Francúzsko) a na iných lokalitách³⁸¹, poukazujú na ich existenciu priamo v priestoroch vojenských táborov. Je ale pravdepodobné, že sa väčšinou vyrábali mimo táborov. Na druhej strane však netreba opomenúť fakt, že niektoré drobné opravy alebo výrobu niektorých častí si mohli zabezpečovať sami vojaci vo svojom voľnom čase.

Z rímskeho tábora v Iži sa zachovalo 37 kostených a parohových predmetov, ktoré boli okrem kuší súčasťou všetkých hore uvedených zbraní.

IV.2.1 Súčasti mečov (kat. č. 319- 321)

V boji zblízka využívali rímski vojaci na sekanie a bodanie meč (obr. 5). Pešiáci boli ozbrojení krátkym mečom (*gladius*). Dlhým, dvojsečným mečom (*spatha*) boli spočiatku vyzbrojení len jazdci, po čase však prešla táto zbraň aj do bežnej výbavy peších vojakov. Obidva typy sa počas celej doby trvania rímskej armády menili³⁸². Skladali sa z dvoch hlavných častí - rúčky, ktorá bola prevažne vyrábaná z organických materiálov, a z kovovej čepele ukončenej v hornej časti trňom³⁸³.

Na zhotovenie rúčky sa obvyčajne používalo drevo, ktoré mohlo byť nahradené kosťou a pri luxusnejších exemplároch slonovinou. Zriedkavo bola na jej výrobu použitá slonovina³⁸⁴. Vo výnimočných prípadoch mohli byť slonovinové rúčky vyhotovené z jedného kusu, obvyčajne sa ale skladajú podobne ako ostatné z troch častí. V Krajiniskom múzeu v Mainzi je uložený nález jednodielnej slonovinovej rúčky. Jej povrch je reliéfne zdobený motívom hada a mužskej tváre. Poľa H. Miklera patrila takto vyzdobený meč vysokému rímskemu dôstojníkovi, ktorý ho používal najmä počas vojenských prehliadok, no nevylučuje ani jeho pou-

³⁷⁶ Borhy/Kuzmová/Rajtár/Számadó 2001, 9.

³⁷⁷ Borhy/Kuzmová/Rajtár/Számadó 2001, 8.

³⁷⁸ Kuzmová 2006, 479.

³⁷⁹ Fahr/Miks 2001, 224.

³⁸⁰ MacGregor 1985, 159.

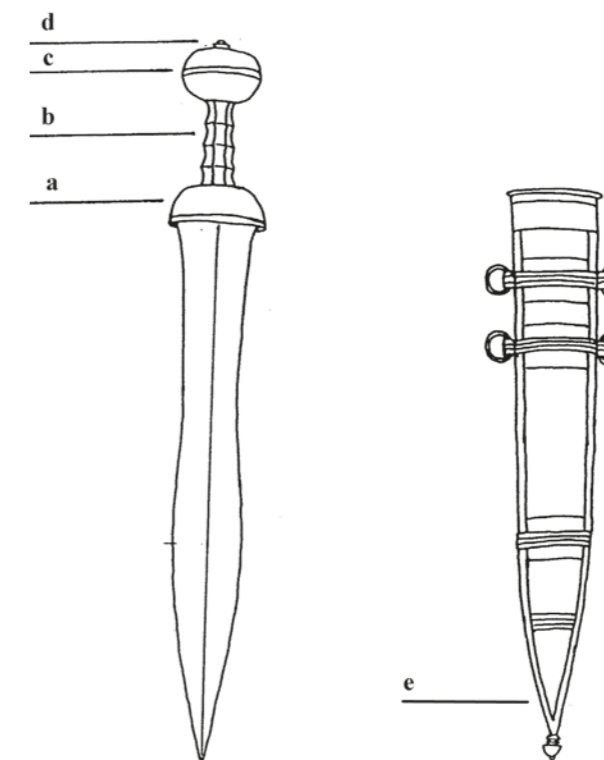
³⁸¹ Feugère 2009, 123. Autor uvádza príklady z ďalších lokalít.

³⁸² Junkelmann 1986, 180- 184.

³⁸³ Mikler 1997, 11.

³⁸⁴ Napr. Deschler-Erb 1998, 174.

žitie pri niektorých kultových obradoch³⁸⁵. Oveľa častejšie sú medzi nálezmi³⁸⁶ zastúpené slonovinové rúčky zhotovené z troch častí. Až 6 slonovinových zlomkov z rôznych častí rúčky pochádza z *Brigetia*³⁸⁷ a ďalšia sa napríklad našla v *Aquinku*³⁸⁸. Z rímskeho tábora v Iži sa nezachovali.

Obr. 5 Rímsky gladius s pošvou (podľa Deschler-Erb 1999, Abb. 15).

Kostené rúčky pozostávali z troch častí. Na ochranu ruky proti porezaniu alebo sklúznutiu slúžil tzv. kôš. Pri čelnom pohľade mal zvyčajne polkruhovitý tvar a pri pohľade zhora mal oválny až takmer obdĺžnikový tvar. Na kovový trň sa nasadzoval pomocou vyhlbeného otvoru³⁸⁹ (obr. 5a). Nezriedka bol jeho povrch zdobený tenkými kovovými aplikáciami³⁹⁰. Kostené varianty sa vyrábali z dlhých kostí najmä hovädzieho dobytky. Nahrubo opracovaný kostený polotovar sa najskôr priečne narezal minimálne do takej dĺžky, aká bola šírka čepele meča (často to bolo aj viac). Následne sa takto vzniknutá kostená rúrka prevrtala zhora na dol a jej povrch sa opracoval. Takto vyhotovený kôš sa horizontálne nasadil na trň tak, aby vnútorná časť kosti, v ktorej bola pôvodne kostná dreň, zapadla na koniec čepele.

V strede sa nachádzala kostená alebo drevená rúrka, obvyčajne s charakteristickým žliabkovaním, slúžiacim na lepšie uchopenie meča (obr. 5b)³⁹¹. Najstaršie, datované približne do augustovského obdobia, mali v priereze oválny tvar a ich povrch býval zdobený hlbokými diagonálnymi ryhami, ktoré smerovali zhora nadol³⁹². Pre 1. stor. po Kr. sú podľa E. Deschler-Erbovej a J. Oldensteina charakteristické rúčky so žliabkova-

³⁸⁵ Mikler 1997, 11-12.

³⁸⁶ Napr. Stuttgart - Bad Cannstadt. Oldenstein 1976, Kt. č. 32.

³⁸⁷ Bíró 1994, 16.

³⁸⁸ Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012, kat. č. 1.

³⁸⁹ Oldenstein 1976, 87.

³⁹⁰ Deschler-Erb 1999, 22.

³⁹¹ Deschler-Erb 1999, 23.

³⁹² Mikler 1997, 13.

ným povrchom (najčastejšie 4 žliabky)³⁹³. Neskôr sa popri nich objavujú rôzne zdobené exempláre. Na ich výrobu sa používali menšie duté kosti, ktoré sa najskôr orezali do tvaru rúrky, a potom sa ich povrch najčastejšie upravil za pomoci sústruhu. Niekedy boli žliabky na ich povrchu vyrezané za pomoci noža³⁹⁴.

Tretia časť sa používala na prichytenie a upevnenie samotnej rúčky na trň meča tzv. „čap“, ktorý zabráňovala sklznutiu jednotlivých súčastí z trňa (obr. 5c). Podľa rekonštrukcie M. T. Bíróovej sa táto časť prichytávala o stredovú rúrku za pomoci drôtika alebo textilnej šnúry prípadne bol na jej koniec ešte pripevnený kovový nit (obr. 5d), ktorý to všetko spojil. Niekedy boli dodatočne medzi rúrku a „čap“ umiestnené oválne alebo okrúhle častice, ktoré slúžili podobne ako kôš na to aby sa meč nevyšmykol z ruky. Na ich výrobu sa používali buď duté kosti, ktoré sa opracovali za pomoci sústruhu. Na zhotovenie „čapu“ sa skôr využívali hrubšie časti kostí.

Počas archeologického výskumu v rímskom tábore v Iži boli objavené tri predmety, ktoré pravdepodobne slúžili ako súčasti rúčok meča. Prvý z nich s kat. č. 109, pochádzal zo strednej časti rúrky a bol zhotovený za pomoci sústruhu. Pochádza z najstaršej vývojovej fázy tábora. Vzhľadom na jeho fragmentárnosť by sa ale dalo predpokladať, že mohol slúžiť aj ako súčasť noža alebo ako obloženie nábytku a pod. Druhý predmet s kat. č. 110 asi slúžil ako koncový diel rúčky menšieho meča. Má guľovité telo zdobené vo vrchnej časti plastickým prstencom. Analogické kostené predmety sú uložené v zbierkach Maďarského národného múzea v Budapešti³⁹⁵. Podobne ako predošlý aj tento bol nájdený v planírkovej vrstve nad drevozemným táborom. Ako ochranu proti vypadnutiu meča z ruky, ktorá býva umiestnená medzi koncovým dielom a rúrkou by sme mohli interpretovať okrúhly predmet zhotovený za pomoci sústruhu so štvorcovým otvorom v strede (kat. č. 111). Podobný predmet aj keď s iným prierezom interpretuje E. Deschler-Erbová ako súčasť kostenej rúčky meča³⁹⁶. Bol nájdený vo vrstve, ktorá je len rámcovo datovaná do kamenej fázy kastela.

IV.2.2 Pošvy mečov (kat. č. 322-334)

Pošva meča (obr. 5e) bývala zostavená z dvoch drevených doštičiek potiahnutých kožou³⁹⁷. Jej povrch zdobili železné aj bronzové kovania³⁹⁸, kostené alebo slonovinové obloženia³⁹⁹. Ich úlohou bolo navzájom spevniť jednotlivé diely pokope a zároveň slúžili aj ako jeho ozdoby. Kostené obloženia boli vždy umiestnené v dolnej časti pošvy. H. Mikler ich rozdeľuje do dvoch hlavných typov⁴⁰⁰:

Typ I. Pravouhlé, dvojdielne kostené obloženia⁴⁰¹

Sú zložené z dvoch dielov, ktoré do seba zapadajú⁴⁰². Predný diel má v priereze tvar písmena „U“ a jeho povrch býva niekedy zdobený dvoma otvormi. Vyrábali sa z dlhých kostí, z ktorých sa využívala najmä tá časť diafýzy, ktorá prechádzala do epifýzy. Takáto časť kosti sa prirodzene na jednom konci rozširuje. Nahrubo opracovaný polotovar sa priečne narezal do maximálnej šírky 1 - 1,5 cm. Vonkajšia časť sa orezala, čím vznikla rovná plocha a vnútorná strana sa očistila od „špongiovitej“ štruktúry, ktorá sa ale na niektorých exemplároch zachovala. Ich povrch bol len jednoducho opracovaný. Zvyčajne sa okraje orezali do pravého uhla a predná časť sa zdobila rytými líniami.

Zadný diel tvorí plochá platnička s vykrojenými okrajmi, ktorá je len zriedkavo zdobená. Podobne ako predná časť bola vyrobená z diafýzy, z ktorej sa narezali platničky a opracovali do potrebného tvaru. M. T. Bíró kladie analogické nálezy z Panónie do priebehu 2. a 3. stor. po Kr.⁴⁰³ Podobne bol na koniec 2. a do prvej polovice 3. stor. po Kr. zaradený doposiaľ jediný takýto predmet vyhotovený zo slonoviny z *Carnunta*⁴⁰⁴.

³⁹³ Deschler-Erb 1999, 26; Oldenstein 1976, 92-93.

³⁹⁴ Napr. Deschler-Erb 199, kat. č. 98, 99.

³⁹⁵ Bíró 1994, tab. II/11-12.

³⁹⁶ Deschler-Erb 1999, kat. č. 109.

³⁹⁷ Junkelmann 1986, 183.

³⁹⁸ Oldenstein 1976, 110.

³⁹⁹ Tento termín sa mi zdá v slovenčine vhodnejší ako „kostené kovanie“.

⁴⁰⁰ Mikler 1997, 15-16.

⁴⁰¹ Mikler 1997, tab. 4/1-9.

⁴⁰² Šaranović-Svetek 1981, tab. IX/8; Oldenstein 1976, tab. 27/170.

⁴⁰³ Bíró 1994, 125.

⁴⁰⁴ Carnap-Bornheim 1994, 357.

Typ II. Okrúhle, jednodielne kostené obloženia⁴⁰⁵

Ide o ploché okrúhle predmety hrubé od 1,4 do 2 cm s jednou stranou plochou, druhou mierne zaľatenou. Z bočnej strany majú vyhlbený otvor, ktorým boli nasadené na pošvu meča. V priemere je ich veľkosť od 5–6 cm do 8 cm⁴⁰⁶. Vyrábali sa najmä zo sloních klov, ktoré sa najskôr priečne narezali na niekoľko centimetrov široké disky a dopracovali sa pomocou sústruhu. Ako posledný sa na hornej strane vyhlbil otvor. Ich povrch bol jednoducho ozdobený koncentrickými kruhmi, prípadne sa len jednoducho zahladil. V zbierkach Podunajského múzea v Komárne sa zachoval jeden kus, na ktorom boli vyryté pravdepodobne iniciály jeho majiteľa M a L.⁴⁰⁷ H. Mikler uvádza príklady zhotovené z kostí⁴⁰⁸. Podľa môjho názoru ide skôr o predmety vyrobené z parohov jeleňa, prípadne soba, keďže ich hrúbka je oveľa väčšia ako hrúbka aj tých najväčších kostí. Ich výroba bola podobná ako u exemplároch zo slonoviny. P.-A. Schwarz na základe stratigrafie datuje podobné predmety z *Augstu* na koniec 3. stor. po Kr.⁴⁰⁹

V rímskom tábore v Iži boli objavené dva kusy, ktoré možno typologicky zaradiť do prvej skupiny. Jeden, s kat. č. 112, pochádza z prednej a druhý, s kat. č. 113, zo zadnej časti pravouhlých obložení. Ich povrch je len minimálne zdobený vyvrtanými dierkami a rytými líniami. Prvý z nich sa našiel v priestore stavby I. a možno ho datovať na koniec 2. až 3. stor. po Kr. Druhý pochádza zo zberu.

Z kosti sa vyrábali aj držadlá na zavesenie pošvy na balteus (obr. 7c)⁴¹⁰. Obyčajne mali tvar písmena „D“ a s jednou rovnou stranou boli pomocou remencov pripevnené na pošvu⁴¹¹. Podrobnejšie sa touto témou zaoberala M. T. Bíróová, ktorá predkladá viacero možností ich upevnenia⁴¹². Po prvýkrát sa objavujú na začiatku 2. stor. po Kr. v Sýrii, odkiaľ sa ich použitie rozšírilo po celej Rímskej ríši⁴¹³. Autorka kladie nálezy uložené v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti, pochádzajúce z výskumov v Panónii, do 2. a 3. stor. po Kr.⁴¹⁴ Z rímskeho tábora v Iži sa nezachoval ani jeden kus.

IV.2.3 Kostené obloženia kompozitných lukov a šíпов (kat. č. 117 - 145)

Kompozitný luk, pre ktorý je charakteristické použitie kostených alebo parohových obložení v kombinácii s drevom, vznikol na Blízkom východe približne 4000 rokov pred Kr. Do rímskej armády sa jeho použitie po prvý krát dostáva prostredníctvom lukostrelcov, ktorí boli verbovaní z východu počas druhej púnskej vojny⁴¹⁵. Popri kompozitnom type sa využíval aj jednoduchý, tzv. reflexný luk, ktorý sa vyrábali len z dreva. Podľa P. Urechta používali lukostrelci, ktorí pochádzali zo západoeurópskych provincií, obyčajný reflexný luk, kým kompozitný bol skôr charakteristickou zbraňou vojakov pochádzajúcich z východu⁴¹⁶. V starovekom Ríme boli muži ozbrojení šípmi označovaní ako *sagittarius*, čiže lukostrelec. Ich azda najznámejšie vyobrazenia pochádzajú z Trajánovho stĺpu v Ríme. Lukostrelci sa tu objavujú vo viacerých scénach. Dokonca sú tu zobrazené až dva druhy reflexných lukov⁴¹⁷. Vo všeobecnosti je využitie lukov v rímskej armáde považované za záležitosť špecializovaných pomocných jednotiek, tzv. *alae sagittariorum*, avšak nálezy kostených a parohových obložení v rôznych légiových táboroch⁴¹⁸ naznačujú, že minimálne v cisárskom období ide o všeobecne používanú zbraň rímskej armády⁴¹⁹. Tento fakt však nevylučuje exi-

⁴⁰⁵ Mikler 1997, tab. 4/10; 5/1-5.

⁴⁰⁶ Deschler-Erb 1998, 176; Mikler 1997.

⁴⁰⁷ Hrnčiarik 2012, kat. č. 194.

⁴⁰⁸ Mikler 1997, 16.

⁴⁰⁹ Deschler-Erb 1998, 177.

⁴¹⁰ Oldenstein 1976, 95.

⁴¹¹ Oldenstein 1976, 101- 102.

⁴¹² Bíró 1994, Fig. 3.

⁴¹³ Mikler 1997, 15.

⁴¹⁴ Bíró 1994, 125.

⁴¹⁵ Vass 2014, 100.

⁴¹⁶ Urecht 2013, 184.

⁴¹⁷ Hrnčiarik/Ulický 2014, 63.

⁴¹⁸ Mikler 1997, Anm. 97.

⁴¹⁹ Fahr/Miks 2001, 239.

Obr. 6 Predná (A) a zadná (B) strana obloženia kompozitného luku.

stenciu špeciálnych lukostreleckých jazdeckých jednotiek doložených aj epigrafickými pamiatkami⁴²⁰. Tie sa nasadzovali najmä proti úrokom Sarmatov, Partov, Sasanov, či neskôr Hunov⁴²¹. Tieto jednotky pozostávali prevažne z vojakov pochádzajúcich z východu, kde bolo použitie kompozitného luku v boji na vysokej úrovni.

Po technickej stránke sa kompozitný luk skladá z niekoľkých častí. Jeho jadro bolo zhotovené z dreva, na ktoré sa nalepovali kostené doštičky. Hornú a spodnú časť tvoria dva oproti sebe uložené kostené diely, ktoré majú na jednej strane vyrezané očko. Tieto časti slúžili na zachytenie tetivy. V strednej časti luku bol nalepený jeden dlhší kus obloženia. Medzery medzi kosteným obložením a dreveným jadrom sa vyplňali doštičkami z rohoviny, ktoré zlepšovali jeho konštrukčné vlastnosti. Všetky súčasti luku boli navzájom spojené tmelom alebo glejom⁴²². Zvyšok lepidla bol objavený aj na zadnej strane obloženia z Iže s kat. č. 121.

⁴²⁰ Napr. *Cohors I sagittariorum milliaria equitata* (Vass 2014, tab. 1).

⁴²¹ Fahr/Miks 2001, 239.

⁴²² Coulston-Phil 1985, 233.

Jednotlivé obloženia mohli mať rôzny tvar a dĺžku. Obvykle sú rovné, ale objavujú sa aj zakrivené exempláre. Na ich výrobu sa najčastejšie používali dlhé kosti zvierat (najmä hovädzieho dobytku) a parohy (najčastejšie jelenie). Z nich sa narezali potrebné dlhé doštičky, ktoré sa na oboch stranách za pomoci pilníka a rašple upravili do požadovaného tvaru. Na vonkajšej strane bol ich povrch rôzny, objavujú sa zaoblené až hranaté exempláre v tvare písmena U. Niektoré z nich majú vyleštený povrch, ale existujú aj kusy so zdrsneným povrchom, na ktorom ešte vidieť zvyšky po opracovaní (kat. č. 139; obr. 6a). Vnútrná strana plôšok bola zdrsnená za pomoci rašple alebo špeciálneho nástroja so zúbkami (obr. 6b)⁴²³, aby lepšie priľnuli k drevu. Na doštičky, ktoré boli umiestnené na koncoch, sa dodatočne vyrezal otvor na zachytenie tetivy.

Výroba kvalitných kompozitných lukov si vyžadovala aj špeciálne klimatické podmienky. Najvhodnejším obdobím na ich lepenie bola zima, kedy lep zasychal pomaly a jednotlivé časti sa lepšie spojili. Na druhej strane zima a vlhkosť rohoviny neprospevali. P. Urecht si preto myslí, že na ich výrobu bola najvhodnejšia jar⁴²⁴.

Produkcia kostených a parohových obložení kompozitných lukov je doložená najmä vo východných častiach Rímskej ríše. L. Vass uvádza niekoľko príkladov dielní na ich výrobu, ktoré boli priamo lokalizované v priestoroch rímskych táborov v provincii Dácia (napr. *Porolissum*, *Tibiscum* a pod.)⁴²⁵. S ich výrobou alebo minimálne s dielňou na ich opravu však treba počítať všade tam, kde sa lukostrelecké jednotky pohybovali. Čiastočne opracovaná dlhá kosť (kat. č. 246), ktorá nápadne pripomína koncovú časť luku, by sa spolu s početnými nálezmi obložení z drevozemnej fázy tábora mohli považovať za indicie možnej existencie takejto dielne aj v Iži.

Tvar rímskych šípov možno najlepšie rekonštruovať pomocou početných ikonografických pamiatok⁴²⁶. V nálezovom materiáli sa dajú najľahšie identifikovať ich kovové hroty, ktoré boli umiestnené na jednom konci šípu. Telo a pierka sa zhotovovali z organických materiálov, a preto sa zachovali len vo výnimočných prípadoch (extrémne sucho alebo vlhkosť). Druhá strana šípu bola špeciálne upravená tak, aby sa pomocou nej mohol oprieť o tetivu a zároveň aby pri rýchlej manipulácii nevypadol strelcovi z tetivy. V niektorých prípadoch sa na tento koniec umiestňovali tzv. končičky⁴²⁷. Ide o na prvý pohľad jednoduché predmety vyrábané prevažne z kosti. Keďže mohli ovplyvniť letovú dráhu šípu, vyžadovala si ich výroba precízne opracovanie povrchu. Končičky mali telo rozčlenené na dve časti. Pomocou zahrotenej strany sa nasadzovali na telo šípu a druhou kuželovitou časťou, ktorá bola na konci upravená do tvaru písmena U, sa opierali o tetivu. Podľa veľkosti tohto otvoru bolo možné určiť hrúbku tetivy, a teda aj druh zbrane, ktorej patrili (luk alebo kuša).

Z rímskeho tábora v Iži pochádza 18 kusov obloženia kompozitných lukov, ktoré sa našli v priestore drevozemného tábora (na podlahe a v odtokových žlaboch barakov; v planírkovej vrstve), datovaného do rokov 175-179 po Kr.⁴²⁸ Dva kusy (kat. č. 119 a 137) pochádzajú z okrajových častí luku, zvyšné kusy (kat. č. 120-136) boli umiestnené na tele luku. Kostené obloženia kompozitných lukov sa v priestore panónskeho pohraničia objavujú napr. v *Carnunte*⁴²⁹, *Brigetiu*, *Ad Herculem*⁴³⁰ a *Aquincu*⁴³¹. Jediný kus kosteného obloženia (kat. č. 138), pochádzajúci z tela kompozitného luku, nepochádzal z vrstiev drevozemného tábora, ale z priestoru juhovýchodného nárožia kamenného kastela. Na rozdiel od predošlých je o čosi širší a jeho povrch je len nahrubo opracovaný. Zadná strana nesie stopy po mechanickom zdrsnení povrchu. Na základe nálezovej situácie ho možno datovať do neskorej antiky⁴³². Ďalšie predmety s kat. č. 139 -144 by tiež mohli slúžiť ako obloženie kompozitných lukov, prípadne by mohlo ísť o polotovary na ich výrobu. Kvôli fragmentárnosti zachovania však musí ich pôvodná funkcia ostať otvorená.

⁴²³ Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012, Fig. 39-41.

⁴²⁴ Urecht 2013, 185.

⁴²⁵ Vass 2014, 99.

⁴²⁶ Hrnčiarik/Ulický 2014, 63.

⁴²⁷ Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012, kat. č. 6.

⁴²⁸ Rajtár 1992, 167-168.

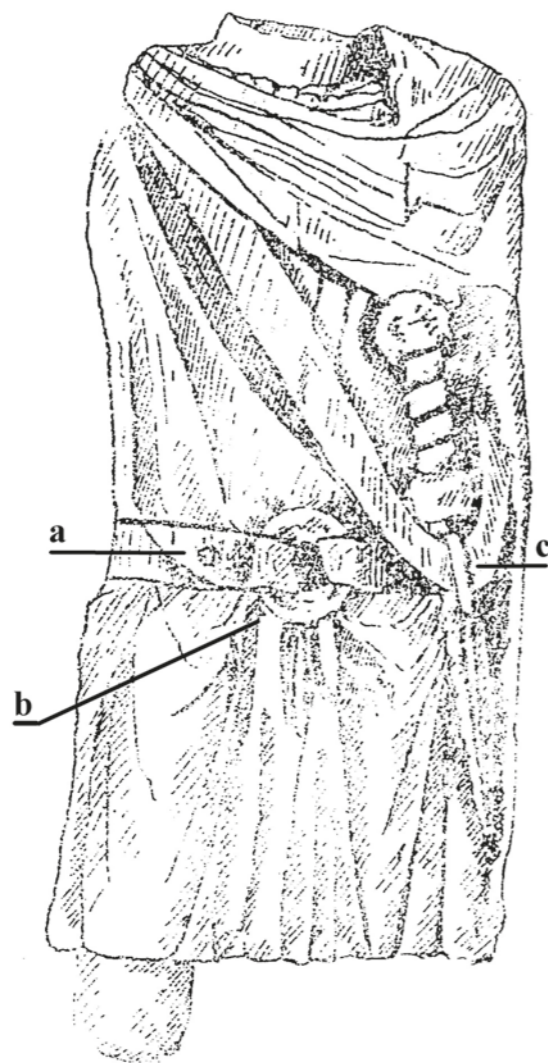
⁴²⁹ Grünwald 1981, tab. 16/16-18.

⁴³⁰ Bíró 1994, kat. č. 34, 44, 47.

⁴³¹ Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012, kat. č. 5.

⁴³² Podľa ústnej informácie PhDr. J. Rajtára, CSc. pochádza pravdepodobne z výplne jednej z tzv. „vlčích jám“.

Exempláre s kat. č. 117 a 118 slúžili ako „končičky“ lukov. Prvý z nich pochádza z okolia stavby I a druhý priamo z priestoru jednej z jej miestností. Rámcovo ich teda možno datovať do obdobia konca 2. až prvej polovice 3. stor. po Kr. Vzhľadom na pomerne veľký priemer otvoru na zachytenie tetivy by sa dalo predpokladať, že pochádzajú zo šípov, ktoré sa používali pri strelbe kušou. V priestore vojenských stavieb na panónskej *ripe* sa analogické predmety objavili v tábore v *Aquincu*⁴³³ a *Brigetiu*⁴³⁴.

IV.2.4 Iné súčasti výzbroje a výstroja

Obr. 7 Torzo sochy z Ulpia Traiana (podľa Petculescu 1983, Fig. 6)

Medzi nálezmi z vojenského ale aj z civilného prostredia sa často objavujú rôzne veľké kostené krúžky. Na základe ich veľkosti možno predpokladať, že nejde o prstene či iné šperky. Ich povrch bol úplne hladký, poprípade sú niektoré z nich zdobené rytými líniami. Funkcia a použitie týchto predmetov je v odbornej ar-

⁴³³ Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012, kat. č. 6.

⁴³⁴ Bíró 1994, kat. č. 496.

cheologickej spisbe stále otvorená⁴³⁵. Ako najpravdepodobnejšie sa zdá, že ide o krúžky, ktorými boli spojené jednotlivé konce opaska, ako to vidno na obr. 7b. Na krúžku mohol byť ešte pripevnený kovový trň, ktorý sa odlomil alebo časom skorodoval. Podobná zápona s trňom sa napríklad našla na lokalite Niederbieber v Nemecku⁴³⁶. Na druhej strane jednoduché kostené krúžky mohli nájsť svoje uplatnenie v rôznych oblastiach života rímskeho vojaka (napr. spájanie kožených remencov a pod.). Vzhľadom na to, že boli vyrobené z pomerne krehkého materiálu, nemohol byť na ne pri použití vytváraný prílišný tlak, aby sa nezlomili.

Zo skúmaného materiálu pochádzajú dva kusy nezdobených krúžkov vyhotovené na sústruhu. Materiál, z ktorého sú vyrobené, sa nedal jednoznačne určiť. Pravdepodobne ide o krúžky, ktorými sa spájali kožené remence (pravdepodobne na opasku). Jeden z nich (kat. č. 115) pochádza z planírkovej vrstvy nad drevozemným táborem. Druhý (kat. č. 114) sa nedal na základe sprievodného materiálu presnejšie datovať.

Samostatnú skupinu nálezov tvoria kostené gombíky. Skladajú sa z hlavičky v tvare valca alebo hriaba a spodnej diskovitej plôšky, ktoré sú navzájom spojené valcovitou nôžkou. Boli zhotovené pomocou sústruhu z jedného kusu kosti. Ich povrch býva nezdobený, ale častejšie sa objavujú exempláre, ktoré majú na hlavičke vyryté koncentrické krúžky alebo len jednoduchú bodku, ktorá tu ostala od upevnenia v sústruhu. Rimania ich nepoužívali na spájanie šatstva, ale ako je vidieť na obr. 7a, slúžili na spájanie kožených a tkaných opasok, prípadne ako súčasť konských postrojov⁴³⁷. Podobné gombíky sú známe z Niederbieberu⁴³⁸, Mainzu⁴³⁹, Augstu⁴⁴⁰, Holzhausenu a Saalburgu⁴⁴¹. Obvyčajne sa datujú od konca 2. a 3. stor. po Kr.⁴⁴²

Exemplár s kat. č. 116 bol objavený v tábore v Iži. Jeho hlavičku zdobia dve skupiny koncentrických krúžkov. Našiel sa v priestore medzi kúpeľom a východným múrom tábora vo vrstve, ktoré bola len rámcovo datovaná do obdobia kamenej fázy kastela.

IV.3 Predmety súvisiace so spracovaním textilu⁴⁴³

Aj napriek tomu, že už od najstarších čias bolo spracovanie textilu hlavne ženskou doménou, postupne sa stáva organizovanou remeselníckou činnosťou, ktorou sa zaoberala špecializovaná skupina obyvateľstva, medzi inými aj muži⁴⁴⁴. Pre jej rozvoj hrá dodnes dôležitú úlohu obchod. Významný prínos pritom mal aj diaľkový obchod, vďaka ktorému sa napríklad do rôznych častí Rímskeho impéria dostávali rozmanité druhy látok, dokonca aj zo vzdialených orientálnych oblastí⁴⁴⁵. Bohatstvo obchodníkov s textilom dokazuje napríklad honosný náhrobný pomník z nemeckého mesta Igel⁴⁴⁶.

Náradia a nástroje používané na spracovanie textilu sú pomerne unifikované predmety, ktoré sa po formálnej stránke vyvinuli už v praveku⁴⁴⁷, a preto sú až na niekoľko výnimiek takmer identické aj u Rimánov, aj u Germánov⁴⁴⁸. Možno ich rozdeliť do štyroch hlavných skupín:

1. Nástroje na pradenie, ktoré sa používali na výrobu priadze.
2. Nástroje na tkanie, ktoré sa používali na výrobu textilných látok.
3. Nástroje na šitie a opracovanie textilu, ktoré sa používali pri ďalšom spracovaní látok.
4. Nástroje na pletenie, ktoré sa používali na výrobu úpletu.

Zhotovovali sa z rôznych druhov materiálu. Najčastejšie to však boli bežne dostupné druhy ako drevo,

⁴³⁵ Bíró 1994, 19.

⁴³⁶ Carnap-Bornheim 1994, obr. 15/82.

⁴³⁷ Carnap-Bornheim 1994, 167-169.

⁴³⁸ Carnap-Bornheim 1994, obr. 15/67.

⁴³⁹ Mikler 1997, tab. 6/8-12.

⁴⁴⁰ Deschler-Erb 1998, tab. 44/4044.

⁴⁴¹ Oldenstein 1976, tab. 46/474-480.

⁴⁴² Mikler 1997, 17.

⁴⁴³ Na tomto mieste by som sa chcel poďakovať Mgr. T. Štolcovej, PhD. (AU SAV) za odborné rady a pomoc pri použití správnej terminológie v texte.

⁴⁴⁴ Schwinden 1989, 279-318.

⁴⁴⁵ Wild 1970, 67.

⁴⁴⁶ Cüppers 1983, 195.

⁴⁴⁷ Bližšie pozri Štolcová 2010.

⁴⁴⁸ Gostenčnik 2005, 207-223.

hlina, kov, ale aj kosť či paroh. Výhodou posledných dvoch bolo, že sú pomerne dostupné, trvávajú, ľahko sa upravovali a nie sú príliš ťažké. Buď sa z nich vyrábali celé kusy, alebo len niektoré ich časti. Zriedkavo sa však objavujú aj exempláre vyrobené zo vzácnejšieho materiálu, ako napr. drahé kamene, sklo či slonovina. Tieto patrili k luxusnej výbave bohatých rímskych žien⁴⁴⁹ a mali aj symbolickú funkciu, ktorá odrážala sociálny status jej majiteľky.

Vyobrazenie nástrojov a zariadení na výrobu priadze a textilu je častým ikonografickým motívom na súkromných náhrobných stélach⁴⁵⁰, ale objavuje sa aj v kontexte verejných stavieb. Jedno z najznámejších stvárnení cisárovnej, ktorá tká látku na krosnách a potom z nej šije oblečenie pre svojho muža, sa nachádza na reliéfnom páse z tzv. *Forum Transitorium* alebo Nervovho fóra⁴⁵¹.

Medzi nástroje spojené s výrobou priadze⁴⁵², zhotovené z kosti, parohu a veľmi zriedkavo aj slonoviny, možno zaradiť praslicu (lat. *colus*). Týmto termínom sa v antike označovala tyčinka, z ktorej sa počas pradenia odmotávala priadza. Jej telo mohlo byť hladké alebo zdobené, rovné alebo ukončené prstencom, pomocou ktorého si ich ženy navliekali na prst⁴⁵³. Vyrábali sa z dlhých kostí. Jednoduché boli opracované len nožom, ale stretávame sa aj s exemplármi vyrobenými na sústruhu⁴⁵⁴. Nálezy z blízkeho okolia rímskeho tábora v Iži sú známe napr. z *Brigetia*⁴⁵⁵.

Priadza sa počas pradenia navíjala na vreteno, ktoré sa v antike nazývalo *fusis*⁴⁵⁶. Skladalo sa z tyčinkovitého predmetu a jedného alebo dvoch praslenov. Praslen má najčastejšie plochý alebo zaoblený tvar, s kruhovitým otvorom v strede. Slúžil ako zotrvačnik a zároveň zabraňoval niti, aby sa nenavíjala po celom vretene. Podľa M. T. Bíróovej sa ploché vretená označovali ako *turbo* a kónické ako *verticulus*⁴⁵⁷. Zhotovovali sa ručne nožom alebo na sústruhu z rôznych druhov kostí (najčastejšie ale dlhých) alebo parohov. Ich povrch bol vyhladený a buď nezdobený, alebo sa na ňom nachádzajú ryté línie lemujúce okraje otvoru či hrán (prípadne to môžu byť i koncentrické krúžky⁴⁵⁸). Blízke paralely z rímskeho prostredia možno nájsť aj na území Slovenska v Bratislave-Rusovciach⁴⁵⁹.

Do skupiny predmetov súvisiacich so spracovaním textilu patria tkacie kartičky a krosná. Rímske tkacie platničky sa zhotovovali z bronzu, dreva, slonoviny, kosti a kože⁴⁶⁰. Obyčajne boli dlhé okolo 4 cm, štvorcového alebo trojuholníkového tvaru s otvorom v každom rohu⁴⁶¹. Používali sa na výrobu ozdobných pásov, opaskov, širokých tkaníc, popruhov a pod.⁴⁶² G. Behrens predpokladá, že ich na rímskych lokalitách v Nemecku nepoužívali Rimania, ale presídlené germánske obyvateľstvo⁴⁶³. Opiera sa pritom o fakt, že sa s nimi stretávame len v pohraničnom prostredí a vo vnútri samotných provincií sa nevyskytujú⁴⁶⁴. Proti tomu ale svedčia početné nálezy tkacích kartičiek aj vo vnútrozemí provincií, napr. v Portugalsku⁴⁶⁵, v *Gorsiu*⁴⁶⁶ v Panónii alebo vo *Viminaciu* v Hornej Moesii⁴⁶⁷. V barbarskom prostredí sa objavujú len sporadicky, napr. v chate XI na sídlisku v Křepicích, ktorá patrí do stupňa B2 staršej doby rímskej⁴⁶⁸. O ich použití svedčia aj nálezy textilných zvyškov, ktoré sa tkali pomocou nich. Z územia Slovenska bola takouto technikou zdobená

⁴⁴⁹ Petković 1995, 44.

⁴⁵⁰ napr. <http://www.ubi-erat-lupa.org/monument.php?id=4366> (12. 9. 2015).

⁴⁵¹ Andree 1973, Abb. 390-393.

⁴⁵² Gostenčnik 2005, 212-217.

⁴⁵³ Nemecky označované ako Fingerrocken (Gostenčnik 2005, 212).

⁴⁵⁴ Bíró 1994, kat. č. 539.

⁴⁵⁵ Borhy/Számádó 2001, kat. č. 11.

⁴⁵⁶ Bíró 1994, 50.

⁴⁵⁷ Bíró 1994, 50.

⁴⁵⁸ Petković 1995, Tab. XXIX-XXXI.

⁴⁵⁹ Kraskovská 1974, 36.

⁴⁶⁰ Štolcová 2010, 76.

⁴⁶¹ Wild 1970, 73.

⁴⁶² Mikler 1997, 54.

⁴⁶³ Behrens 1925, 47.

⁴⁶⁴ Behrens 1925, 46.

⁴⁶⁵ Deschler-Erb 1998, 138.

⁴⁶⁶ Bíró 1987, 34.

⁴⁶⁷ Petković 1995, 45.

⁴⁶⁸ Zeman 2001, 137.

tkanina v bohatom hrobe objavenom v Poprade-Matejovciach⁴⁶⁹. Ide teda opäť o nástroj používaný Rimami aj Germánmi. Na všetkých citovaných lokalitách sú datované od 1. do 5. stor. po Kr.⁴⁷⁰ Na ich výrobu sa používali rôzne druhy kosteného materiálu alebo parohoviny, ktoré sa narezali na tenké doštičky a v ich rohoch sa vyvrtali otvory na osnovnú priadzu.

Podľa K. Gostenčnikovej poznáme z doby rímskej dva základné typy krosien, horizontálne a vertikálne. Prvý typ sa vo veľkej časti skladal zo súčiastok zhotovených z dreva, ktoré sa časom rozpadli a dodnes sa nezachovali⁴⁷¹. Existencia druhého z nich je doložená vďaka nálezom závaží vyrábaných z hlíny, malty, kameňa a pod. Vertikálne krosná boli takmer identické v rímskom⁴⁷² aj germánskom prostredí. Z územia Slovenska sa napríklad na základe nálezov z germánskej rezidencie v Cíferi-Páci podarilo T. Štolcovej a T. Kolníkovi identifikovať niekoľko výrobných objektov s analogickými krosnami⁴⁷³. Pri tkaní na krosnách sa kosť využívala na výrobu tzv. tkacích mečikov a člnkov. Na zhotovenie tkáčskych mečikov sa používal polotovár z dlhých zvieracích kostí, ktorý sa vertikálne narezal na 1,5 až 3 cm široké doštičky (hrubé cca. 0,5 cm). Na jednej dlhšej strane bol pomocou rašple alebo pilníka zahrotený. Pomocou neho sa ubíjal tzv. útok (priadza/niť, ktorá preväzuje tkaniny priečne od jedného kraja k druhému) nielen pri tkaní na krosnách, ale aj pri práci s tkacími kartičkami. Z Pompejí sú napríklad známe kostené vyhotovenia, ktoré svojim tvarom pripomínajú dlhý nôž alebo skutočný mečik⁴⁷⁴. Najčastejšie sa však objavujú jednoduché nezdobené exempláre. Veľmi často sa stáva, že sa na okraji, ktorým sa ubíjal útok, objavujú drobné zárezy od nití, ktoré vznikli opotrebovaním počas jeho použitia⁴⁷⁵.

Tkacie člnky slúžili na prevlečenie útkovej nite cez štrbinu medzi zadnou a prednou vrstvou osnovy. Tomuto účelu sa prispôbil aj tvar ich tela. Medzi nástrojmi vyrobenými z kosti a parohu možno rozlíšiť dve hlavné skupiny - tkacie člnky v tvare tyčinky a ploché. Prvé z nich sa najčastejšie vyrábali z dlhých kostí, ktoré sa narezali na pravouhlé hranolčeky. Ich povrch sa následne upravil tak, aby sa naň dala upevniť priadza. Za týmto účelom sa buď len jednoducho upravili kratšie konce tyčinky do vidlicovitého tvaru, alebo sa na všetkých jeho hranách vyhlbil široký žliabok. V podstate išlo o akési cievky, na ktoré sa namotala niť, ktorá sa z nich počas pradenia postupne odmotávala. Nálezy takto upravených tyčiniek sú napríklad doložené na sídlisku v Magdalensbergu⁴⁷⁶. Ploché tkacie člnky sa najčastejšie vyrábali buď z dlhých kostí, ktoré sa narezali na ploché doštičky, alebo z rebrových kostí zvierat, pozdĺžne rozrezaných na dve polovice. Oba kratšie konce plochých doštičiek sa upravili nožikom. Jeden sa výrazne zahrotil a druhý sa len nepatrne upravoval do mierne zahroteného tvaru. Približne v dvoch tretinách, bližšie k menej zahrotenej strane, sa na tele tkacieho člnku z oboch strán vyrezali zárezy v tvare písmena V, ktoré slúžili na namotanie nite. Člnky tohto typu vchádzali do štrbiny medzi zadnou a prednou vrstvou osnovy vertikálnych krosien vždy zahrotenejšou časťou. Ich početné nálezy sú známe napríklad z norického *Viruna*⁴⁷⁷. M. T. Bíróová ešte predpokladá, že niektoré obojstranné šidlá mohli taktiež slúžiť ako tkacie člnky. Podľa nej sa na stredovú časť namotala nitka a pomocou zahrotených koncov sa pohybovali v štrbine medzi osnovou⁴⁷⁸.

Dva predmety (kat. č. 147, 146), nájdené v tábore v Iži, pravdepodobne slúžili ako ploché tkacie člnky. Prvý z nich je výrazne zahrotený a asi v polovici odlomený. Bol vyrobený z rebrovej kosti takým spôsobom, ako je to pri týchto kusoch zvykom. Jeho spodná časť bola len jednoducho vyrovnaná a zachovala sa na nej aj „špongiovitá“ štruktúra. Jeho hrot je na povrchu úplne hladký a nesie stopy po používaní. Takmer identický zlomok pochádza z norického mesta *Virunum*⁴⁷⁹. Druhý predmet (kat. č. 146) vznikol opracovaním hrubšej kosti. Na jednom konci je zahrotený a viditeľne opotrebovaný. Opačný koniec je odlomený. Asi v jednej

⁴⁶⁹ Štolcová/Zink/Pieta 2009, 273, Fig. 10.

⁴⁷⁰ Bíró 1987, 34; Deschler-Erb 1998, 138; Petković 1997, 45.

⁴⁷¹ Gostenčnik 2005, 217.

⁴⁷² Gostenčnik 2009, Abb. 10.

⁴⁷³ Štolcová/Kolník 2010, 467-487.

⁴⁷⁴ Cheval 2011, 143-147.

⁴⁷⁵ Napr. Gostenčnik 2005, Abb. 5/5.

⁴⁷⁶ Gostenčnik 2002, Taf. 5/11, 12.

⁴⁷⁷ Gostenčnik 2010, 151-152.

⁴⁷⁸ Bíró 1994, 51.

⁴⁷⁹ Gostenčnik 2010, Fig. 6.

tretine⁴⁸⁰ má z oboch bočných strán vyryté zárezy, pravdepodobne na namotanie priadze. Oba nálezy sú z vnútorného priestoru tábora, prvý z nich pochádza o zásypu zemníka, ktorý je datovaný do 4 stor. po Kr. Druhý nemožno ich bližšie zaradiť k žiadnej z jeho stavebných fáz. Mohli ich používať nielen Rimania, ale aj Germáni.

Vzhľadom na pomerne náročný výrobný proces sa v antike tkalo tak, aby sa tvar textilných látok čo najviac priblížil finálnej podobe, čím sa malo zabrániť zbytočne veľkému odpadu pri ich spracovaní, najmä strihaní. Keďže nie všetky časti odevu majú pravouhlý tvar, museli sa jednotlivé diely aj v antike navzájom zošívajúť⁴⁸¹. Na toto slúžili najmä železné alebo bronzové ihly⁴⁸². Ich kostené vyhotovenia sa k tomuto s veľkou pravdepodobnosťou nepoužívali.

S opracovaním textilu okrajovo súviseli aj šidlá. Mohli sa používať na výrobu dierok, do ktorých sa vkladali gombíky alebo navliekali rôzne stužky, ozdobné tkané pásy a pod. Ich výhodou bolo, že vďaka svojmu tvaru sa nimi dali vytvoriť pomerne široké otvory bez toho, aby sa porušila štruktúra látky. J. P. Wild predpokladá, že sa mohli využívať aj pri samotnom tkaní látok⁴⁸³. Ich primárna funkcia však bola pri opracovaní kože. Slúžili na výrobu dierok, ale aj zdobená. Využívali sa aj na pletenie lán, opravu alebo tkanie rybárskych sietí a podobne. Ich výroba bola pomerne jednoduchá. Obyčajne sa na ňu používali zlomky dlhých kostí, nielen hovädzieho dobytku, ale aj menších zvierat. Šidlo sa buď na jednej, alebo oboch stranách zahrotilo. Niekedy sa kosť len nahrubo opracovala a na nezahrotenej časti sa ponechal zvyšok kĺbu. Dĺžka a tvar týchto predmetov je rôzna, niektoré z nich majú hladko vyhladený povrch, ale vyskytujú sa aj zdrsené exempláre. V takmer nezmenenej podobe sa objavujú už od praveku⁴⁸⁴. Stretávame sa s nimi počas celej doby rímskej či už u Rimánov alebo u Germánov. Používali sa dokonca ešte aj v minulom storočí. Počas archeologického výskumu rímskeho tábora v Iži sa našlo 6 jednostranných (kat. č. 147-152) a 6 obojstranných šidiel (kat. č. 153-158). Pochádzajú z rôznych jeho častí. Exempláre s kat. č. 152, 155, 157 možno s určitosťou zaradiť ku germánskym nálezom z konca 4. stor. po Kr. Ostatné kusy nebolo možné chronologicky zaradiť. Je pravdepodobné, že mnohé z nich používali najmä Germáni. V prípade nálezov s kat. č. 156 a 157 by sa dalo predpokladať, že slúžili na tkanie alebo opravu rybárskych sietí. Ak je interpretácia M. T. Bíróovej správna, obojstranné šidlá s kat. č. 153-155 a 158, by sa mohli využívať aj ako tkacie člnky⁴⁸⁵. Pomocou jednostranných šidiel so zachovanou kĺbovou časťou sa napríklad ešte v minulom storočí vtieral tuk do kože. Používali sa však opačne, keď sa do ruky uchopil zahrotený koniec a tuk sa do kože vtieral pomocou kĺbovej časti.

Pletenie je rôznorodá škála postupov, pri ktorej sa krížením, krútením alebo tvorbou slučiek z rôznych materiálov (tráva, prútie, koža, priadza a pod) vytvára úplet⁴⁸⁶. Mnohé z dodnes používaných techník sú doložené už v antike. Medzi najznámejšie patrí háčkovanie, štrikovanie, paličkovanie, pletenie na cievke, pletenie ihlou a pod. Len veľmi zriedkavo máme z Rímskej ríše zachované doklady úpletu, častejšie sa stretávame s pracovnými nástrojmi používanými pri ich výrobe, medzi ktorými sú napr. aj kostené. Kostený háčik na háčkovanie bol napríklad objavený v rímskom kúpeli v Nice. Ide o tenkú tyčinku, ktorá má na jednej strane vytvorený hlboký zárez slúžiaci na zachytenie očka⁴⁸⁷. Ako ihlice na pletenie interpretuje H. Mikler päť nálezov z Krajinského múzea v Mainzi. Ide o dlhé kostené tyčinky, z ktorých niektoré majú zosilnené telo⁴⁸⁸. Podľa môjho názoru však niektoré z nich mohli slúžiť aj ako vretená. Paličkovanie dokazujú niektoré nálezy bohato profilovaných tyčiniek z rímskej zbierky v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti⁴⁸⁹. M. T. Bíróová ich síce spočiatku spájala s pradením priadze, novšie sa však skôr prikláňa k ich využitiu ako paličiek na výrobu čipiek⁴⁹⁰. Niektoré z vyššie uvedených šidiel sa však podľa môjho

⁴⁸⁰ Aj keď to na kresbe nie je dobre vidieť.

⁴⁸¹ Gostenčnik 2005, 220.

⁴⁸² Gostenčnik 2009, 49.

⁴⁸³ Wild 1970, tab. 16/d.

⁴⁸⁴ Zeman 2001, 126.

⁴⁸⁵ Bíró 1994, 51.

⁴⁸⁶ Štolcová 2010, 70.

⁴⁸⁷ Jannet-Vallat/Rodet-Belarbi 2010, Fig 42.

⁴⁸⁸ Mikler 1997, 52.

⁴⁸⁹ Bíró 1994, 535, 536.

⁴⁹⁰ Bíró 2012, 7.

názoru spolu s dekoratívnymi ihlicami Typu I mohli využívať pri tzv. pletení na cievku, pri ktorom vznikajú tzv. duté nite⁴⁹¹.

Pravdepodobne jedna z najrozšírenejších techník v celej Rímskej ríši bolo pletenie ihlou (nem. Nadelbindung). Svedčia o tom početné nálezy tohto nástroja, pochádzajúce takmer z celého impéria. Pri tejto technike sa pomocou tzv. tupej ihly vytvára rad slučiek, na ktorý sa napája nasledujúci rad. Najstaršie dôkazy o jej existencii sú zachytené už v mladšom paleolite⁴⁹². V staršej literatúre sa rímske kostené ihlice tradične označujú ako nástroje slúžiace na zošívanie textílií a kože⁴⁹³. Koncom 90. rokov minulého storočia podrobnejšie skúmala ich skutočné použitie G. Seitzová a došla k záveru, že kostené ihlice sú príliš hrubé na to, aby sa nimi mohli zošívajúť jemne tkané rímske látky⁴⁹⁴. Vyslovila hypotézu, ktorú neskôr podrobnejšie rozpracovala najmä K. Gostenčniková⁴⁹⁵, že pôvodne slúžili podobne ako dekoratívne ihlice na vytváranie (doslova pletenie) zložitých účesov a najmä na spájanie textilných látok ako tzv. *fibulae*. Podľa môjho názoru sa najnovšia interpretácia M. T. Bíróovej, teda že ide o ihly používané pri pletení, najviac blíži realite⁴⁹⁶. Touto technikou sa vyrábali hlavne rôzne ponožky, čiapky, palčiaky, pásky a pod.⁴⁹⁷, teda všetky predmety, ktoré si najmä v zimných obdobiach Rimán, žijúci napríklad v stredoeurópskom klimatickom pásme, určite veľmi cenil. Pri ich výrobe určite slúžili kostené ihly aj na spájanie, ale najmä opravu poškodených výrobkov z úpletu, prípadne tkanie a opravu rybárskych sietí⁴⁹⁸.

Veľkosť kostených ihliel sa rôznila a líšili sa aj tvarom uška, prípadne ukončením vo vrchnej časti. Vyrábali sa podobne ako dekoratívne ihlice, no na rozdiel od nich mali v hornej časti vyvrtané uško. Toto sa vyrábalo na vertikálnom sústruhu, pri ktorom vzniklo obdĺžnikové uško. Takéto ušká majú obyčajne vnútorný otvor menší ako vonkajší, čo bolo spôsobené výrobou a nemalo to žiadnu technickú funkciu⁴⁹⁹. Eventuálne sa zhotovovalo vyvrtaním dvoch paralelných otvorov, ktoré sa podľa potreby zahladili pilníkom. Pri tomto spôsobe vznikali ušká v tvare osmičky⁵⁰⁰.

V odbornej literatúre existuje niekoľko typológií, na základe ktorých ich možno rozčleniť. S. Petkovičová ich napríklad v Hornej Moesii rozdelila podľa ukončenia tela vo vrchnej časti na dva typy - ihlice s rovným a ihlanovitým ukončením⁵⁰¹. M. T. Bíróová zas rozdelila ihly uložené v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti podľa spôsobu vyhotovenia očka do 3 skupín - ihly s obdĺžnikovitým uškom, ihly s viackrát prevrtaným uškom a ihly s jedenkrát prevrtaným uškom⁵⁰². S. Deschler-Erbová medzi nimi rozlišuje až 10 typov - ihly s kónickou hlavičkou ukončené jednoduchým uškom, ihly s kónickou hlavičkou ukončené dlhým oválnym uškom, ihly s kónickou hlavičkou s podlhovastým otvorom, ihly s dvomi uškami, sploštené ihly s oválnym uškom, sploštené ihly s podlhovastým uškom, sploštené ihly s dlhým oválnym uškom, sploštené ihly s tromi vyvrtanými dierkami tvoriacimi uško, ihly s kónickou hlavičkou a s tromi vyvrtanými dierkami tvoriacimi uško a zlomky⁵⁰³.

Osem ihliel objavených počas archeologického výskumu v Iži pochádza z rôznych častí tábora. Všetky sa však našli v jeho vnútornom priestore. Na základe ukončenia vo vrchnej časti tela ich možno rozdeliť na:

Typ I. Ihly s rovným ukončením tela vo vrchnej časti.

Variant A: Ihly s obdĺžnikovitým uškom (kat. č. 167, 168).

Variant B: Ihly s uškom v tvare osmičky (kat. č. 163).

⁴⁹¹ Daněček 2004, obr. 6.

⁴⁹² Štolcová 2010, 70.

⁴⁹³ Petkovič 1995, 46.

⁴⁹⁴ Seitz 1999, 229-232.

⁴⁹⁵ Gostenčnik 2006, 47.

⁴⁹⁶ Bíró 1994, 7.

⁴⁹⁷ Hald 1980, 298-308.

⁴⁹⁸ Ruprechtsberger 1979, 35.

⁴⁹⁹ Deschler-Erb 1998, Abb.162.

⁵⁰⁰ Bíró 1994, Group B.

⁵⁰¹ Petkovič 1995, 46-47.

⁵⁰² Bíró 1994, 48-49.

⁵⁰³ Deschler-Erb 1998, 140.

Typ III. Ihly s ihlanovým ukončením tela vo vrchnej časti.

Variant A: Ihly s obdĺžnikovitým uškom (kat. č. 165, 166).

Variant B: Ihly s uškom v tvare osmičky (kat. č. 159-162, 164).

Ihly s kat. č. 163, 166, 167, 169 boli objavené v bezprostrednom okolí stavby I. Ostatné pochádzajú z vrstiev, ktoré nemožno jednoznačne zaradiť do žiadnej stavebnej fázy tábora. Analógie k obom typom kostených ihliel nájdeme na lokalitách na území dnešného Rumunsku⁵⁰⁴, v Hornej Moesii⁵⁰⁵, *Sirmiu*⁵⁰⁶, *Inter-cise*⁵⁰⁷, *Gorsiu*⁵⁰⁸, *Brigetiū*⁵⁰⁹, *Camponē*⁵¹⁰, *Carnunte*⁵¹¹, na Magdalensbergu⁵¹², v *Lauriacu*⁵¹³, Niederbieberi⁵¹⁴, Mainzi⁵¹⁵, *Augste*⁵¹⁶, Nines⁵¹⁷ a v Británii⁵¹⁸. Na uvedených lokalitách a územiach je ich použitie doložené od 1. do 5. stor. po Kr. Osobitnú skupinu medzi nimi tvoria zlomky, ktoré vzhľadom na to, že sú odlomené v mieste uška, nemožno bližšie typologicky zaradiť (kat. č. 169-172).

Ide o pomerne rozsiahlu kolekciu rímskych ihliel, pochádzajúcich z vojenského, prevažne mužského prostredia. Poškodenie ich povrchu alebo odlomené ušká jednoznačne dokazujú, že sa používali. V prípade niektorých z nich by sa dalo predpokladať, že ich stratili ženy, ktoré žili v tábore, alebo sem prichádzali z blízkeho okolia. Zdá sa však, že pomerne jednoduchú techniku pletenia mohli ovládať aj muži, ktorí si vo svojom voľnom čase mohli svojpomocne vyrábať najmä teplé ponožky alebo palčiaky. Ako pravdepodobnejšie vidím to, že nájdené ihlice slúžili skôr na opravu poškodených pletených súčastí odevu. Aj napriek tomu, že pletenie ihlou sa do Európy rozšírilo zo severských oblastí, v germánskom prostredí na juhozápadnom Slovensku sa s analogickými kostenými ihlami vôbec nestretávame. Mohlo by sa teda zdať, že sa tento druh pletenia vo svébskom prostredí neujal, čo je podľa môjho názoru málo pravdepodobné. Skôr si myslím, že domáci trh ponúkal dostatočné množstvo alternatívnych foriem ihliel, a preto nemali potrebu siahnuť po „cudzích“, rímskych vyhotoveniach. Je dosť pravdepodobné, že na tento účel mohli používať aj drevené varianty. Dokonca je možné pracovať touto technikou aj bez použitia ihliel, len holými rukami.

Medzi kostenými nálezmi pochádzajúcimi z auxiliárneho tábora v Iži je zastúpených 10 kostených rúrok s otvorom na jednej (kat. č.173, 174) alebo na oboch stranách (kat. č 175-182). Ide o duté a pomerne ľahké exempláre, prevažne zhotovené z vtáčích kostí. V prípade prvých dvoch ide asi o kosti menších párnokopytníkov. Obvyčajne sú nezdobené, ale napr. povrch exempláru s kat. č. 172 zdobili ryté línie.

Slúžili ako púzdra na ihly, tzv. ihelníky. Podobné exempláre sa zvyčajne vyskytujú v germánskom prostredí⁵¹⁹. Bližšie analógie vyrobené z kosti nie sú v oblastiach obývaných Rimanmi doposiaľ známe. Rimania používali na ich uskladnenie skôr drevené púzdra⁵²⁰. Pri nálezoch s kat. č. 175 - 182 by sa však dalo predpokladať, že by mohlo ísť o časti píšťaliek alebo o polotovary pripravené na ďalšie opracovanie.

V prípade predmetu s kat. č. 173, ktorý bol objavený v planírovanej vrstve nad drevozemným táborom, by mohlo ísť aj o rukoväť noža alebo iného nástroja. Podobne zdobený a rovnako veľký kus pochádza napríklad z anglického Colchesteru?⁵²¹. Nález s kat. č. 180 bol nájdený v zásype južnej priekopy, ktorý bol datovaný do neskorej antiky. Ostatné kusy nemožno presnejšie chronologicky zaradiť.

⁵⁰⁴ Alicu-Nemes 1982, tab. II/2-12.

⁵⁰⁵ Petković 1995, tab. XVII/1-22, tab. XVIII/1-6.

⁵⁰⁶ Šaranović-Svetek 1981, tab. VII/ 1-12.

⁵⁰⁷ Alföldy 1957, obr. 111/1.

⁵⁰⁸ Bíró 1987, kat. č. 19, 32,49-60.

⁵⁰⁹ Borhy/Számadó 2001, 74.

⁵¹⁰ Bíró 1994, tab. LIX-LX.

⁵¹¹ Grünwald 1974, tab. 18/7-8.

⁵¹² Gostenčnik 1996, tab. 4/8.

⁵¹³ Ruprechtsberger 1979, Abb.297-309.

⁵¹⁴ Carnap-Borheim 1994, Abb.19/240.

⁵¹⁵ Mikler 1997, tab. 40/1-16, 41/1-16, 42/1-16.

⁵¹⁶ Deschler-Erb 1998, tab. 17-19/398-697.

⁵¹⁷ Béal 1982, tab. 7-8/ 149-172.

⁵¹⁸ Crummy 1981, 277-285.

⁵¹⁹ Zeman 2001, 125-126

⁵²⁰ Gostenčnik 2011, Abb. 7/8.

⁵²¹ Crummy 1983, 108.

IV.4 Hudobné nástroje

Hudba bola od najstarších čias integrálnou súčasťou ľudského života. Prvé primitívne hudobné nástroje si zhotovoval už praveký človek. Rimania, pod vplyvom Egypťanov a Grékov, obohacovali škálu vlastných hudobných nástrojov o nové formy a vyhotovenia. Hudba sa využívala takmer vo všetkých oblastiach ľudského života. Od náboženských obradov cez pohreby, divadlá, gladiátorské zápasy, vojenské „prehliadky“ až po každodenný život obyčajného Rimana⁵²². Často sa stretávame s vyobrazením hudobníkov alebo hudobného nástroja na rôznych kovových nádobách⁵²³, ozdobných častiach brnení⁵²⁴, terre sigillate, lampách⁵²⁵ a pod. S. Petkovićová rozdelila hudobné nástroje používané v Rímskej ríši do troch skupín⁵²⁶:

1. strunové nástroje: harfa a lýra
2. dychové nástroje: flauta, trúbka, roh, píšťalka
3. bicie: bubon, cimbal, činely

Hudobné nástroje sa vyrábali z rôznych druhov materiálu, okrem iného aj z kosti, parohu a slonoviny. Lýra, harfa a prípadne organ mohli mať povrch zdobený rôznymi kostenými alebo slonovinovými dekoratívnymi aplikáciami, ktoré ale nie sú predmetom nasledujúcej analýzy. Kost sa využívala na zhotovenie niektorých funkčných súčastí strunových a dychových nástrojov. Vyrábali sa z nej tzv. ladiace kolíky na lýru. Na ich zhotovenie sa používali duté kosti, ktoré mohli byť opracované aj za pomoci sústruhu. Ladiace kolíky mali na jednej strane vyvrtaný otvor, do ktorého sa navliekla struna, napínaná krúživým pohybom kolíka. V Panónii sa napríklad analogické predmety našli v Dunapentele (Maďarsko)⁵²⁷.

Duté vtáčie kosti využívali Rimania na výrobu rôznych druhov dychových nástrojov. Ide najmä o rôzne flauty (lat. *tibia*) a malé píšťalky. Zo správ antických autorov sa dozvedáme, že existovalo až 14 druhov takýchto píšťaliek⁵²⁸. Flauty boli prevažne dlhšie a hráč mohol písať na jednej alebo aj na dvoch naraz. Objavujú sa aj luxusnejšie píšťalky zo slonoviny, no obvykle sa vyrábali z dutých kostí malých zvierat.⁵²⁹ V *Augste* sa použili kosti psa, gunára a žeriava popolavého⁵³⁰. Podľa H. Miklera sa na ich výrobu používali aj kosti z pelikánov alebo supov, keďže niektoré z nich boli aj 24 cm dlhé⁵³¹. Podobne ako dnes, tak aj v antike, sa niektoré z nich skladali z viacerých kusov, ktoré do seba zapadali. Jeden diel z dlhšej antickej flauty sa napríklad našiel v blízkom *Brigetiū*⁵³². Najčastejšie sa však na rímskych lokalitách objavujú jednoduché píšťalky s jedným, dvomi, prípadne až tromi otvormi. Píšťalka je jeden z najstarších hudobných nástrojov, ktorý však od svojho vzniku prešiel len nepatrnými zmenami⁵³³. Jej výroba bola pomerne jednoduchá. Z dutej kosti sa priečne odrezali kĺbové časti a za pomoci nožika, pítky alebo rašple sa do jej povrchu vyhlbil otvor. Čím bližšie bol otvor k časti, do ktorej sa vhaňal vzduch, tým vydával vyššie tóny. Aby takáto kostená rúrka s dierkami vôbec pískala, bolo potrebné čiastočne uzavrieť jej vrchnú časť, aby v nej zostal len úzky otvor. V antike sa na to pravdepodobne používalo drevo alebo sa na jej koniec nasadila bronzová násada⁵³⁴. Drobné píšťalky sa využívali pri rôznych príležitostiach každodenného života (svadby, oslavy, pohreby) alebo kulte. Zohrávala však dôležitú úlohu aj pri výcviku vojakov alebo počas boja.

Z priestoru rímskeho tábora v Iži pochádzajú dva kusy rímskych píšťaliek (kat. č. 183, 184). Prvý z nich sa našiel v priestore drevozemného tábora. Je z oboch strán odrezaný a v strede tela má otvor, zhotovený jedným priečnym a jedným šikmým rezom. Blízke analógie z územia Panónie pochádzajú napr. z *Brigetia*⁵³⁵

⁵²² Klar 1971, 302.

⁵²³ Kolník 1981, obr. 101, 103.

⁵²⁴ Tacheva-Hitova 1983, tab. LXXX.

⁵²⁵ Klar 1971, 327.

⁵²⁶ Petković 1995, 52.

⁵²⁷ Bíró 1994, Plate LXXIV.

⁵²⁸ Bíró 1994, 60.

⁵²⁹ Bíró 1994, 61.

⁵³⁰ Deschler-Erb 1998, 154.

⁵³¹ Mikler 1997, 32.

⁵³² Bíró 1994, kat. č. 626.

⁵³³ Bíró 1994, 32.

⁵³⁴ Bíró 1994, 61.

⁵³⁵ Bíró 1994, tab. LXXVI/632-634.

alebo *Gorsia*⁵³⁶. Druhý kus je o čosi tenší ako prvý a na jeho tele sú vyhlbené až 2 otvory. Obdobné exempláre pochádzajú z *Brigetia*⁵³⁷, Mainzu⁵³⁸ alebo Hornej Moesie⁵³⁹.

Niektoré exempláre, ktoré boli zaradené medzi ihelníky (kat. č. 176-182), by mohli tvoriť trubičky Panovej píšťaly. Vzhľadom na ich jednoduché vyhotovenie je veľmi ťažké identifikovať ich.

IV.5 Predmety dennej potreby

Každodenný život Rimanov si vyžadoval veľké množstvo nástrojov a náradí, na výrobu ktorých sa používali rôzne druhy materiálov. Popri dreve patrila kosť a parohovina k tým najdostupnejším a najlacnejším. Vyrábali sa z nich napríklad rôzne kozmetické a toaletné predmety na čistenie uší či aplikáciu vonných látok (lat. *discerniculum*). Zhotovovali sa z nich rôzne špachtličky a stierky, používané na výrobu lúčok, keramiky či miešanie farieb, ale aj nástroje používané v medicíne na podávanie liekov, pri operáciách a podobne⁵⁴⁰. Pri stolovaní sa uplatnili rôzne kostené lyžičky v dvoch základných veľkostiach. *Cochlear* označovalo menšiu lyžičku s charakteristickým tvarom, ukončeným na jednej strane hrotom, a *ligula* bola väčšia lyžička, avšak nie svojou dĺžkou, ale časťou, ktorou sa naberala strava⁵⁴¹.

Najčastejšie sa ale kosť a paroh používali na výrobu drždíel všestranného použitia - ako rukoväte nožíkov i mečov, rúčky rôznych nástrojov a nádob a pod. Ich povrch sa zvyčajne zdobil rôznymi ornamentmi. Najčastejšie sa používali ryté línie, koncentrické krúžky, plastické prstence a pod. Na niektoré exempláre sa aplikovala i figurálna a florálna dekorácia, niektoré sú dokonca zdobené reliéfmi alebo drobnými plastikami. Okrem nich nájdeme i nezdobené varianty, ktorých povrch sa upravoval len jednoducho. Tieto možno zriedka odlišiť od ostatného osteologického materiálu. Väčšiu skupinu tvoria drždádlá vyrábané ručne. Na zhotovenie niektorých exemplárov sa však využíval aj sústruh. Pokiaľ sa pri nálezoch nezachoval samotný nástroj, je len veľmi ťažké určiť, z akého druhu rukoväť pochádza.

IV.5.1 Rukoväte nožov

Nôž patrí medzi najuniverzálnejšie nástroje. Ľudia ho poznali od praveku a používa sa dodnes. Už od počiatkov slúži najmä pri príprave a konzumácii jedla a domácich prácach najrozličnejšieho druhu. V prípade potreby sa mohol použiť ako zbraň v boji, pri love zveri a pod. Tvar a materiál, z ktorého sa zhotovoval, prechádzali rôznymi stupňami premeny. Po formálnej stránke sa však už od praveku nemenil a dodnes sa skladá z dvoch základných častí - z rukoväte a zo samotnej kovovej časti, čepele (používaná na rezanie, krájanie a pod.).

Podľa K. Gostenčnikovej a F. Langa sa na výrobu rukovätí nožíkov najčastejšie používal paroh. Kosť sa podľa ich názoru využívala zriedkavejšie⁵⁴². Pri porovnaní použitého materiálu na výrobu rukovätí z rôznych častí Rímskej ríše mi ale vychádza, že takýto pomer je skôr charakteristický pre jej severoeurópske oblasti. V ostatných častiach sa objavujú buď v rovnakom počte, alebo kosť mierne prevažuje nad parohom. Na ich výrobu sa v závislosti od veľkosti výsledného produktu využívali kosti z rôznych častí zvieracieho tela. Opäť sa ale najčastejšie využívali dlhé kosti, ktoré sa narezali na platničky rozličnej šírky a dĺžky a pripojili k čepeľi. To isté platí aj o výrobe rúčok z parohu, pri ktorých sa ale jeho bohato členitý povrch využíval na ich dekoráciu. Ako rukoväte nožov sa veľmi často používali len orezané, neupravené, menšie výrastky parožia, do ktorých sa vyvrtal otvor alebo sa do nich len jednoducho nasadil trň noža. V menšom množstve pochádzajú z takmer celého územia Rímskej ríše aj rúčky vyrobené zo slonoviny. Sú medzi nimi jednoducho zdobené kusy, ale aj figurálne či florálne zdobené kusy.

⁵³⁶ Bíró 1987, kat. č. 135.

⁵³⁷ Bíró 1994, tab. LXXVI/631.

⁵³⁸ Mikler 1997, tab. 23/1-3.

⁵³⁹ Petković 1995, tab. XXXIX/2.

⁵⁴⁰ Hrnčiarik 2012, 24-25.

⁵⁴¹ Riha /Stern 1982, 10.

⁵⁴² Gostenčnik/Lang 2010, 201.

Mnohé rúčky nožov si Rimania svojpomocne zhotovovali doma, a preto sú mnohé z nich jedinečné a nemožno k nim nájsť bližšie paralely. Avšak napríklad z Norika sú známe mnohé dielne špecializované na výrobu týchto predmetov (napr. *Flavia Solva*)⁵⁴³. Na území niektorých väčších centier pôsobilo aj niekoľko dielní naraz. Napríklad na Magdalensbergu boli lokalizované až tri dielne špecializované na výrobu rúčok⁵⁴⁴. Nože sa dali zakúpiť priamo v dielni, ale taktiež od putujúcich obchodníkov, ktorí ponúkali svoj tovar, pravdepodobne pochádzajúci z rôznych častí Rímskej ríše. Vyobrazenie obchodu s nožíkmi, pred ktorým stojí kupujúci aj predávajúci, bolo napríklad umiestnené na náhrobnej stéle z Trieru⁵⁴⁵.

Na základe spôsobu, akým sa nasadzovala rúčka na železnú časť noža, možno medzi nimi rozlíšiť dva základné typy - skladacie nožíky a nožíky s čepeľou pevne spojenou s rúčkou⁵⁴⁶.

Typ I. Skladacie nožíky (kat. č. 185)

Princíp skladacích nožíkov bol známy už v predrímskom období. Rukoväť takéhoto nožika pozostávala z jednej⁵⁴⁷ alebo z dvoch navzájom spojených častí⁵⁴⁸ s vyhlbenou ryhou na spodnej strane, ktorá slúžila na uschovanie zaostrenej hrany noža. Železná čepeľ a rúčka boli pevne spojené kovovým (najčastejšie bronzovým) nitom, ktorý bol vložený do otvoru umiestneného v strede hornej časti rúčky. Pochopiteľne sa vo väčšine prípadov nity nezachovali a skorodovali. Čepeľ takýchto nožíkov bola obyčajne širšia a špeciálne upravená pre potreby tohto mechanizmu. Po otvorení sa čepeľ svojou tupou hranou oprela o vrchnú, spojenú časť rúčky, čím sa zabránilo jej pretočeniu. Aby nedošlo k neželanému otvoreniu alebo zatvoreniu skladacieho nožika, na vrchnú časť sa pripevňoval nespojený kovový prstenec, ktorým sa dalo otáčať. Keď sa nožik otváral, prechádzala cez tento otvor čepeľ. Po jej umiestnení do požadovanej polohy sa prstenec pootočil tak, aby ju zafixoval. Podľa výzdoby aplikovanej na skladacích nožíkoch ich možno rozdeliť do troch hlavných variantov: **Variant 1:** Skladacie nožíky s nezdobeným telom.

Ide o základný typ skladacích nožíkov, ktoré mali jednoducho opracovaný a nezdobený povrch. Ich telo mohlo byť valcovitého alebo hranatého tvaru, s drážkou na umiestnenie čepele na jednej strane a otvorom na nit vo vrchnej časti. Takéto nožíky sú napríklad uložené v zbierkach Krajinského múzea v Mainzi⁵⁴⁹. **Variant 2:** Jednoducho zdobené skladacie nožíky⁵⁵⁰.

Rukoväte týchto nožíkov majú rôzny tvar a ich telo je zdobené rytými líniami, koncentrickými krúžkami, plastickými prstencami a pod. Niekedy sú umiestnené len popri okrajoch, prípadne sa v pásoch objavujú na celom jeho tele⁵⁵¹. Napríklad povrch tela rúčky z *Brigetia* je zdobený kombináciou rôznych rytých ornamentov vytvárajúci tvar Herkulovho kyja⁵⁵².

Variant 3: Skladacie nožíky s figurálne zdobenou rúčkou.

Rukoväte takýchto nožov majú rôznu veľkosť. Plastická výzdoba je umiestnená na celom tele alebo len na konci rukoväte. Oblúbené boli antropomorfné ale aj zoomorfné motívy. Patrili medzi ne levy, psy, rôzne vtáky, zajace, ryby, ruky, nohy, hermovky, ženské a mužské busty, gladiátori, rôzne mytologické scény, ľudské postavy v najrôznejších zobrazeniach a pod.⁵⁵³ Tento variant skladacích nožíkov sa vo veľkej miere vyrábal zo slonoviny. Skladací nožik s rúčkou v tvare gladiátora je napríklad uložený v zbierkach Podunajského múzea v Komárne⁵⁵⁴.

V priestore rímskeho tábora v Iži sa podarilo objaviť jeden takmer kompletne zachovaný skladací nožik s kostenou rúčkou (kat. č. 185), ktorá pozostávala z dvoch doštičiek navzájom spojených bronzovými

⁵⁴³ Lang 2008, 133-136.

⁵⁴⁴ Gostenčnik/Lang 2010, 202.

⁵⁴⁵ Bíró 1994, Fig. 16.

⁵⁴⁶ Bíró 1994, 45.

⁵⁴⁷ Mikler 1998, 57.

⁵⁴⁸ Riha 1986, 30.

⁵⁴⁹ Mikler 1997, taf. 45/9.

⁵⁵⁰ Bíró 1994, tab. LV/479; Deschler-Erb 1998, tab. 6/75-77; Mikler 1994, tab.45/10.

⁵⁵¹ Napr. Bíró 1994, kat. č. 480.

⁵⁵² Bíró 1994, kat. č. 480.

⁵⁵³ Bíró 1994, tab. LVI/486; Deschler-Erb 1998, tab. 6-7/78,80-83; Mikler 1997, tab. 45/1-8; Riha 1986, tab.11/87,88.

⁵⁵⁴ Hrnčiarik 2012, kat. č. 228.

nitmi. Jej povrch bol celý zdobený koncentrickými krúžkami. Nôž má širšiu zahnutú čepeľ a tomu bol prispôbený aj tvar rúčky, ktorá nie je rovná ale výrazne ohnutá. Z Rímskej ríše ani z barbarika nie je známa žiadna jeho bližšia paralela. E. Rihová predpokladá, že sa nože so širokou čepeľou používali na holenie. Takáto interpretácia by však v tomto prípade bola čisto hypotetická, keďže nože na holenie majú trochu iný tvar čepele. Ak by sme otvorili nožík pochádzajúci z Iže, svojim tvarom by mohol zodpovedať dvom nožom zaveseným nad hlavou ľavej postavy na už spomenutom vyobrazení na náhrobnej stéle z Trieru⁵⁵⁵. Nožíky so zahnutou čepeľou sa dodnes využívajú pri opracovaní viniča alebo na štiepenie stromov, preto by sa dalo predpokladať jeho využitie v poľnohospodárstve, v kuchyni na šúpanie ovocia alebo zeleniny, na sekanie mäsa a pod.

Typ II. Nožíky s čepeľou pevne spojenou s rúčkou.

Patria sem nožíky, ktoré majú k čepeľi pevne nasadenú na rúčku, alebo sú na nej pripevnené. V prípadoch, kedy sa zachovali len samotné rúčky, môžeme predpokladať, že slúžili nielen ako súčasť nožíkov, ale aj dýk, šidiel, bodcov a pod. Aj takéto rúčky som zaradil k tomuto typu. Možno medzi nimi rozlíšiť niekoľko variantov:

Variant 1. Nožíky s rúčkou pozostávajúcou z jednej časti

Rúčka bola nasadená na trň, ktorý mohol byť ešte pripevnený jedným alebo dvomi nitmi. Mávajú rôzny tvar a veľkosť a väčšina z nich slúžila na osobnú potrebu jej majiteľa. Vyrábali sa z parohu alebo kosti, ktoré sa z jednej strany horizontálne zrezali a nasadili na trň. Niekedy mohol byť ich povrch nezdobený alebo ručne opracovaný nožíkom. Objavujú sa aj rúčky vyrobenými na sústruhu (napr. z *Ovilavis*)⁵⁵⁶. V prípade, že sa zhotovili z parohoviny, sú najčastejšie nezdobené a využívajú nerovnomerný povrch parožia ako dekoráciu. Avšak objavujú sa aj vyhotovenia z parohu, ktoré boli celé opracované a vyzdobené.

Variant 2. Nožíky s rúčkou zloženou z dvoch častí⁵⁵⁷.

Skladali sa z dvoch samostatných častí, ktoré boli pripevnené na plochý trň noža a navzájom spojené dvomi nitmi. Vyrábali sa z dlhých kostí a z parohu, ktoré sa narezali na ploché doštičky, vyvrtal sa do nich otvor na umiestnenie nitu a prípadne sa ich povrch dozdobil. Paroh sa niekedy mohol orezať len z jednej strany. Na takéto rúčky sa využíval aj odpad, ktorý vznikol pri hrubom opracovaní parohu S. Deschler-Erbová na základe tvaru doštičiek rozoznáva štyri podskupiny⁵⁵⁸ - jednoduché pravouhlé doštičky, doštičky zužujúce sa smerom k čepeľi, rovné doštičky kolmo zrezané pri čepeľi, platničky s hranami prispôbenými telu čepele. Uvedená autorka ich výskyt datuje od 1. do 3. stor. po Kr.⁵⁵⁹ H. Mikler ich kladie od 1. do prvej polovice 2. stor. po Kr.⁵⁶⁰ S. Petkovičová nálezy analogických predmetov dáva do 4. až 5. stor. po Kr., ale nevylučuje ich výskyt už v 3. stor. po Kr.⁵⁶¹ Čiastočne opracovaná doštička z parohu, ktorá slúžila ako rúčka, bola napríklad objavená v Bratislave-Rusovciach, na polohe Bergl. Na základe nálezových okolností je datovaná do neskorej antiky⁵⁶².

Variant 3: Nožíky s figurálne zdobenou rúčkou.

Podobne ako skladacie nožíky, aj nožíky s čepeľou pevne spojenou s rúčkou boli figurálne zdobené. Výzdoba mohla byť umiestnená na jej konci alebo bola vyrezávaná celá. Objavujú sa na nich hlavy alebo aj celé figúry levov, psov⁵⁶³, vtákov⁵⁶⁴ a pod. Kostené rukoväte tohto variantu pripomínali svojim tvarom bronzové rúčky obetných misiek⁵⁶⁵ alebo iných úžitkových predmetov.

⁵⁵⁵ Bíró 1994, obr. 16.

⁵⁵⁶ Gostenčnik/Lang 2010, Abb. 4/O26.

⁵⁵⁷ Mikler 1997, tab. 46/1-5; Petkovič 1995, typ IV; Šaranović-Svetek 1981, tab. III/ 1,4, tab. IV/8.

⁵⁵⁸ Deschler-Erb 1998, 132-133.

⁵⁵⁹ Deschler-Erb 1998, 132.

⁵⁶⁰ Mikler 1997, 58.

⁵⁶¹ Petkovič 1995, 49.

⁵⁶² Kraskovská 1992, Obr. 8/6.

⁵⁶³ Deschler-Erb 1998, tab. 7/85.

⁵⁶⁴ Mikler 1997, tab. 46/9.

⁵⁶⁵ Kolník 1984, obr. 125, 124.

Variant 5: Jednoduché rukoväte na oboch stranách otvorené⁵⁶⁶.

Rukoväte úzkeho, podlhovastého tvaru, na oboch stranách otvorené, mali prierez v tvare štvorca alebo oválu. Ich povrch býva nezdobený, ale na niektorých exemplároch sa niekedy objavujú vyryté koncentrické krúžky⁵⁶⁷ alebo ryté línie. Mohli slúžiť ako rúčky nožov používaných pri stolovaní alebo v medicíne.

Z rímskeho tábora v Iži pochádza 6 kusov nožíkov s čepeľou pevne spojenou s rúčkou, z ktorých nálezy s kat. č. 186-190 možno zaradiť do skupiny nožíkov s rukoväťou pozostávajúcou z jednej časti (Variant 1). Na jednom z nich sa vo vnútri zachoval zlomok (kat. č. 188) železného trňa a v jednom prípade aj časť čepele (kat. č. 189) z toho istého kovu. Exemplár s kat. č. 187 bol vyrobený z opracovaného parohu⁵⁶⁸, do ktorého sa vyvrtali tri dierky. Dve prechádzali vodorovne cez jeho telo a slúžili na upevnenie čepele. Jedna bola umiestnená na opačnom konci a bola vyvrtaná priečne. Tá pravdepodobne slúžila na zavesenie nožika na nejaký hák alebo šnútku. Rúčka s kat. č. 188 bola vyrobená z orezaného parohu bez akéhokoľvek ďalšieho opracovania povrchu. Ide o pomerne masívny kus, ktorý mohol byť umiestnený na väčšom noži alebo dýke (?), meči (?), poprípade slúžil ako násada na pracovný alebo iný nástroj. Ďalší kus s kat. č. 189 bol vyrobený z kosti a mal úzke telo lichobežníkovitého tvaru. Jeho koniec zdobil výbežok v tvare gréckeho písmena „omega“, na ktorom vidno stopy po opotrebovaní. Nešlo tu pravdepodobne len o dekoratívny prvok, ale mohol slúžiť aj na zavesenie na šnútku alebo kúsok koženého remeňa. Takmer identická rúčka pochádza z *Aquinca*, kde bola s otáznikom interpretovaná ako súčasť vidličky⁵⁶⁹. Vzhľadom na tvar skorodovaného železa nálezu z Iže sa dá predpokladať, že ide skôr o rúčku noža. Z opracovaného parohu vznikol aj predmet s kat. č. 190, ktorý má výrazne zahrotený koniec. Exemplár s kat. č. 191 možno zaradiť medzi rukoväte na oboch stranách otvorené (Variant 5). Asi 1 cm od vrchnej hrany má vyrytú priečnu ryhu. Telo je na jednej strane zdobené dvomi navzájom sa krížujúcimi líniami a na troch ďalších stranách má v strede nevýrazne vyryté mriežky⁵⁷⁰. Pochádza zo zberu a je možné, že slúžil ako rúčka noža alebo iného nástroja. Vzhľadom na to, že všetky predmety pochádzajú z vnútorného areálu kastela a ani jedna sa nenašla v kontexte drevozemného tábora alebo v niektorých iných datovaných stavbách, možno ich len rámcovo zaradiť do doby rímskeho cisárstva. Majú veľmi jednoduchý tvar, a preto mohli niektoré z nich vyrobiť nielen Rimania, ale aj Germáni.

Osobitné miesto medzi skúmanými nálezmi patrí predmetu s kat. č. 186. Ide o 5,3 cm dlhý zlomok ľudskej postavy v podobe komického herca, ktorý pochádzal z haldy archeologického výskumu v roku 1955⁵⁷¹. Podľa informácií uvádzaných v odbornej literatúre by malo ísť o výrobok zo slonoviny. Postavička má na hlave nasadenú masku a cez plece prehodený plášť. Ruky má zovreté a položené na bruchu, ktoré prevísajú cez opasok. Po oboch stranách opaska má zavesený bližšie neurčený predmet. Opasok je na chrbte postavičky zviazaný do „osmičky“. Táto drobná plastika bola pôvodne súčasťou iného predmetu, z ktorého sa odlomila. Ide o ojedinelý nález bez bližších paralel z územia celej Rímskej ríše, preto dodnes nie je jednoznačne uzavreté, k akému predmetu pôvodne patrila a na čo slúžil. Už od čias jeho objavy sa v odbornej literatúre najčastejšie uvádza, že ide o fragment ozdobnej ihlice⁵⁷². Keďže som mal pôvodne k dispozícii len informácie z literatúry a fotografie tohto predmetu, zaradil som ho pri typologickej analýze kostných ihlíc zo Slovenska do takejto istej skupiny nálezov⁵⁷³. V čase písania tejto práce mi ale bolo umožnené preskúmať originál tohto predmetu.

Pri detailnom pozorovaní vidieť, že postavička sa nezlomila len pri jej nohách, ale aj v spodnej časti pláštá, ktorý pôvodne siahal minimálne do rovnakej výšky ako jeho nohy. Pomocou pláštá a oboch chodidiel bola postavička spojená so zvyšnou časťou predmetu. Z toho teda vyplýva, že samotný podstavec sa nenašiel len pod jeho nohami, ale musel byť o niečo širší. Jeho pôvodný tvar sa dá rekonštruovať aj na základe pozície hercových nôh, z ktorých je zadná noha pokrčená v kolene a siahala viac do priestoru. Z uvedeného by sa dalo predpokladať, že figúrka herca pôvodne stála na širšom podstavci s minimálnymi rozmermi 1,2x2,0 cm, ktorý mohol mať kubický alebo guľatý tvar.

⁵⁶⁶ Bíró 1994, tab. LV/480; Deschler-Erb 1998, tab. 3/26-29.

⁵⁶⁷ Hrnčiarik 2012, kat. č. 232.

⁵⁶⁸ Jeho povrch bol orezaný a zahladený.

⁵⁶⁹ Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012, kat. č. 219.

⁵⁷⁰ Možno ich pozorovať len pri naklonení predmetu.

⁵⁷¹ Svoboda 1962, 397-424.

⁵⁷² Napr. Kolník 1979, 110.

⁵⁷³ Hrnčiarik 2010, 56.

Ihlice zdobené hlavicou v tvare figúry sú známe z rôznych častí Rímskeho impéria⁵⁷⁴. Obyčajne sú však menšie a zhotovené tak, že sa smerom ku krčičku zužujú, prípadne tak, že ich hlavica plynulo prechádza do tela ihlice. V prípade, že by analyzovaná kostená figúrka zdobila hlavicu ihlice, išlo by o pomerne veľký kus, čo je menej pravdepodobné, no nemožno to jednoznačne vylúčiť. Drobné plastiky v podobe ľudských figúrok sa však objavujú aj na prasliciach. Podrobnejšie sa im venovali viacerí autori, ktorí skúmali aj nálezy z územia Panónie, napr. M. T. Bíróová⁵⁷⁵ alebo naposledy L. Vass⁵⁷⁶. Z ich výsledkov vieme, že drvivá väčšina exemplárov je zdobená skôr ženskými figúrami než mužskými. Keďže skúmaný zlomok má veľmi precízne vymodelovanú zadnú stranu, je vylúčené, aby slúžil napríklad ako dekoratívny obklad nábytku alebo *klíné*. Ako najpravdepodobnejšia sa javí možnosť, že sa figúrka komického herca použila na výzdobu rúčky noža. Figurálne zdobené rúčky nožov alebo skladacích nožov sa objavujú v celej Rímskej ríši⁵⁷⁷. Nachádzajú sa medzi nimi exempláre zdobené jednoduchými i zložitejšími kompozíciami. Mnohé z nich sa zachovali celé, ale často sa stáva, že sa zlomili práve na mieste, kde mali vymodelované nohy. Okraje rúčok s odlomenými nohami pochádza napr. z Cholchesteru⁵⁷⁸. Alebo jeden je uložený aj v zbierkach Krajinského múzea v Mainzi⁵⁷⁹. Figúrka zlomená presne v mieste nôh sa napríklad našla vo vile v Bondorfe⁵⁸⁰. Zdá sa, že aj napriek pomerne veľkému riziku poškodenia sa objavujú zdobené rúčky nožíkov, ktoré sú síce dekoratívne, ale zároveň aj veľmi krehké a dajú sa ľahko poškodiť. Figúrka z Iže má relatívne malú dĺžku 5,3 cm, čo však v prípade takých nožíkov nie je nič nezvyčajné. Podobne dlhé figurálne zdobené rúčky sú známe napr. z Bondorfu⁵⁸¹, Trieru⁵⁸² a pod. Väčšinou síce ide o skladacie nožíky, ale zoomorfné alebo antropomorfné figúrky sa objavujú aj na rúčkach, ktoré sú pevne spojené s čepeľou⁵⁸³. Ako už bolo uvedené, drobná plastika herca z Iže je doposiaľ jediná svojho druhu z územia celej Rímskej ríše. Čo sa týka stvárneného motívu herca, pochádza jediná analogická rúčka zdobená komickou postavou zahalenou v plášti z pohrebiska Pontarion (Francúzsko)⁵⁸⁴. Figúrka je podobne ako nález z Iže len 5 cm vysoká, avšak komický herec nestojí ale pravdepodobne na niečom sedí.

Otázna je aj interpretácia materiálu, z ktorého sa vyrobila rúčka z Iže. Podľa údajov v literatúre by malo ísť o slonovinu⁵⁸⁵. Pri podrobnom skúmaní tohto predmetu sa skôr zdá, že ide o kosť. Na jeho povrchu totiž nie sú jasné stopy po charakteristickej prstencovitej štruktúre slonoviny. Takisto zlom, nie je charakteristický pre slonovinu, ale skôr kosť. Na figúrke je tiež zaujímavé opracovanie zadnej časti. Hlava a chrbát figúrky nie sú anatomicky vypuklé, ale obrátené dovnútra. Podľa môjho názoru túto nerovnosť nevytvoril rezbár zámerné, ale ide o zahladenú a opracovanú vnútornú dutinu kosti, v ktorej bola pôvodne kostná dreň.

Výroba drobných figúrok z kosti bola v Rímskom prostredí veľmi častá. Napríklad aj všetky vyššie uvedené paralely sú z kosti. Z uvedeného teda vyplýva, že v prípade nálezu z Iže ide o zlomok luxusnej, figurálne zdobenej rúčky noža, ktorý s veľkou pravdepodobnosťou slúžil na orezávanie a rezanie mäsa počas stolovania. Je pravdepodobné, že vznikol v nejakej provinciálnej dielni pod stredomorským vplyvom, kde sa podobné figúry, síce zhotovené z iného materiálu, objavujú v priebehu 2. stor. po Kr.

IV.5.2 Ostatné rúčky

Do tejto skupiny som zaradil také predmety, ktoré s veľkou pravdepodobnosťou neboli súčasťou nožov. Patrí sem nález s kat. č. 192, ktorý bol vyrobený z parohu. Jeho povrch je nezdobený a dovnútra bol

⁵⁷⁴ Napr. Humer 2010, 335.

⁵⁷⁵ Napr. Bíró 1994a, 195-229.

⁵⁷⁶ Vass 2012a, 59-70.

⁵⁷⁷ Napr. Bartus 2012, 27-50; Mikler 1997, Taf. 45.

⁵⁷⁸ Crunn 1979, Fig. 87/2160.

⁵⁷⁹ Mikler 1997, Abb. 45/4.

⁵⁸⁰ Gaubatz-Sattler 1994, Taf. 57/F2.

⁵⁸¹ Gaubatz-Sattler 1994, Taf. 57/F2.

⁵⁸² Fries 2008, 24-38.

⁵⁸³ Napr. Mikler 1997, Taf. 46.

⁵⁸⁴ Lintz 2001, 29.

⁵⁸⁵ Kolník 1979, 110.

nasadený železný predmet štvorcového prierezu, ktorý sa odlomil asi 0,8 cm nad horným okrajom rúčky. Ide pravdepodobne o zlomok železného šidla. Podobný kus sa našiel v *Aquincu* a nesprávne sa interpretoval ako vidlička (?)⁵⁸⁶.

IV.6 Kostené súčasti nábytku a skriniek

Nábytok bol už od praveku neodmysliteľnou súčasťou každodenného života človeka. Niektoré jeho formy prešli od najstarších čias významnými zmenami, iné sa v nezmenenej podobe používajú dodnes. Vďaka dialkovému obchodu sa často jednotlivé kusy, ale aj technológia ich výroby či výzdoby, dostávali ďaleko od miesta svojho vzniku, v mnohých prípadoch do výrazne odlišného kultúrneho prostredia, kde sa udomácnili a stali sa súčasťou každodenného života (napr. tzv. rozkladacia stolička). Keďže sa do dnešných čias zachovali zvyšky antického nábytku len ojedinele, na jeho rekonštrukciu slúžia najmä vyobrazenia na nástenných maľbách, reliéfoch, mozaikách a pod. Antický nábytok podrobnejšie spracoval G. M. A. Richter. Vo svojej monografii rozoberá jednotlivé súčasti nábytku, jeho vývoj počas antického obdobia, materiál použitý pri jeho výrobe a pod.⁵⁸⁷

Rímsky nábytok možno rozdeliť zhruba do troch hlavných skupín - kovový, vyrábaný najmä z bronzu, ďalej kamenný, zhotovený najmä z mramoru, a napokon drevený⁵⁸⁸. Takmer na každej rímskej lokalite však prevládali výrobky z dreva. Na výrobu niektorých jeho súčastí sa okrem spomínaných troch hlavných materiálov používala aj koža, textil, slama a pod., ktoré sa ale spolu s drevom rozpadli a do dnešných čias zachovali len v minimálnom množstve. Preto možno nábytok v archeologickom materiáli identifikovať len na základe zachovaných kovových klincov, kovaní, kostených súčastí pántov, kľúčov a pod.

Aj napriek tomu, že vo väčšine prípadov tvoria rímsky nábytok len stoly, stoličky, *klíné*, poličky a truhlice, ich tvary boli veľmi bohaté a rozmanité. Z kosti sa vyrábali najmä funkčné elementy, ako boli rôzne držadlá, pánty, zámky a kľúče⁵⁸⁹.

Na výzdobu nábytku sa používali rôzne materiály ako zlato, slonovina, bronz, mosadz, kosť, paroh a pod. Kosť, paroh a slonovina sa využívali najmä na obloženie jednoduchých drevených alebo kovových častí, kde vďaka svojej bielej farbe pôsobili veľmi dekoratívne. Najčastejšie sa objavujú ako dekorácia rôznych skriniek a pixíd, ktoré sú v ojedinelých prípadoch vyhotovené aj celé z týchto materiálov. Produkcia pixíd mala v Rímskej ríši starú tradíciu ovplyvnenú najmä Etruskami a Grékmi⁵⁹⁰, no najväčší rozkvet ich výroby spadá až do obdobia od konca 4. do polovice 6. stor. po Kr. Mohli slúžiť ako schránky na šperky, vzácne masti, drobné predmety, toaletné doplnky (púder, farby)⁵⁹¹, ale aj ako skrinky na kadidlo, prípadne ako relikviár na ostatky svätých⁵⁹². Kostené a slonovinové pixidy mali obyčajne valcovitý tvar a pozostávali z tela a veka⁵⁹³. Povrch týchto nádobiiek sa spravidla zdobil jednoduchými rytými líniami. S. Deschler-Erbová predpokladá, že ich telo mohlo byť rôzne pomalované, ako je to v prípade niektorých pravouhlých toaletných škatuliek z *Comacchia*⁵⁹⁴. Pri luxusnejších vyhotoveniach, najmä slonovinových, však ich telo pokrýva reliéfná výzdoba. Podobnému účelu slúžili aj rôzne kostené skrinky, ktoré boli niekedy celé, niekedy len čiastočne zhotovené z kosti alebo zo slonoviny⁵⁹⁵.

Nábytok v rímskych táboroch bol o čosi skromnejší. Vojenské baraky boli zvyčajne vybavené drevenými posteľami, pravdepodobne poschodovými, aj keď o tom nie sú priame dôkazy. K ich výbave patrili drevené stoly, stoličky a truhlice, ktoré sa však dodnes nezachovali. Nábytok v štábných budovách tábora bol

⁵⁸⁶ Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012, kat. č. 226.

⁵⁸⁷ Richter 1996.

⁵⁸⁸ Mols 2008, 146.

⁵⁸⁹ Gotenčnik 1996, 125.

⁵⁹⁰ Petković 1995, 37.

⁵⁹¹ Mikler 1997, 36.

⁵⁹² Kolník 1984, 96.

⁵⁹³ Béal 1984, 19.

⁵⁹⁴ Deschler-Erb 1998, 179.

⁵⁹⁵ Napr. z Nimes alebo Orange. Feugère/Prévot 2008, 238.

pravdepodobne o čosi bohatší, avšak dôkazy o ňom sú v Rímskej ríši len sporadické⁵⁹⁶. Analogická je situácia aj vo vojenských táboroch na panónskom pohraničí, kde sa sporadicky objavujú zvyšky pántov (napr. *Carnuntum*⁵⁹⁷), ale na rozdiel od tábora v Iži aj pixidy (napr. *Aquicum*)⁵⁹⁸ či iné plastické dekorácie nábytku (napr. *Aquicum*)⁵⁹⁹.

Košť ani parohovina sa pravdepodobne nevyužívali pri výrobe germánskeho nábytku, ktorý pozostával z väčšej časti z dreva⁶⁰⁰, preto sa mu v tejto kapitole bližšie nevenujem.

Rímske kostené súčasti nábytku možno rozdeliť do troch hlavných skupín - pánty, obloženia nábytku a držadlá. V priestore rímskeho tábora v Iži sa našli len prvé dve skupiny nálezov, avšak ako držadlá by mohli slúžiť aj niektoré ruky nožov, v ktorých sa nezachoval zvyšok čepele (kat. č. 187, 190, 191).

IV.6.1 Pánty (kat. č. 467, 468)

Pánty slúžili ako mechanizmus na otváranie a zatváranie nábytku, skriniek, dverí a pod. Podrobnejšie sa touto tematikou zaoberal v 30. rokoch 20. stor. F. Fremersdorf, ktorý vyhodnotil kostené varianty pántov skriň a truhlíc v dobe rímskej⁶⁰¹. Typologicky ich vyčlenil H. Mikler, ktorý medzi nimi rozlišuje dva typy⁶⁰²:

Typ 1 Ploché pánty⁶⁰³

Mali tvar kostenej platničky, ktorej telo bolo na jednej strane profilovane ukončené. Druhá strana bývala ukončená kĺbom pántu, s otvorom prechádzajúcim jeho stredom, ktorý mohol byť vyplnený železnou tyčinkou⁶⁰⁴. Na ich tele sú často otvory slúžiace na pripevnenie pántu malými klinčekmi. H. Mikler predpokladá, že ide o imitáciu kovových pántov, ktoré sa napríklad našli v chrámovom okrsku v *Hochscheide*. Na základe nálezových situácií sa dotali od 1. do prvej polovice 3. stor. po Kr.⁶⁰⁵ Vyrábali sa z kostených platničiek, najčastejšie pochádzajúcich z dutých dlhých kostí, pričom sa využila aj tzv. epifýza. Keďže mnohé z nich mali bohato profilované telo, budúci tvar pántu sa najskôr na plochých doštičkách vyrýl pomocou plytkých línií. Keďže podoba viacerých pántov mala byť na jednom predmete rovnaká, určite existovala maketa, pomocou ktorej sa predkreslil požadovaný tvar. Polotovary sa orezával pomocou tenkej pílkou alebo jednoducho vyrezával nožikom. Nakoniec sa do takto zhotovených pántov vyvrtali dierky na upevnenie a celý povrch sa vyleštil.

Typ 2 Valcovité pánty

Valcovité pánty sa skladali z rôzne veľkých kostených rúrok s kruhovým otvorom a z kostených tyčiek alebo ozdobných stĺpikov. Analogický mechanizmus sa prvýkrát objavuje v Egypte⁶⁰⁶, odkiaľ sa dostal aj do celej stredomorskej oblasti a v dobe rímskeho cisárstva ho nachádzame takmer vo všetkých provinciách⁶⁰⁷. Na obr. 8 sú zrekonštruované oba varianty fungovania takýchto pántov⁶⁰⁸. Rúrky do stredovekého mechanizmu pántov sa vyrábali z dutých kostí. Najskôr sa upravil ich povrch do tvaru valca. Aby sa niektoré časti budúceho pántu nešúchali o okraje nábytku alebo skriniek, na vyrovnanie jeho povrchu sa používal sústruh. Z takto pripraveného polotovaru sa narezali valčeky, podľa možnosti rovnakej dĺžky. V celej Rím-

⁵⁹⁶ Goldsworthy 2004, 86.

⁵⁹⁷ Grünwald 1981, tab. 16/14.

⁵⁹⁸ Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012, kat. č. 180.

⁵⁹⁹ Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012, kat. č. 341-346.

⁶⁰⁰ Hrnčiarik 2014a, 151.

⁶⁰¹ Fremersdorf 1937-40, 322-327.

⁶⁰² Mikler 1998, 64-65.

⁶⁰³ H. Mikler pre ne používa označenie: „Bandscharnier“.

⁶⁰⁴ Mikler 1997, tab. 55/12.

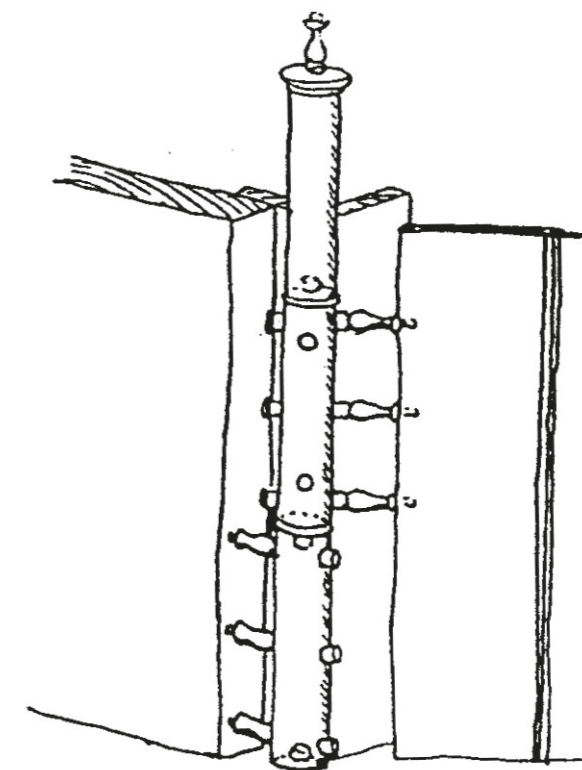
⁶⁰⁵ Mikler 1997, 65.

⁶⁰⁶ Fremersdorf 1940, 331.

⁶⁰⁷ Bíró 1994, 57-58; Mikler 1997, 64; Carnap-Bornheim 1994, Abb.15/86; Šaranović-Svetek 1981, tab. IV/1; Deschler-Erb 1998, 182-189.

⁶⁰⁸ Fremersdorf 1940, obr. 18, 26.

skej ríši badať istú uniformitu v podobe dvoch rozmerov - dlhšie rúrky mali 10-12 cm a kratšie len 2-3 cm⁶⁰⁹. Bolo to najmä preto, aby sa v prípade poškodenia pántu dali ľahko vymeniť a nemuseli sa vyrábať zvlášť pre každý nefunkčný kus.

Obr. 8 Rekonštrukcia antických pántov (Fremersdorf 1940, obr. 13).

Po narezaní rúrok sa ich duté vnútro uzavrelo z oboch strán diskovitým kúskom kosti alebo dreva. Obvykle nemal pravidelný tvar, ale bol prispôbostený tak, aby do vnútra rúrky zapadol čo najtesnejšie. V jeho strede bol vyvrtaný otvor. Do disku, ktorý išiel do vrchného otvoru, sa vložila valcovitá tyčinka a spodný ostal voľný. Ako posledné sa do dutých valčekov zo strán navrtali dierky (jedna alebo viac), do ktorých sa tiež vložili kostené tyčinky alebo ozdobné stĺpiky. Tento mechanizmus fungoval asi tak, že duté valčeky sa naukladali jeden do druhého a navzájom sa spojili pomocou valcovitých tyčienok a otvorov umiestnených na hornej a dolnej strane pántu. Pomocou ozdobných stĺpikov alebo tyčienky umiestnenej na bočnej strane sa pripevňovali na nábytok alebo dvere. Valcovité pánty sa používali počas celej doby rímskej⁶¹⁰.

V priestore rímskeho tábora v Iži bol objavený jeden ozdobný stĺpik (kat. č. 193), ktorý bol takmer celý vyrobený na sústruhu. Jeden koniec bol však len nahrubo opracovaný nožom, aby lepšie zapadol do otvoru v pánte. Keďže má dĺžku 9,7 cm a priemer asi 1,1 cm, dalo by sa predpokladať, že ide o súčasť mechanizmu pochádzajúceho z väčšieho objektu. Ide tu pravdepodobne o súčasť skriňového alebo truhlicového pántu. Exemplár sa podarilo objaviť v priestore stavby I, na základe čoho sa datuje do obdobia konca 2. a prvej polovice 3. stor. po Kr. Drobný kostený disk s kat. č. 205, ktorý má nepravidelný tvar a v strede vyvrtanú dieru, by mohol slúžiť na vyplnenie vnútornej dutiny pántu. Avšak takáto interpretácia je len čisto hypotetická a jeho skutočná funkcia musí ostať otvorená.

⁶⁰⁹ Bíró 1994, 58.

⁶¹⁰ Bíró 1994, 57-58.

IV.6.2 Obloženie nábytku (kat. č. 469, 473)

Do tejto skupiny patria ploché predmety, ktoré sa aplikovali na nábytok. Zvyčajne sú bohato zdobené, ale mávajú aj nezdobený tvar. Najčastejšie sú v Rímskej ríši zachované slonovinové exempláre aplikované na tzv. pohrebné lôžka, ktoré sú bohato zdobené rôznymi reliéfnymi motívami⁶¹¹. Súčasťou nábytku alebo skriniek môžu byť aj nezdobené, jednoducho opracované kostené, parohovinové a slonovinové doštičky, ktoré často ostanú nepovšimnuté alebo sú mnohé z nich nesprávne interpretované ako súčasti kompozitného luku. Majú totiž podobne ako tie zdrsenú zadnú časť, aby sa mohli lepšie prilepiť na nábytok alebo skrinku. Na ich tele sú ale často vyvrtané dierky, do ktorých sa vkladali drobné klinčeky pre ich lepšiu fixáciu na dreve. H. Mikler síce uvádza, že pomocou nitov/klinčekov sa spájali aj kompozitné luky⁶¹², no podľa L. Vassa sa tak dialo len vo veľmi zriedkavých prípadoch a je to skôr výnimočné⁶¹³, preto možno väčšinu takýchto nálezov interpretovať ako dekorácie nábytku.

Z rímskeho tábora v Iži pochádza jeden zlomok kosteného obloženia nábytku (kat. č. 194), ktorý má v priereze tvar písmena D. Má dĺžku 4,9 cm a na oboch zlomených koncoch sa čiastočne zachovali drobné otvory na klinčeky, prostredníctvom ktorých sa pravdepodobne pripevňoval k nejakej skrinke. Exemplár sa našiel v priestore severnej brány, avšak nie je bližšie datovaný.

IV.7 Stolové hry

Rimania skĺbili staršie egyptské, grécke a etruské podoby stolových hier do nových, prepracovanejších foriem. Hra sa stala súčasťou každodenného života obyvateľov Rímskej ríše vo všetkých spoločenských a sociálnych vrstvách. Vyobrazenia dvoch alebo viacerých hráčov nachádzame popri kresbách na stenách hostincov⁶¹⁴ aj na náhrobných stélach⁶¹⁵, mozaikách⁶¹⁶ apod.

Pravidlá mnohých hier sa zhodujú s tými dnešnými, ale mnohé z nich už dnes nepoznáme. Podobne ako v súčasnosti, tak aj v období Rímskej ríše hrali niektorí ľudia jednu a tú istú hru pod rôznymi názvami. Na druhej strane niektorí poznali pod jedným názvom hry s rôznymi pravidlami, ktoré sa od seba viac či menej líšili. Pravidlá jednotlivých hier v konfrontácii antických správ s archeologickým materiálom spracovala A. Richeová. Rozdelila ich do dvoch skupín - hry bez kocky a hry s kockou⁶¹⁷.

Hry sa hrávali na verejných priestranstvách, ale aj v súkromí. Medzi najrozšírenejšie patrili pôvodne ľudová hra diagramy či hra *tris*, ktorá sa hrala na doske rozdelenej horizontálnymi a vertikálnymi čiarami na deväť políčok. Ďalej to boli mlyny, s pravidlami a s hracím diagramom zhodnými s tým, čo používame i dnes. Od čias Ramzesa I. sa rozšírila aj hra *alquerque*, podobná dnešnej dáme⁶¹⁸. Inú strategickú hru s názvom *ludus latrunculorum* hrávali dvaja hráči bez kociek na šachovnicovitom hracom stole. Používali pri nej niekoľko hracích kameňov (*latrunculi*, od *latro* - žoldnier⁶¹⁹), ktoré ak neboli z rôzneho materiálu, museli sa od seba líšiť aspoň svojím tvarom, prípadne farbou. Okrem toho mali v oblube hru *ludus duodecim scriptorum*. Hrala sa s kockou na špeciálne upravenej doske. Boli na nej umiestnené tri rady po dvanásť písmen. V niektorých prípadoch tvorili vyryté písmená šesť slov. Pravidlami sa podobala dnešnej hre trik-trač⁶²⁰.

Dosky, na ktorých sa hrávalo, boli buď jednoducho vyryté, alebo vytesané do kameňa, do mramoru⁶²¹ či na tehly⁶²². Niektoré indície nám dovoľujú predpokladať, že sa vyrábali aj z dreva alebo z iného vzácnej-

⁶¹¹ Napr. Jakob/Deschler-Erb 2013, 41-56.

⁶¹² Mikler 1997, 16-17.

⁶¹³ Vass 2014, 100.

⁶¹⁴ Baltzer 1983, 94.

⁶¹⁵ Baltzer 1983, 93.

⁶¹⁶ Fittá 1998, obr. 206.

⁶¹⁷ Fittá 1998, 18.

⁶¹⁸ Fittá 1998, 162-167.

⁶¹⁹ Rieche 1984, 21.

⁶²⁰ Fittá 1998, 171- 176.

⁶²¹ Fittá 1998, 287- 290.

⁶²² Hanel 1997, 317-320.

šieho materiálu, akým bola napríklad slonovina⁶²³. V posledných dvoch prípadoch mohli tieto dosky slúžiť aj na uschovanie hracích kociek a kamienkov⁶²⁴.

Okrem uvedených stolových hier bola medzi deťmi obľúbená najmä hra s piatimi ovčimi stavcami, grécky nazývaná *pentelitha*. Hra mala objasniť hráčom ich osudové cesty⁶²⁵. *Tali*, ako sa tieto drobné kostičky nazývali, neboli opracované. Sú ťažko odlíšiteľné od ostatného osteologického materiálu, preto som ich do tejto práce nezaradil.

Podľa antických autorov aj Germáni obľubovali hru s kockami. O ich vášni píše aj samotný Tacitus: „*Hre v kocky, a je to zaujímavé, venujú sa jej, keď sú triezvi, s takou náruživosťou či už vyhrávajú alebo prehrávajú, keď už prídu o všetko, posledným a rozhodujúcim hodom hrajú o svoju slobodu, ba i o svoj život...*“⁶²⁶. V oblube u nich bola aj hra podobná dnešnej dáme, ktorá sa hrala na drevenej doske. Pravdepodobne hrali aj hru lat. označovanú ako *ludus latrunculorum*, pri ktorej sa používala špeciálna kocka podlhovastého tvaru. K. Motyková-Schneidrová uvádza, že sa takáto kocka používala už v dobe laténskej, ale Germáni ju pravdepodobne prebrali od Rimanov⁶²⁷. Germáni totiž zriedkavo používali klasické kvadratické kocky⁶²⁸.

Vo výbave hrobov, najmä tých bohatých, sa objavujú rôzne hracie dosky a žetóny, ktoré sú zväčša vyrobené zo sklenej pasty alebo ide len o jednoduché viacfarebné kamienky⁶²⁹. S kostenými žetónmi na hranie sa stretávame len veľmi sporadicky. Napríklad z územia Čiech pochádza 15 kusov⁶³⁰. Podľa T. Zemana sa hracie kocky/tyčinky zväčša datujú do mladšej doby rímskej a sú skôr dokladom ovplyvnenia germánskej spoločnosti Keltmi alebo Rimanmi⁶³¹. Medzi nálezmi z rímskeho tábora v Iži sa nenachádza ani jeden kus, ktorý by sme mohli spájať s germánskym osídlením lokality.

Rimania používali košť, paroh a slonovinu na výrobu hracích kociek a hracích žetónov.

IV.7.1 Hracie kocky (*alea*)

Grécky historik Hérodotos (484-425 pred Kr.) vo svojej 9-zväzkovej *Histórii* spomína, že Etruskovia vynali kocky a loptu. Tieto sa postupne prostredníctvom ich obchodných kontaktov dostali takmer do celého vtedajšieho sveta. Poznali ich aj Gréci, ktorí im však nepodľahli tak vášnivo ako Rimania.

Zhotovovali ich z rôznych materiálov, počnúc najlacnejšími, akými bola košť, parohovina, bronz či olovo, až po najdrahšie, ako napr. striebro či zlato. Súdiac podľa počtu nálezov najčastejšie sa vyrábali z kostí. Ich výroba nevyžadovala žiadne špeciálne zručnosti, a tak si ich mohol zhotoviť každý sám. Z nahrubo opracovaných dlhých kostí sa pozdĺžne narezali tyčinky kvadratického tvaru, ktorých povrch sa zahladil. Z tyčieniek sa narezali kvádre, ktoré sa nakoniec dozdobili. Nie je však vylúčená ani ich potenciálna remeselnícka výroba. Tvar, počet strán a veľkosť nemali vždy rovnaké. Kvadratické kostené kocky môžeme podľa E. Schmidovej rozdeliť nasledovne⁶³²:

1. vyrobené z jedného kusu⁶³³
2. vyrobené spojením jedného dutého opracovaného kusu s dvomi tenkými doštičkami⁶³⁴
3. vyrobené spojením šiestich kostených doštičiek rôznej veľkosti, aby sa aspoň čiastočne zachovala kvadratickosť kocky.⁶³⁵

⁶²³ Pozostatky drevených častí sa našli spolu s hracími kockami a kameňmi na pohrebisku v Sontheime an der Brenz. Za informáciu ďakujem Dr. G. Seitz, Universität Freiburg.

⁶²⁴ Tak ako to poznáme dnes.

⁶²⁵ Rieche 1984, 14.

⁶²⁶ Tac. Ger. 24.

⁶²⁷ Motyková-Schneidrová 1974, 515.

⁶²⁸ Nachádzajú sa napríklad v hrobe 10 v Hemmoor I- Westersode; Waller 1959, Taf. 3/c.

⁶²⁹ Napr. Elschek 2013, Abb. 11.

⁶³⁰ Zeman 2002, 131.

⁶³¹ Zeman 2002, 132.

⁶³² Schmid 1978, 54-64.

⁶³³ Najprv boli z kosti odrezané kľbové časti a potom sa nahrubo zrezali bočné oblé partie, čím vznikol kváder. Z neho sa následne narezali jednotlivé diely.

⁶³⁴ Vzniknuté duté otvory boli vypreparované ďalším kusom kosti, prípadne sa na ňu napájali ďalšie dve plôšky na zakrytie otvorov. Čo sa týka doplnených plôšok, niekedy bývajú tak kvalitne zahladené, že ich nemožno rozpoznať.

⁶³⁵ Výrobca najprv tieto doštičky vyzdobil a potom ich spojil. Výsledný efekt je taký, že výzdoba je umiestnená excentricky.

Veľkosť jednotlivých kociek bola rôzna. Zvyčajne mali objem 1-1,5 cm³. Najčastejším výzdobným prvkom na kocke bol kruh, či už samostatný alebo v podobe viacerých koncentrických krúžkov vytvárajúcich spolu jednu značku. Popri krúžkoch sa niekedy používali aj iné výzdobné prvky, akými sú napríklad latinské písmená alebo rôzne čiarky, značky a pod.⁶³⁶ V Maďarskom národnom múzeu v Budapešti sa nachádza jeden exemplár, ktorý má jednotlivé strany zdobené latinskými písmenami - VA EST ORTI VALLA VIANNA. Umiestnenie značiek na kocke zvyčajne podliehalo tzv. kanonickému zoradeniu.⁶³⁷ To znamená, že súčet bodov na protilahlých stranách sa rovnal číslu 7 (ak sa na jednej strane kocky nachádzalo číslo 1 na protiláhlej strane bola 6, potom naproti 2 bola 5 a naproti 3 bola 4). Popri kvadratickom tvare existovali ešte obdĺžnikovité, valcovité, polyedrické a kocky atypických tvarov.

Rimania na hru používali najčastejšie dve až tri kocky. Jednoducho ich hodili na stôl a ten, kto hodil najväčší súčet, vyhral. Iným spôsobom sa hádzali prostredníctvom tzv. *turniculy*. Bolo to zariadenie v tvare vežičky, do ktorej sa zhora hodili kocky, ktoré sa skotúľali po schodíkoch umiestnených vo vnútri a v spodnej časti vypadli von. Tretím spôsobom, akým Rimania hádzali kocky, bol hod z nádoby v tvare pohára⁶³⁸. Popri hre slúžil aj na uschovávanie kociek. Vyrábali sa z rôznych materiálov, okrem iných aj z kosti alebo slonoviny. Hracie kocky sa napríklad našli na pohrebisku II v Bratislave - Rusovciach⁶³⁹ a v roku 2012 pravdepodobne aj jedna v tábore v Iži, údajne vo vrstve blízko kúpeľov. Vzhľadom na to, že v čase písania tejto práce nebola dostupná, nezaradil som ju do katalógu⁶⁴⁰.

IV.7.2 Hracie žetóny (*calculi*)

Na ich výrobu sa používali rôzne druhy materiálu, od tých najlacnejších (kameň, kosť, sklo) až po drahé kovy a slonovinu. Najčastejšie sa zhotovovali zo sklenej pasty a z kosti. Okrem materiálu sa od seba odlišovali tvarom a veľkosťou. V niektorých hrách sa súčasne používali hracie žetóny z rôzneho materiálu i veľkosti. Na zhotovenie kostených žetónov sa najčastejšie vybrali konské alebo hovädzie kosti. Vyrezávali sa z rôznych častí zvieracej kostry⁶⁴¹. Opäť sa najskôr nahrubo narezali, buď na ploché doštičky, alebo na tyčinky v tvare kvádra. Z doštičiek sa pomocou kružidiel alebo sústruhu priamo vyrezávali okrúhle hracie žetóny⁶⁴². Z tyčínok sa ešte museli narezať platničky, najčastejšie štvorcové, a z nich sa na sústruhu alebo len orezaním nožikom vyrobili žetóny. Niekedy sa na ich výrobu používali aj kosti z lopatiek⁶⁴³, do ktorých sa priamo vyrezávali okrúhle hracie kamene. Ich povrch sa občas zdobil rytými líniami. Vznikli pomocou ostrého predmetu, ktorý sa rôznou intenzitou zarezával do žetónu počas jeho otáčania na sústruhu. Podľa tvaru a výzdoby môžeme rozdeliť kostené a parohové žetóny na:

1. Ploché žetóny zdobené na jednej strane bodkou, ktorá bola umiestnená v plytkej alebo hlbšej priehlbínke. Ich druhá strana môže byť buď nezdobená, alebo vyzdobená ďalšími bodkami.
2. Ploché žetóny na jednej strane s reliéfnou výzdobou vytvorenou rôzne veľkými koncentrickými krúžkami s jedným stredovým bodom.
3. Žetóny bikónického tvaru.
4. Žetóny zdobené inou reliéfnou výzdobou⁶⁴⁴.
5. Žetóny s jednou stranou rovnou a druhou zaoblenou, bez výzdoby.
6. Žetóny s jednou stranou rovnou a druhou zaoblenou, s výzdobou.

⁶³⁶ V Maďarskom národnom múzeu v Budapešti sa nachádza jeden exemplár, ktorý má jednotlivé strany zdobené latinskými písmenami - VA EST ORTI VALLA VIANNA. Bíró 1994, tab. LXXXVIII.

⁶³⁷ Schmid 1978, 55.

⁶³⁸ Fittá 1998, obr. 205. Vyobrazenie dvoch hráčov - jeden drží v rukách takýto hrací hrnček.

⁶³⁹ Pichlerová 1984, hrob L Tab. XXVI/97a.

⁶⁴⁰ Za ústnu informáciu ďakujem PhDr. J. Rajtárovi, CSc. (AU SAV).

⁶⁴¹ Holliger/Holliger 1983, 8.

⁶⁴² Deschler-Erb 1988, kat. č. 5582.

⁶⁴³ Gostenčnik/Lang 2008, Abb. 6/O30.

⁶⁴⁴Holliger/Holliger1983, 11.

Ako datovací prostriedok sú kostené žetóny málo využiteľné. Jednotlivé tvary existovali takmer počas celej doby rímskej. Na povrchu žetónov sa často objavujú jednoduché grafity v podobe rytých línií, značiek, písmen, čísl a pod. Často ale vytvárajú zložité obrazce, napr. ľudské postavy, tvár, zvieratá, prípadne sú na nich napísané heslá „povzbudzujúce“ Štastenu, jedno alebo viac písmen a pod.⁶⁴⁵

Z priestoru rímskeho tábora v Iži pochádza 7 hracích žetónov. Tri z nich majú plochý povrch zdobený na jednej (kat. č. 196, 198) alebo na oboch (kat. č. 197) stranách, s vyhlbenou dierkou. Žetón s kat. č. 195 je bikónického tvaru s výzdobou na jednej strane. Tri zvyšné žetóny majú jednu stranu rovnú a druhú zaoblenú. Dva z nich (kat. č. 200, 201) sú nezdobené a jeden má výzdobu na rovnej strane (kat. č. 199). Nález s kat. č. 200 bol prevrtaný a možno neslúžil ako hrací kameň ale úplne inému, neznámemu účelu. Na zadnej strane žetónu s kat. č. 196 sa nachádzajú nepravidelne usporiadané ryté línie (*graffiti*). Tento žetón a exemplár s kat. č. 195 sa našli v stavbe I a datujú sa do obdobia od konca 2. až do prvej polovice 3. stor. po Kr. Zvyšné kusy pochádzajú z rôznych častí tábora a možno ich len rámcovo datovať od konca 2. až po 4. stor. po Kr.

IV.8 Pisárske potreby

Výbava antického pisára bola veľmi rôznorodá. Okrem rozličných typov *stilov* do nej patrili aj kalamár, pečatidlá, škrabky na odstraňovanie chýb, hubky a pod.⁶⁴⁶ Písalo sa na voskové tabuľky, pergamen a papyrus.⁶⁴⁷ Jedným z najdôležitejších prameňov pri skúmaní spôsobu písania v antike sú vyobrazenia na náhrobných kameňoch, mozaikách, freskách a pod. Aj keby sa zdalo, že vďaka ich početnosti nie je zložité rozlíšiť písacie nástroje medzi ostatným archeologickým materiálom, nie je to vždy pravda. Nejde o písacie tabuľky, pri ktorých sa tento problém stáva aktuálnym až vtedy, keď sú zachované len v malých fragmentoch. Ide najmä o nástroje latinsky nazývané *stily*, ktorými sa rylo do vosku. Pre ich kovové podoby sa používal aj termín *ferrum*.⁶⁴⁸

Azda najznámejšie vyobrazenia pochádzajú z Pompejí, napr. freska zobrazujúca mladú Pompejanu, ktorú autor zachytil v momente úvahy nad práve napísaným textom. V jednej ruke drží tabuľku a druhou rukou si pri perách pridrža *stilus*⁶⁴⁹. Iná freska zachytáva dvoch mladých ľudí, azda premýšľajúcich študentov. Mladý muž, nazývaný aj *Terentius*, drží v ruke zvitok papyrusu a jeho manželka má voskovú doštičku a *stilus*⁶⁵⁰. Na inej nástennej malbe autor zobrazil kompletnú výbavu pisára.⁶⁵¹ S vyobrazením „pisárov“ sa v nemalom počte stretávame aj v provinciálnej oblasti. Ide najmä o náhrobné *stély* s výjavmi z obchodu, na ktorých je znázornený pisár alebo sám obchodník počas kontroly zakúpeného tovaru⁶⁵². Podľa I. Bilkeiovej nájdeme najčastejšie vyobrazenia rímskych písacích potrieb na náhrobkoch z *canabae* ⁶⁵³. Kosť a slonovina sa využívali na zhotovenie tabuliek na písanie alebo ich častí a *stilov*.

Voskové tabuľky sa vyrábali z rôzneho materiálu ako drevo, bronz, ale aj kosť. Väčšie tabuľky zhotovené z dreva, prípadne z kosti, sa nazývali *tabula cerata*, viac tabuliek vytváralo *diptychon* až *polyptychon*⁶⁵⁴. Menšie, obvyčajne bronzové tabuľky nazývali Rimania *pugillus* a slúžili na zapisovanie krátkych poznámok. Niekedy sú na vnútornej strane doštičiek zachované pravidelné vodorovné línie, ktoré slúžili ako riadky a po zaliatí voskom ich pravdepodobne bolo dobre vidieť⁶⁵⁵. Z rímskeho tábora v Iži sa nezachoval ani jeden kus. V prípade exempláru s kat. č. 194 by mohlo ísť o zlomok obloženia takejto tabuľky, avšak táto interpretácia sa za súčasného stavu bádania nedá potvrdiť.

⁶⁴⁵ Fittá 1998, 162-179.

⁶⁴⁶ Gostenčnik 1996, 109.

⁶⁴⁷ Petković 1995, 52.

⁶⁴⁸ Gostenčnik 1996, 109.

⁶⁴⁹ Bilkei 1980, 64.

⁶⁵⁰ Bilkei 1980, 64.

⁶⁵¹ Bilkei 1980, 65.

⁶⁵² Jedno takéto vyobrazenie zachytáva obchod s textilom, kde takmer nad celou transakciou drží ochrannú ruku jeho majiteľka – pisárka (Furger 1989, 86).

⁶⁵³ Bilkei 1980, 63.

⁶⁵⁴ Bilkei 1980, 63.

⁶⁵⁵ Bíró 1994, 53.

IV.8.1 Stilus, graphium (kat. č. 202-204)

Pod pojmom *stilus* sa v antike rozumel nástroj na písanie, ktorý sa obvykle vyrobil z dreva, bronzu a z kostí. Má podobný tvar ako ihlice, takže je ťažšie vzájomne ich rozlíšiť. V literatúre nájdeme pomenovanie *stilus* pre nástroj na písanie, pričom sa vyskytuje aj vo význame, ktorý sa vzťahuje na okrasné ihlice⁶⁵⁶. Nástroje na písanie sa objavujú už v etruských hrobách zo 7. stor. pred Kr.⁶⁵⁷ Najstarší rímsky kostený *stilus* pochádza z tábora *Numantia* v Španielsku a datuje sa do 2. stor. pred Kr.⁶⁵⁸ *Stilus* má valcovitý tvar. Pomocou jeho zahroteného konca sa rylo do vosku. Druhá strana nástroja môže mať rozličné vyhotovenia a slúžila na mazanie chýb alebo vyrovnávanie vosku.. Deschler-Erbová rozlíšila na základe ukončenia vrchnej časti *stilu* niekoľko typov:

Typ I Stilus s ukončením v tvare gule alebo valca⁶⁵⁹

Jeho telo má tvar tyčinky s kruhovým prierezom, ktorá môže byť v spodnej, strednej alebo vrchnej časti výrazne zosilnená. V spodnej časti, ktorá slúžila na písanie, je zahrotené. Vo vrchnej časti je ukončené guľatou alebo valcovitou hlavicou, ktorá sa používala na „gumovanie“, teda zahľadanie vosku na tabuľke.

Pre takto vyhotovené písacie náradie používali Rimania pomenovanie *stilum vertere*⁶⁶⁰ a slúžilo najmä na písanie do vosku. Zriedkavo sa na jeho konci objavujú zvyšky pigmentu, svedčiacie o jeho využití aj pri písaní atramentom⁶⁶¹. Podľa H. Miklera ich výskyt na keltských opidách poukazuje na obchodné kontakty s Rímskou ríšou⁶⁶². Jeho názor podporuje i zistenie, že na Magdalensbergu sa ich našlo 274 kusov a všetky sú datované najneskôr do prvej polovice 1. stor. po Kr.⁶⁶³ Tento typ sa sporadicky vyskytuje až do prvej polovice 2. stor. po. Kr. Tri podobné exempláre boli objavené v sídliskovej vrstve z laténskeho obdobia, počas záchranného výskumu na hlavnom námestí č. 7 v Bratislave⁶⁶⁴.

Osobitnú skupinu medzi nimi tvoria kostené zlomky dekoratívnych ihlíc typu I a II, ktoré je možné taktiež interpretovať ako *stily*. Ich telo sa smerom ku stredu výrazne zosilňuje a pripomína tak tvar tejto skupiny písacích nástrojov.

Typ II Stilus s lopatkovitým ukončením

Kostený *stilus*, ktorý imituje jeho kovové formy. Obyčajne má tenké telo, ktoré je vo vrchnej časti vymodelované do tvaru lopatky alebo sa postupne rozširuje do tvaru pripomínajúcej špachtľu. Používal sa skôr na písanie na voskové tabuľky a v porovnaní s prvým typom sa objavuje oveľa zriedkavejšie. Lopatkovito ukončené kovové *stily* sa v Rímskej ríši objavujú neskôr, až koncom 1. stor. po Kr.⁶⁶⁵ Do tohto obdobia možno pravdepodobne zaradiť aj ich kostené vyhotovenia.

Typ III Stilus s bohato profilovaným ukončením

Jeho telo má tvar tyčinky s kruhovým prierezom, ktorá na rozdiel od Typu I nemá zosilnené telo. Jeho spodná časť je zahrotená a vrchná ukončená bohato profilovaným ukončením. Ide o ojedinelý typ *stilu*.

Z rímskeho tábora v Iži pochádzajú tri kusy, ktoré by sa dali interpretovať ako *stily*. Prvý, s kat. č. 202, pochádzal z priestoru stavby I. Ak by sme predpokladali, že nejde o odlomenú a neskôr zahrotenú ihlicu, mohli by sme ho zaradiť medzi *stily* s bohato profilovanou hlavicou (Typ III). Jeho telo má dĺžku 6,3 cm a je zdobené dvoma mriežkovými pásmi. Ďalšie dva kusy (kat. č. 203, 204) možno zaradiť medzi *stily* s lopat-

⁶⁵⁶ Bilkei 1980, 64. Tento fakt si M.T. Bíró pravdepodobne neuvedomila, pretože používa na označenie písacieho náčinia termín *stylus*.

⁶⁵⁷ Gostenčnik 1996, 109.

⁶⁵⁸ Gostenčnik 1996, 110.

⁶⁵⁹ Deschler-Erb 1998, 143-144.

⁶⁶⁰ Gostenčnik 1996, 109.

⁶⁶¹ Gostenčnik 2014, Abb. 4.

⁶⁶² Mikler 1997, 26.

⁶⁶³ Gostenčnik 1996, 112.

⁶⁶⁴ Musilová/Lesák 1996, 93.

⁶⁶⁵ Bilkei 1980, tab. II.

kovitým ukončením (Typ II). Ani jeden z nich nepochádza z bližšie datovanej vrstvy tábora. Predmet s kat. č. 203 by sa dal interpretovať aj ako kostené šidlo, keďže podobné nástroje používali napríklad Germáni⁶⁶⁶.

IV.9 Hrebene

Prvé hrebene sa objavujú už v praveku v období mezolitu a v takmer nezmenenej podobe sa používajú dodnes. V princípe ide o plochý nástroj, ktorý má na jednej alebo na dvoch stranách umiestnený rad zubov. Nielen v období rímskeho cisárstva, ale už dávno predtým neslúžili len na česanie vlasov. Používali sa na odstraňovanie rôznych parazitov z ľudského ochľpenia, na úpravu fúzov a brady, ako pomôcka pri strihaní vlasov. Slúžili aj ako šperky a ozdoby do vlasov. Hrebene sa používali aj pri starostlivosti o kone a iné zvieratá. Boli dôležité aj pri výrobe textilných vlákien, zohrávali úlohu v kulte a pod⁶⁶⁷. Primárne sa robili z dreva, kosti, rohov a parohov. V menšom množstve sa vyrábali aj z kovu (najmä železa a bronzu), slonoviny a pod.

Hrebene vyrobené z parohu a kosti sa v Rímskej ríši objavujú až v 3. stor. po Kr.⁶⁶⁸ Napríklad z územia Panónie je známych len niekoľko kusov z *Carnunta*, *Aquinca*, *Poetovia* a *Sirmia*⁶⁶⁹, ktoré sa datujú do 1. a 2. stor. po Kr. Rimania v tomto období používali najmä drevené a rohovinové kusy, ktoré si ale svoju prevahu udržali aj v neskoršej antike. Ide však o organický materiál, ktorý sa časom rozpadne, a preto sa zachovali len vo výnimočných prípadoch⁶⁷⁰. Na druhej strane použitie kostených a parohových hrebeňov u Germánov je doložené počas celej doby rímskej⁶⁷¹. Ide o typický germánsky produkt, ktorého výrobu v neskoršej antike postupne preberali aj provinciálne dielne. Spôsob ich výroby, forma a dekorácie u Rimánov sú jasným dedičstvom barbarských (germánskych) majstrov. Ako už bolo uvedené aj na inom mieste, S. Deschler-Erbová predpokladá, že výrobu hrebeňov alebo iných predmetov z parohov mohli mať v rímskych provinciách pod kontrolou germánski majstri⁶⁷². V 4. a 5. stor. po Kr. totiž ešte nemožno hovoriť, že celú produkciu hrebeňov prebrali provinciálne dielne a svoje výrobky exportovali do barbarika, ako to uvádza M. T. Bíróová⁶⁷³. Je viac než pravdepodobné, že paralelne existujú dielne na oboch stranách rímskej hranice, ktoré produkujú podobné predmety takmer identických foriem a zhodnou výrobnou metódou⁶⁷⁴. Ich vyhotovenie si určite vyžadovalo potrebné skúsenosti, veľkú remeselnú zručnosť a samozrejme zodpovedajúce nástroje. Výrobou hrebeňov z kosti alebo parohu sa zaoberali špecializované dielne, ktoré svojimi produktmi zásobovali najmä trhy vo svojom blízkom okolí. Najbližšie k nášmu územiu je doložená dielňa na ich výrobu v germánskej osade v Zlechove⁶⁷⁵ alebo rímskej *Intercise*⁶⁷⁶.

Najstaršie germánske hrebene sa vyrábali z jedného kusu (tzv. jednovrstvové hrebene), no neskôr sa spájali z väčšieho počtu doštičiek (tzv. trojvrstvové hrebene). Oba typy používali rovnako ženy ako aj muži. V Rímskej ríši aj u Germánov sa objavujú na sídliskách, v hrobách, ale aj v rímskych vojenských táboroch. Podľa T. Derksa a W. Vosa nesúvisí výskyt drevených (a neskôr pravdepodobne aj kostených) hrebeňov v rímskych táboroch s pobytom žien v ich priestoroch, ale s osobnou hygienou každého vojaka, ktorý ich používal na úpravu účesu a brady, no najmä pri odstraňovaní drobných parazitov z tela (najmä vši)⁶⁷⁷.

Zvyk vkladať kostené/parohové hrebene do hrobov bola u Germánov zaužívaná už začiatkom doby rímskej (napr. hrob 5 v Kostolnej pri Dunaji⁶⁷⁸), no v Panónii sa objavujú až v neskoršej antike. Zodpovedá to však skôr ich rozšíreniu v Rímskej ríši než nejakej zmene pohrebného ritu. V germánskych, ale aj nesko-

⁶⁶⁶ Daněček 2004, obr. 6.

⁶⁶⁷ Rijkelijkhuisen 2011, 197.

⁶⁶⁸ Petković 1995, 23.

⁶⁶⁹ Bíró 2002, 31-71.

⁶⁷⁰ Napr. Feugère/Charpentier 2012, 381.

⁶⁷¹ Thomas 1960, 120.

⁶⁷² Deschler-Erb 2005, 213.

⁶⁷³ Bíró 1994, 36.

⁶⁷⁴ S. Deschler-Erbová (2005, 213) uvádza niekoľko príkladov z územia dnešného Nemecka a Švajčiarska.

⁶⁷⁵ Zeman 2006, 457.

⁶⁷⁶ Salámon 1979, 47-56.

⁶⁷⁷ Derks/Vos 2010, 63-66.

⁶⁷⁸ Kolník 1980, Taf. LXXVII.

roantických provinciálnych hrobach boli uložené vedľa hlavy alebo v blízkosti nôh, rúk, na hrudi a pod.⁶⁷⁹ Ich výskyt ako hrobového prídavku sa spája s pohrebným rituálom očisty tela zosnulého pred uložením do hrobu. M. T. Bíróová uvádza, že hrebeň uložený do hrobu sa predtým použil na učesanie zosnulého⁶⁸⁰.

Výroba hrebeňov z kosti a parohu⁶⁸¹ sa líšila v závislosti od jeho typu. Z rozličných častí parohu alebo kosti sa narezali doštičky, ktoré sa pílením a vyrezávaním pomocou nožika upravili do potrebného tvaru⁶⁸². Často nešlo len o opracovanie povrchu hrebeňa, ale aj jeho bočných hrán, ktoré boli rôzne profilované (niekedy majú napríklad tvar zvieracej tlamy⁶⁸³). Ak nešlo o hrebene vyrobené z jedného kusu, ich časti sa navzájom pospájali pomocou kovových nitov (železo, bronz, zriedkavo striebro). Vhodné umiestnenie nitov na povrchu hrebeňov malo nielen praktickú, ale aj dekoratívnu funkciu. V niektorých prípadoch mali hrúbku len niekoľko milimetrov a na povrch hrebeňa sa umiestňovali v celých súboroch, ktoré boli usporiadané tak, že vytvárali geometrické alebo figurálne motívy⁶⁸⁴. Primárne sa ale povrch zdobil rytými líniami, bodkami, koncentrickými krúžkami rôznej veľkosti, ktoré boli väčšinou usporiadané do rôznych tvarov (geometrických, figurálnych, florálnych a pod.), objavujú sa však aj jednoduché nezdobené exempláre. Na základe výzdobných elementov a profilovaní bočných hrán možno vo výnimočných prípadoch dokonca identifikovať niektoré dielenské okruhy⁶⁸⁵. Ako posledné sa pomocou tenkej pílkky vyrezávali zuby. Bolo to najmä preto, aby sa pri manipulácii počas spájania alebo dekorovania nepoškodili. Dokazujú to napr. zárezy, ktoré vznikli pri ich výrobe, siahajúce až na stredové lišty (obr. 9). Na obrázku je dobre vidieť, že nešlo o plánovanú výzdobu lišty, keďže nie každý zárez siaha až na ňu. Aby boli zuby rovnako široké a čo najpresnejšie rozmiestnené, na povrch hrebeňa sa najskôr vyryli tenké pomocné línie a až potom sa vyrezali.

Obr. 9 Detailný pohľad na ozubenie germánskeho hrebeňa.

⁶⁷⁹ Početné príklady z hrobov uvádza napríklad V. Lányiová (1972, 53-213).

⁶⁸⁰ Bíró 1994, 36.

⁶⁸¹ Výroba slonovinových hrebeňov severne od Álp nebola dodnes preukázaná, preto sa tým bližšie nezaobrám. V princípe sa však jednotlivé postupy pri oboch typoch neodlišovali od hrebeňov vyrábaných z kosti a parohu.

⁶⁸² Pozri ďalej výrobné postupy pri jednotlivých typoch.

⁶⁸³ Thomas 1960, Abb. 74.

⁶⁸⁴ Napr. Bíró 1994, kat. č. 429.

⁶⁸⁵ Gostenčnik 2006, 50.

Počas archeologického výskumu rímskeho tábora v Iži sa našlo 28 hrebeňov (celé alebo ich zlomky), ktoré možno na základe rozdelenia S. Thomasovej zaradiť do dvoch hlavných skupín⁶⁸⁶.

Skupina 1 Jednodrvstvé hrebene (kat. č. 206, 207)

Jednodrvstvé hrebene sa vyrábali buď z jedného, alebo viacerých kusov, ktoré sa neukladali na seba, ale jeden vedľa druhého. Priečne sa potom spojili pomocou jednej alebo dvoch kovových, prípadne kostných tyčiniek (zriedkavo platničiek⁶⁸⁷). Vo väčšine prípadov sú pri pohľade z boku viditeľné. Objavujú sa však aj také, ktoré ich majú celé ukryté vo vnútri. Medzi nimi sa nachádzajú aj kratšie, ale aj dlhšie vyhotovenia. Na ich výrobu sa používali prevažne širšie doštičky narezané z parohu alebo menej často z kosti. V prípade jednodielnych sa vytvarovalo držadlo, vyzdobil povrch, vyrezali zuby a nakoniec sa povrch vyleštil. Ak sa hrebeň skladal z viacerých častí, najskôr sa navzájom pospájali a až potom sa hrebeň vyrezal do potrebného tvaru.

Telo jednodrvstvom hrebeňov sa skladá z držadla a jedného radu zubov. Držadlá mohli byť nezdobené alebo zdobené, ich okraj býva rovný, konkávny, v podobe písmena V alebo W, zaoblený alebo zahrotený. Jeho tvar môže tiež variovať od poloblúkového (mierne alebo výrazne vyťahnutý), cez zahrotené až po trojuholníkové. Tvar zubov sa môže meniť od jednoduchých zahrotených, cez rovné, bikónické až po zaoblené⁶⁸⁸.

Podľa staršej typológie S. Thomasovej ich možno rozdeliť na štyri hlavné typy - jednodielne (Typ A), viacdielne (Typ B), s prelamovanou výzdobou (Typ C) a s reliéfne zdobeným povrchom (Typ D)⁶⁸⁹. Jej typológiu doplnil a podrobnejšie prepracoval S. W. Teuber, ktorý sa na základe výzdoby a tvaru hrebeňov pokúsil o ich presnejšie chronologické zaradenie, územné rozšírenie a lokalizáciu výrobných centier⁶⁹⁰.

Jednodrvstvé hrebene sa objavujú počas celej doby rímskej (s ťažiskom najmä v mladšej dobe rímskej) a niektoré ich varianty pretrvávajú aj v období sťahovania národov. Tak ako aj u trojdrvtvom hrebeňov, ani pri nich nemožno jednoznačne určiť pôvodnú funkciu a svoje uplatnenie nachádzajú v rôznych sférach ľudského života⁶⁹¹.

Z rímskeho tábora v Iži pochádzajú dva jednodrvstvé hrebene. Oba sa našli vo vrstvách drevozemného tábora. Vyrobili ich z parohu. Prvý, s kat. č. 206, bol objavený v zásype odtokového kanála jedného z barakov⁶⁹². Ide o fragment jednostranného hrebeňa s poloblúkovým držadlom, zloženého z viacerých platničiek (pôvodne asi štyroch), navzájom spojených pomocou dvoch tyčiniek z parohu, ktoré nevychádzajú na vonkajších stranách. Zachovali sa len dve platničky, odsunuté od seba sekundárne. Na oboch stranách držadla sú zdobené vodorovnými ryhami a plytkými žliabkami. Podľa typológie S. Thomasovej ho možno zaradiť medzi viacdielne hrebene s polkruhovitým držadlom (Thomas Typ B I)⁶⁹³ a podľa triedenia S. W. Teubera patrí k hrebeňom jeho typu M I (Motiv B)⁶⁹⁴. Obaja autori tento typ hrebeňov datujú do stupňov B2, B2/C1 až C1a, ktorý bol častejšie rozšírený vo východogermánskom priestore a menej v polabskej oblasti⁶⁹⁵. Druhý hrebeň s kat. č. 207 sa našiel na podlahe južnej miestnosti západného traktu stavby II⁶⁹⁶. Ide o jednostranný hrebeň so zaobleným držadlom, vyrobený z jedného kusu. Jeho povrch bol hladký a na oboch stranách sú vodorovne nad zubami vyryté štyri línie, ktoré boli na hornej strane ešte ohraničené plytkým žliabkom. Podľa S. Thomasovej patrí k typu A I⁶⁹⁷ a podľa S. W. Teubera k typu E I (Motiv b)⁶⁹⁸, ktorý sa vyskytuje od stupňa B2 až po začiatok mladšej doby rímskej (C1).

⁶⁸⁶ Thomas 1960, 54-215.

⁶⁸⁷ Thomas 1960, 62; Teuber 2005, 179.

⁶⁸⁸ Teuber 2005, 179-180.

⁶⁸⁹ Thomas 1960, 56-74.

⁶⁹⁰ Teuber 2005, 221.

⁶⁹¹ Teuber 2005, 223.

⁶⁹² Rajtár v tlači.

⁶⁹³ Thomas 1960, 62.

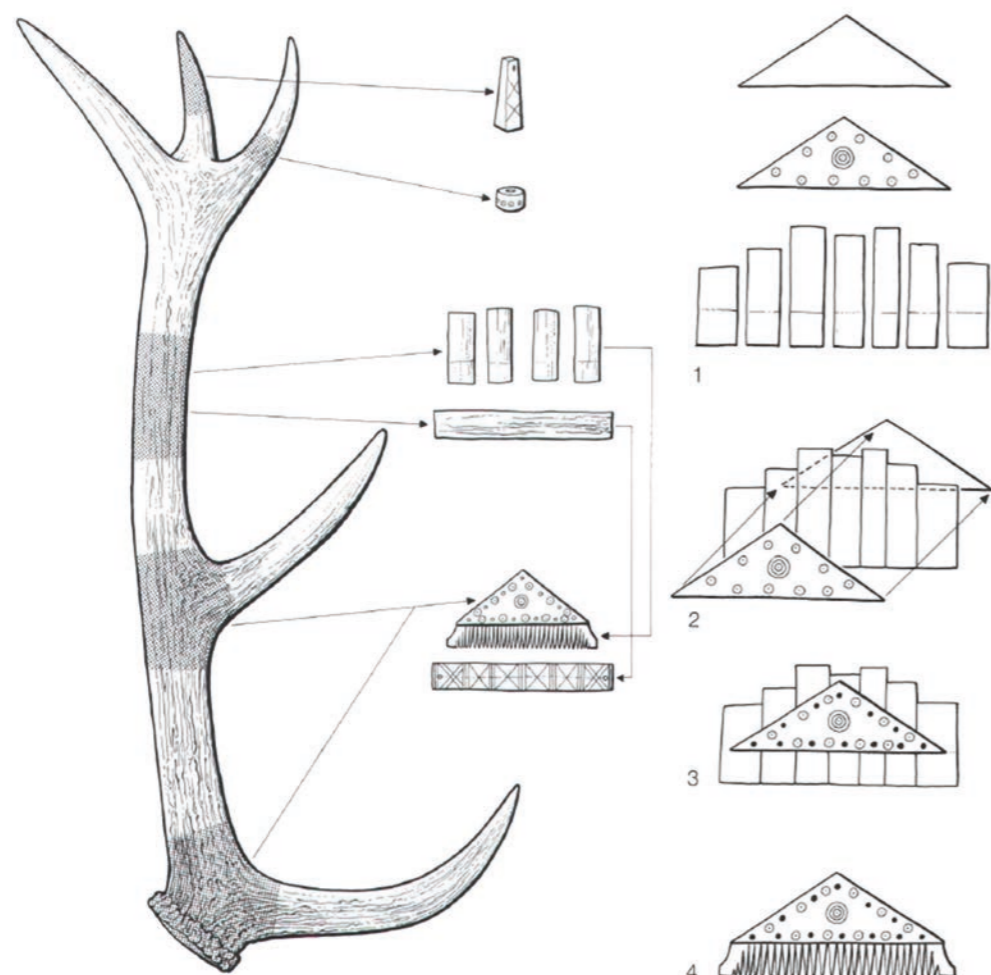
⁶⁹⁴ Teuber 2005, 213.

⁶⁹⁵ Thomas 1960, mapa 2.

⁶⁹⁶ Rajtár v tlači.

⁶⁹⁷ Thomas 1960, 56.

⁶⁹⁸ Teuber 2005, 201.

Obr. 10 Výroba jednostranných hrebenev (podľa Hedinger 2000, Abb. 7, 10).

Skupina 2 Trojvrstvové hrebene (kat. č. 208-233)

Trojvrstvové hrebene sa vyrábali z viacerých opracovaných kusov kosti alebo parohu, ktoré sa navzájom spájali priečnymi kovovými nitmi. V princípe sa skladajú z jednej viacdielnej stredovej časti, z oboch strán obloženej vonkajšími vrstvami. Podľa S. Thomasovej bol hlavnou príčinou ich vzniku fakt, že rozmery jednovrstvových hrebenev boli pomerne obmedzené maximálnou šírkou parohu alebo kosti. Totiž rezanie dlhých, husto naukladaných zubov hrebeňa bolo možné len v pozdĺžnom smere kostného/parohového tkaniva, teda len z doštičiek obmedzenej šírky⁶⁹⁹. Preto sa pre potreby výroby dlhších hrebenev naukladali viaceré vedľa seba a upevnili vonkajšími dielmi. Na konštrukciu hrebeňa stačili aj tenšie doštičky. Vďaka tomu sa napríklad využili aj menšie parohy alebo ich časti a nielen najhrubšia spodná časť väčších kusov. Výrobou hrebenev z viacerých častí sa znížilo riziko ich znehodnotenia už počas výroby. Ak sa stalo, že sa napríklad pri rezaní zubov nejaký vylomil, hrebeň sa rozobral a vymenila sa len poškodená doštička⁷⁰⁰.

Ide o najrozšírenejšiu skupinu germánskych hrebenev, ktorá nastupuje s intenzívnym rozvojom ich výroby v mladšej dobe rímskej⁷⁰¹. V závislosti od tohto, či trojvrstvové hrebene mali rad zubov umiestnený na jednej alebo na oboch stranách, ich možno rozdeliť na dve podskupiny.

⁶⁹⁹ Thomas 1960, 75.

⁷⁰⁰ Pernička 1967, 72.

⁷⁰¹ Zeman 2001, 113.

Podskupina 1. Jednostranné hrebene

Ich telo pozostáva z držadla a zubov. V antike sa pravdepodobne označovali ako *carvum crinale*⁷⁰². Ich stredová vrstva sa mohla skladať buď iba z jedného radu doštičiek naukladaných vedľa seba, ktoré siahali od spodnej časti až po chrbát držadla, alebo mohla byť vyrobená z dvoch radov (spodný vytvoril rad menších doštičiek so zubami a vrchný bol obyčajne zhotovený z jedného vodorovne uloženého dielu). Keďže ide o pomerne veľké a dlhé hrebene, ani ich vonkajšie vrstvy neboli vždy vyrábané z jedného kusu, ale sa skladali aj z dvoch nad sebou uložených častí. Pri ich výrobe sa najskôr orezali platničky vonkajšej vrstvy do požadovaného tvaru tak, že sa obe spojili a vyrezávali naraz, aby boli rovnaké, prípadne sa na ich výrobu používali makety. Potom sa medzi ne vložili doštičky stredovej vrstvy, spojili sa dokopy pomocou nitov a orezali sa nepotrebné vyčnievajúce okraje (obr. 10).

Na základe rôzneho tvaru drždadiel ich S. Thomasová⁷⁰³, poprípade M. T. Bíróová⁷⁰⁴, S. Petkovičová⁷⁰⁵ alebo H. Schach-Dörgerová⁷⁰⁶ rozdelili na niekoľko typov a variantov, z ktorých sa v Iži našli nasledujúce:

Typ I Hrebene s predĺženým držadlom tvare písmena omega (Thomas Typ III).

Ich držadlá majú pravouhlý, prípadne mierne vyklenutý tvar, nad ktorým je umiestnené polkruhovité ukončenie⁷⁰⁷. Najstaršie varianty, ktoré sa objavujú od stupňa C2-C3, majú vonkajšie vrstvy vyrábané väčšinou z jedného, poprípade z viacerých kusov. Výzdoba ich povrchu, ktorú môžu tvoriť rôzne línie, koncentrické krúžky, žliabky a pod., plynulo predchádza z pravouhlej do polkruhovej časti držadla. Mladšie varianty, ktoré M. T. Bíróová nazýva typ Marosszentanna⁷⁰⁸, majú držadlo vyhotovené vždy z dvoch dielov - spodného, tvoreného pravouhlou lištou, umiestneného nad radom zubov, a vrchného, poloblúkového. Výzdoba ich povrchu, na rozdiel od predošlého variantu, neprechádza z jednej časti do druhej a každá z nich je vyzdobená samostatným motívom. Spodná časť býva najčastejšie zdobená rôznymi geometrickými tvarmi, líniami, mriežkovaním, koncentrickými krúžkami a pod., ale vo väčšine prípadov je nezdobená. Výzdoba polkruhového ukončenia je najčastejšie po obvode oddelená rytými líniami, vlnovkami a pod. V jej strede sa popri geometrických vzoroch často objavujú rozličné figurálne motívy⁷⁰⁹. Výskyt hrebenev tohto variantu sa v stredoeurópskom priestore spája s príchodom východogermánskych Gótov v polovici 4. stor. po Kr.⁷¹⁰

Z priestoru rímskeho tábora v Iži pochádza 14 fragmentov z hrebenev tohto typu. Starší variant je zastúpený 5 nálezmi (kat. č. 208-212). Povrch takmer kompletne zachovaného hrebeňa s kat. č. 208 bol okrem dvoch rytých línií v spodnej časti a dvoch v stredovej časti držadla zdobený niekoľkými tenkými nitmi usporiadanými do troch trojuholníkov (vo vrchnej časti) a štyroch obdĺžnikov (v spodnej časti). Podobne bol zdobený aj zlomok hrebeňa s kat. č. 201, ale na rozdiel od neho boli tenké nity usporiadané do trojuholníka aj v spodnej časti držadla. Povrch hrebeňa s kat. č. 209 je ako jediný tohto typu vyzdobený koncentrickými krúžkami, ktoré sa nachádzajú aj na okrajových doštičkách stredovej vrstvy nad ozubením. Jeho dekorácia je doplnená o dva vodorovné žliabky na spodnej časti polkruhového ukončenia⁷¹¹. Na ďalšom hrebene s kat. č. 211 sú tenké nity zas nepravidelne usporiadané po celej jeho ploche. Posledný zlomok jedného z vonkajších dielov s kat. č. 212 je nezdobený, so zachovaným väčším železným nitom. Mladší variant jednostranných hrebenev s predĺženým držadlom je zastúpený piatimi kusmi. Tri z nich sú zdobené aj po okrajoch vrchnej poloblúkovej časti, a to buď tromi rytými líniami (kat. č. 213, 215), alebo dvojistou vlnovkou (kat. č. 214). Z tábora pochádza ešte jedna pravouhlá lišta s tromi zachovanými železnými nitmi (kat. č. 229). Jej povrch je síce vyleštený, ale na jednej dlhšej strane vidieť zárezy, ktoré vznikli pri rezaní

⁷⁰² Bíró 1994, 38.

⁷⁰³ Thomas 1960, 77-113.

⁷⁰⁴ Bíró 1994, 37-39.

⁷⁰⁵ Petkovič 1995, 21-28.

⁷⁰⁶ Schach-Dörger 1994, 662-694.

⁷⁰⁷ Bíró 1994, 38; Petkovič 1995, 27.

⁷⁰⁸ Bíró 1994, 39.

⁷⁰⁹ Napr. Bíró 1994, kat. č. 432.

⁷¹⁰ Zeman 2001, 119.

⁷¹¹ Keďže sa jeho vonkajšia vrstva skladá z dvoch kusov zdalo by sa, že tento by mohol patriť k mladším variantom. Ale na rozdiel od nich sú oba kusy spojené až na polkruhové predĺženie.

zubov. Keďže takéto zárezy nemožno pozorovať na protíľahlej strane, je isté, že patrí k mladšiemu variantu tohto typu jednostranných hrebeňov. Zvyšné dva kusy sú nezdobené (kat. č. 216, 217). Zlomok okrajovej (kat. č. 218) a dva zlomky (kat. č. 219, 220) stredovej vrstvy možno na základe zachovaného tvaru rámcovo zaradiť k hrebeňom typu I.

Na území Slovenska sa hrebene staršieho variantu zachovali napríklad v Bratislave - Dúbravke (objekt 125/92)⁷¹² alebo vo Vrbovom⁷¹³ a nálezy mladších variantov zas pochádzajú napríklad z objektu v Slovenských Ďarmotách⁷¹⁴. Z priestoru severnej hranice rímskej provincie Panónia sa našli hrebene oboch variantov napríklad z *Brigetia* alebo *Carnunta*⁷¹⁵.

Typ II Hrebene s trojuholníkovým držadlom (Thomas Typ II).

Držadlo hrebeňov tohto typu býva v tvare rovnoramenného trojuholníka. Staršie varianty majú pomerne vysoké držadlo a v juhozápadnom Nemecku sa napríklad vyskytujú už v 3. a na začiatku 4. stor. po Kr.⁷¹⁶ Mladšie varianty majú v porovnaní s nimi pri takmer nezmenenej šírke hrebeňa výrazne nižšie držadlo. Objavujú sa skôr od začiatku 4. a najmä v 5. stor. po Kr.⁷¹⁷ Samostatnú skupinu hrebeňov tohto typu tvoria exempláre, ktoré sú po oboch po stranách zdobené zvieracími protómami. Tradične sa predpokladá, že ide o produkty rímskoprovinciálnych dielní, ktoré boli ovplyvnené východom na konci 4 a v 5. stor. po Kr.⁷¹⁸

M. T. Bíróová predpokladá ich výrobu priamo v *Brigetiu*, pre ktorú je charakteristické olemovanie hrán šrafovanou dvojitou rytou líniou a skupinami koncentrických krúžkov vo vnútri trojuholníka⁷¹⁹.

Počas archeologických výskumov rímskeho tábora v Iži sa našli tri kusy hrebeňov tohto typu. Jeden z nich, s kat. č. 222, možno zaradiť medzi staršie varianty. Povrch oboch vonkajších vrstiev je po všetkých okrajoch zdobený jedným šrafovaným pásom a radom malých koncentrických krúžkov, ktoré sa navzájom nedotýkajú, ale je medzi nimi väčšia medzera. Hrebeň pravdepodobne vyrobili v spomínanej dielni v *Brigetiu*. Ďalšie dva patria skôr k mladšiemu variantu. Horné okraje prvého (kat. č. 221) z nich sú zdobené jedným pásom s nahusto ukladanými väčšími a jedným s menšími riedko kladenými koncentrickými krúžkami. V strede sa nachádza dekorácia tvorená jedným väčším a viacerými menšími koncentrickými krúžkami. Tretí kus (kat. č. 223) má po okrajoch rytú líniu a v strede sa nachádzajú dva rady koncentrických krúžkov usporiadaných do tvaru obráteného písmena V. Všetky tri pochádzajú z priestoru južne od tábora, kde sa odkryli germánske objekty.

Analogické hrebene sa na juhozápadnom Slovensku objavujú na rôznych lokalitách, ako napr. v objekte 85/90 v Bratislave - Dúbravke, kde sa našiel jeden kus zdobený koncentrickými krúžkami a datovaný do 4. stor. po Kr.⁷²⁰ alebo v Nitre - Párovských hájoch, kde bol analogický hrebeň súčasťou osídlenia z počiatku sťahovania národov⁷²¹.

Podskupina 2. Obojstranné hrebene

Patria sem kostené hrebene, ktoré majú na oboch dlhších stranách umiestnený rad zubov. V antike sa označovali latinským termínom *dense densus*⁷²². Ich kratšie bočné strany nemusia byť iba rovné, ale často sú dozdobené alebo vyrezávané do rôznych dekoratívnych tvarov⁷²³. Stredná vrstva sa skladá z minimálne dvoch a viacerých vedľa seba naukladaných doštičiek, ktoré sú z oboch strán obložené tzv. stredovými lišta-

⁷¹² Elschek 2004, obr. 8/3.

⁷¹³ Pieta 1999, 184.

⁷¹⁴ Beljak/Nevizánsky/Ožďáni/Tittonová 2012, obr. 7/5.

⁷¹⁵ Bíró 1994, kat. č. 427, 431, 433, 434.

⁷¹⁶ Schach-Dörger 1994, 681.

⁷¹⁷ Zeman 2001, 114.

⁷¹⁸ Petković 1995, 26.

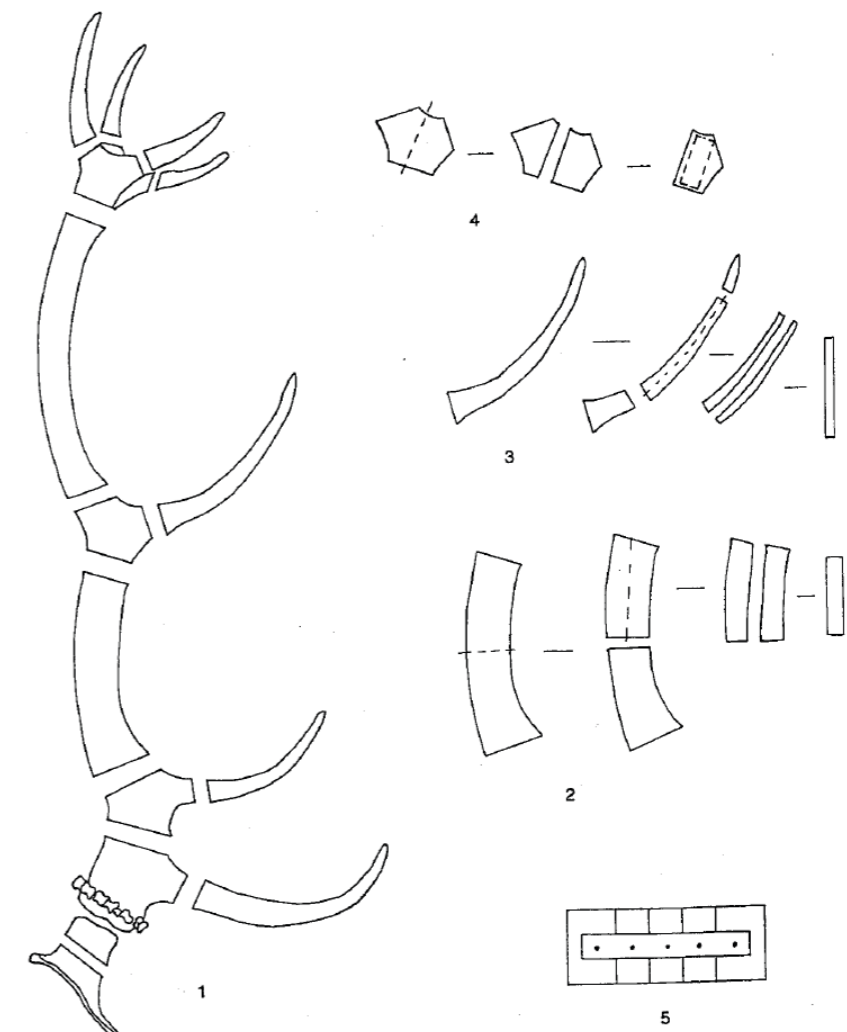
⁷¹⁹ Bíró 1994, 38.

⁷²⁰ Elschek 2004, obr. 3/4.

⁷²¹ Varsik 2011a, 47.

⁷²² Bíró 1994, 37.

⁷²³ Hrnčiarik 2012, 40.

Obr. 11. Výroba obojstranných hrebeňov (podľa Thuet 2003, Fig. 19).

mi. Obojstranné hrebene sa podobne ako jednostranné spájali bronzovými alebo železnými nitmi. Stredové lišty sú vždy kratšie ako samotná šírka hrebeňa a je na nich umiestnená aj výzdoba. Objavujú sa ale aj nezdobené kusy. Najčastejšie sú na nich vyryté koncentrické krúžky, bodky, polkruhy, jednoduché ryté línie (rovne ale aj zakrivené), cik-cakovité tvary, výzdoba v podobe rybej kosti a pod. Kostené varianty obojstranných hrebeňov sa najviac približujú rímskym dreveným predlohám⁷²⁴, aj keď tieto sa robili z jedného kusu dreva. Dokonca sa zdá, že niektoré z nich preberajú rímske dekoratívne prvky. S ich produkciou možno počítať na konci 3. stor. po Kr., ale oveľa častejšie sa však vyskytujú v 4. stor. po Kr.⁷²⁵ Až na pár výnimiek sa však nedajú pripísať konkrétnemu etniku, ani v barbariku, ale ani v Rímskej ríši. Možno ich považovať za civilizačný a kultúrny prejav súvekej spoločnosti?⁷²⁶

Ich výroba bola pomerne jednoduchá, najskôr sa vedľa seba naukladali dlhšie pravouhlé doštičky (obr. 11). Do ich stredu za vodorovne umiestnili z oboch strán lišty, ktoré sa prevrtali a spevnili nitmi. Stredové lišty mohli byť zdobené už pred ich umiestnením na hrebeň alebo po ňom. Ak mali hrebene profilované okraje, ich výzdoba vznikala pomocou tenkej píľky alebo sa vyrezávala nožikom, prípadne sa najskôr prevrtali a opracovali pilníkmi. Ako posledné sa vyrezali zuby a napokon sa celý povrch vyleštil.

⁷²⁴ Derks/Vos 2010, 47-59.

⁷²⁵ Hrnčiarik 2012, 41.

⁷²⁶ Zeman 2001, 121.

Z priestoru rímskeho tábora pochádza päť zlomkov obojstranných hrebeňov (kat. č. 224-226, 231). Všetky sa našli počas výskumu južného predpolia tábora a pravdepodobne súvisia s germánskym osídlením tejto lokality. Z prvého hrebeňa (kat. č. 224) sa zachovali len opracované doštičky stredovej časti bez okrajov. Zuby hrebeňa sú tenké, husto narezané vedľa seba. Zachované lišty sú na oboch stranách mierne profilované a nezdobené. Z druhého exemplára (kat. č. 225) sa zachovala len polovica, okraj hrebeňa je rovný, nezdobený, podobne ako stredová lišta. Obojstranný hrebeň s kat. č. 226 sa zachoval v celej svojej šírke. Jeho zuby sa smerom k nezdobenému rovnému okraju zmenšujú. Z rovnej stredovej lišty, ktorá nie je vyzdobená, sa zachovalo len niekoľko zlomkov. Posledné dva kusy pochádzajú zo stredovej vrstvy hrebeňa. Prvá nezdobená doštička s rovným okrajom (kat. č. 227) bola pôvodne umiestnená na jej okraji a druhá niekde v strede (kat. č. 231).

Obojstranné hrebene patria v stredoeurópskom priestore k pomerne častým nálezom na rímskych lokalitách. Boli objavené napr. v *Carnunte*⁷²⁷, *Brigetiu*⁷²⁸ alebo *Ad Herculem*. V germánskom prostredí sa vyskytujú zriedkavejšie a skôr na konci mladšej doby rímskej až na počiatku sťahovania národov (napr. Nitrapárovské háje⁷²⁹ alebo Tesárske Mlyňany⁷³⁰).

Samostatnú skupinu medzi nálezmi tvoria zlomky z hrebeňov, pri ktorých je možné ich pôvodný tvar určiť len veľmi ťažko. Ide o tri zlomky doštičiek s narezanými zubami, ktoré pravdepodobne pochádzali z jednostranných hrebeňov (kat. č. 230, 232, 233). Posledný zlomok (kat. č. 228) má telo zdobené koncentrickými krúžkami a tiež pravdepodobne pochádza z nejakého jednostranného hrebeňa.

IV.10 Korčule

Pod týmto pojmom sa v odbornej literatúre objavujú opracované dlhé kosti hovädzieho dobytku a koní⁷³¹. Kostí sa v spodnej časti zrezali a vyhladili. Na prednej strane sa kosť zahrotila, ale objavujú sa aj bez zahrotenia. Sú typickým nálezom na takmer každom germánskom sídlisku. O ich funkcii sa v odbornej literatúre dlho diskutovalo. Dnes prevažuje názor, že slúžili aj ako dnešné korčule, aj pri opracovaní kože⁷³². Nálezy s prevrtanými otvormi na upevnenie šnúrok alebo remencov, pomocou ktorých sa nasadzovali na nohu alebo na sane, slúžili na pohyb po snehu a ľade. Avšak podľa H. J. Barthela sa k tomuto účelu mohli používať aj exempláre bez otvorov⁷³³. Kosené korčule mohli slúžiť ako nástroje používané pri spracovaní zvieracích koží. Používali sa najmä pri ich povrchovej úprave. Pomocou nich sa vtieral tuk do kože alebo sa pomocou nich mohla vyrovnávať, leštiť, hladiť a podobne⁷³⁴.

Z rímskeho tábora v Iži pochádzajú dva kusy. Prvý z nich (kat. č. 234) má jednu dlhú stranu len čiastočne opracovanú a na jednej kratšej strane je zahrotený. Jeho povrch nesie len minimálne stopy po opracovaní. Pri tomto exempláre by sa dalo predpokladať, že ide o korčuľu umiestňovanú na chodidlá alebo na sane. Druhý, vonkajšou formou podobný predmet s kat. č. 245, nemá opracované kratšie časti, ale jedna z jeho dlhých strán je orezaná a výrazne zničená trením. Pravdepodobne slúžil na úpravu koží, avšak ani jeho použitie ako korčule nemožno vylúčiť. Oba predmety sa nedali presne časovo zaradiť, avšak vzhľadom na ich výskyt na iných lokalitách ich možno spájať s germánskym osídlením lokality.

IV.11 Predmety neidentifikovanej funkcie

Medzi predmety, ktoré som zaradil do tejto skupiny patria exempláre, ktorých funkciu a použitie nemožno vzhľadom na ich fragmentárnosť bližšie určiť. Nájdeme tu aj predmety, ktoré nemajú bližšie analógie v publikovanej literatúre. Ich možné použitie, ktoré tu uvádzam, je čisto hypotetické.

⁷²⁷ Grunewald 1981, Taf. 16/1, 2.

⁷²⁸ Napr. Bíró 1994, Plate XXXVIII.

⁷²⁹ Varsik 2011a, 46.

⁷³⁰ Ruttikay et al. 2013, obr. 155, 156.

⁷³¹ Zeman 2001, 132.

⁷³² Varsik 2011, 123.

⁷³³ Barthel 1969, 205-206.

⁷³⁴ Zeman 2001, 132.

V prípade zlomku opracovanej dlhej kosti z hovädzieho dobytku, s kat. č. 235, môžeme predpokladať, že išlo o rúčku nejakého pracovného nástroja, o čom by svedčili stopy po použití vo vnútri jeho tela. Ako šidlo alebo nejaká nedokončená rúčka by mohol slúžiť nález s kat. č. 236. Ide o zlomok parohu s jednoducho opracovaným povrchom. Jeho koniec bol zahrotený a stopy po opracovaní vidieť aj vo vrchnej časti parohu. Ako súčasť nábytku alebo polotovaru pre ďalšie použitie pravdepodobne slúžila kostená platnička s kat. č. 237. Neznámej funkcie bol aj zlomok plochej kosti s kat. č. 238, zdobený dvomi radmi koncentrických krúžkov. Tenký kostený predmet (kat. č. 239) s telom v tvare písmena „L“ má na tele stopy po opracovaní, spôsob jeho použitia však musí ostať neznámy. Dalo by sa predpokladať, že ide o zlomok rúčky alebo obloženia nábytku (?). Pravdepodobne ako ihla na šitie alebo šidlo slúžil predmet s kat. č. 240. Ide o tenkú, nahrubo opracovanú ihlicu, ktorej telo sa vo vrchnej časti rozširuje. V strede tejto rozšírenej časti sa nachádza vyvrtaný otvor. Podobné predmety sa využívali aj pri výrobe rybárskych sietí⁷³⁵. Podľa H. Miklera sa takéto predmety objavujú aj u Rimanov. Tento predmet sa našiel v predpolí tábora a pravdepodobne ho vyrobili Germáni.

IV.12 Polotovary

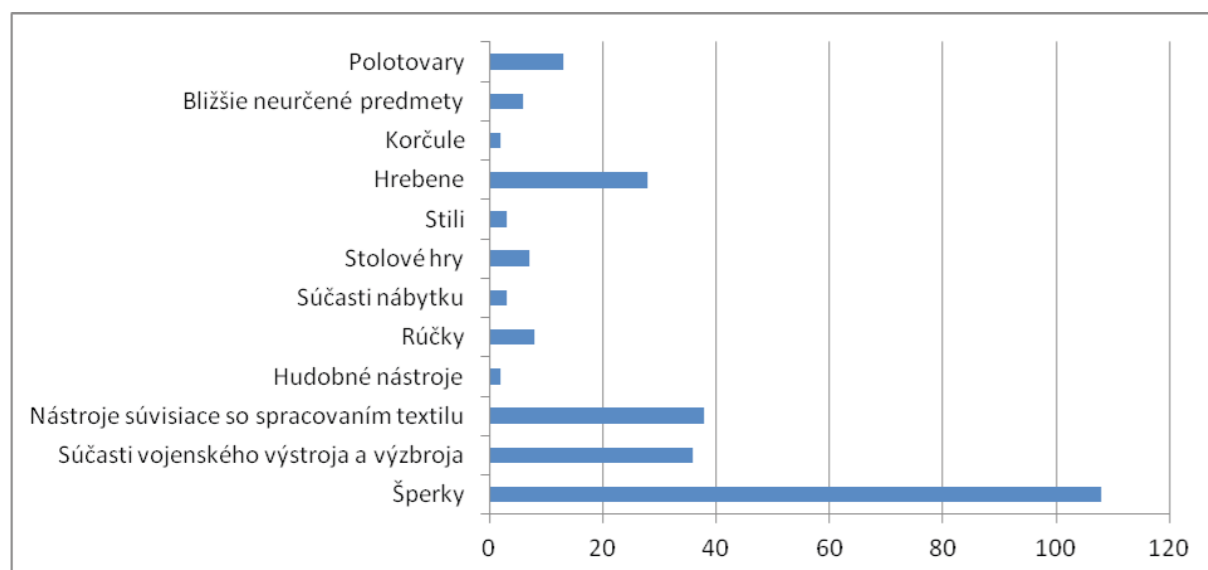
Potvrdením domáceho opracovania kostí a parohoviny sú početné nálezy polotovarov. Okrem jednoducho opracovaných kostí (kat. č. 241-244, 246) sú to nožom (kat. č. 248), ale najmä pílkou (kat. č. 247, 249-254) odrezané parohy. Len veľmi zriedkavo sa objavujú exempláre, pri ktorých možno určiť ich budúcu funkciu. K takýmto patria nedokončené zvyšky kostených ihliel alebo ihlíc s kat. č. 243 a 244 alebo nahrubo opracovaná dlhá kosť, ktorá sa mohla použiť na výrobu obloženia luku alebo praslice (kat. č. 246).

Vďaka týmto nálezom sa dá predpokladať, že sa vojaci vo voľnom čase okrem iného zaoberali spracovaním kostenej alebo parohovej suroviny. Určite bolo pre vojaka výhodnejšie si poškodenú zbraň, niektorú časť odevu a pod. opraviť sám, akoby mal zaplatiť za novú vec, prípade jej opravu. Orezaný paroh s kat. č. 249, alebo opracovaná kosť s kat. č. 241 pochádzajú z južného predpolia tábora. Podobne ako aj niektoré zo zvyšných, presnejšie nelokalizovaných nálezov mohli byť opracované nielen Rimanmi, ale asi skôr Germánmi.

⁷³⁵ Haarnagel 1979, 205-206.

V. VYHODNOTENIE

Počas archeologického výskumu rímskeho tábora v Iži-Leányvári bolo objavených 254 predmetov vyrobených z kosti, parohu a slonoviny. Väčšina z nich je spojená s rímskymi vojakmi, ale sú medzi nimi aj typické predmety, ktoré sa sem dostali na sklonku antiky počas germánskeho osídlenia lokality. Ide o pomerne rozsiahlu kolekciu nálezov pochádzajúcu z rôznych častí tábora, ktorú možno z funkčného hľadiska rozdeliť do dvanástich hlavných skupín (Graf 1).

Graf 1. Skladba rímskych a germánskych nálezov z Iže.

V.1 Skladba rímskych nálezov

Najpočetnejšiu skupinu medzi nálezmi tvoria šperky, ktorým dominujú dekoratívne ihlice alebo ich zlomky (viac ako 97%). Na základe tvaru hlavice, ktorou boli ukončené na hornej strane, ich bolo možné rozdeliť na 10 typov. Ide o pomerne detailné triedenie, ktoré sa opiera o niekoľkoročný výskum nálezov z rôznych častí Rímskej ríše. Pri podrobnejšom porovnaní jednotlivých typov však možno konštatovať, že sú to ihlice, ktoré sa dajú zahrnúť do troch hlavných skupín. Prvú, najpočetnejšiu skupinu tvoria ihlice bez hlavice (typ. X), ktorých povrch bol len zriedka zdobený (napr. typ. VII). Do druhej skupiny možno zaradiť pomerne jednoducho zdobené tvary, ktoré svojím tvarom viac alebo menej pripomínajú guľu (v tvare gule, valca na jednej alebo oboch stranách zrezané, oválneho prierezu, tvaru vajca a pod). Ide o pomerne jednoduché ihlice, ktorých variabilitu možno pozorovať len pri ich detailnejšom štúdiu. Patria sem ihlice typu I - IV vyskytujúce sa počas celého obdobia trvania tábora. Podľa môjho názoru však ich rôzna úprava hlavičky nezohrávala takmer žiadnu úlohu ani pri nosení alebo pri ich kúpe, či zhotovení. Tretiu skupinu tvoria ihlice ukončené zložitejšie vymodelovanou hlavicou v tvare píniovej šišky (Typ IX, Variant 2 a 3) alebo bohato profilovaného kvádra (typ VI). V tábore ich bolo nájdených len minimum (3 ks). K šperkom z rímskeho tábora možno zaradiť aj jeden korálik, zlomok náramku a amulet vyrobený z medvedieho zubu.

Nástroje spojené s opracovaním textilu predstavovali vedľa dekoratívnych ihlíc, druhú najpočetnejšiu skupinu. Tvorili ju nálezy tkacích člnkov, jednostranných alebo obojstranných šidiel, kostené ihly na pletenie a okrajovo sem možno zaradiť aj ihelníky.

Ďalej z tábora v Iži pochádzajú početné nálezy súčasti vojenského výstroja a výzbroje. Medzi nimi bolo najviac zachovaných kostených obložení kompozitných lukov, dva tzv. končičky, dva stredné a jeden okrajový diel rukoväte meča, predný a zadný diel kvadratického obloženia pošvy, dva krúžky a jeden gombík pochádzajúci z vojenského opaska (*cingulum*).

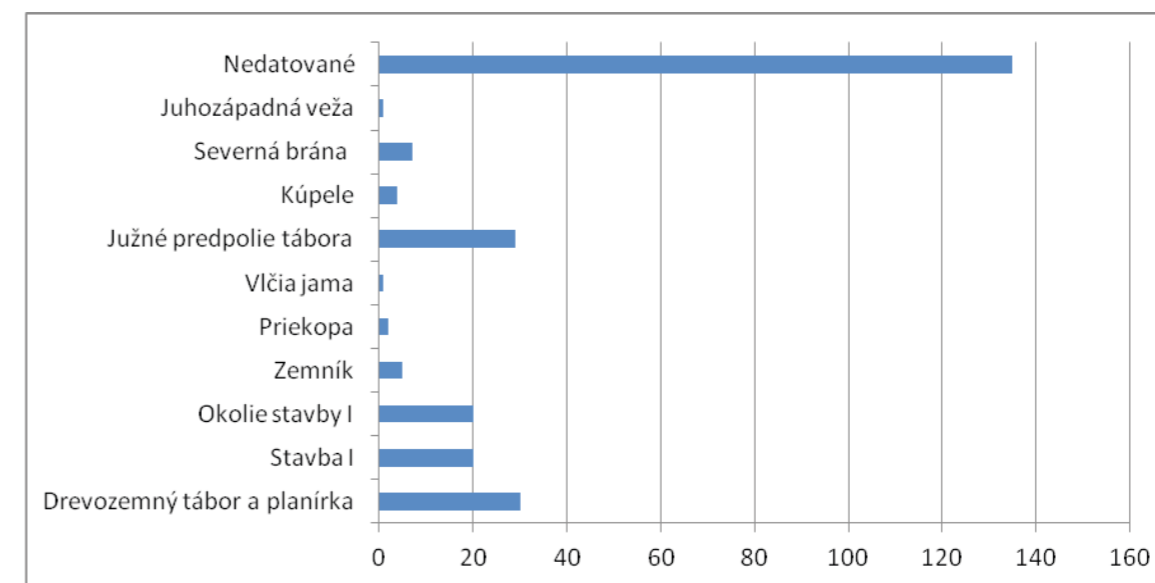
Inú funkčnú skupinu stvárňovali rúčky alebo držadlá upevnené na predmetoch každodennej potreby. Zastúpené boli rúčky nožov, rukoväť skladacieho nožika a jedno držadlo železného šidla.

Len v minimálnom počte sa z rímskeho tábora zachovali napríklad súčasti nábytku, reprezentované nálezmi kosteného obloženia z menšej skrinky a ozdobný stĺpik z pántu. S voľným časom a odpočinkom vojakov úzko súviseli hracie žetóny a kocka. Nálezy dvoch píšťaliiek možno zas spájať so samotným výcvikom vojakov. V tábore boli taktiež nájdené tri *stily*, ktoré slúžili na písanie na voskové tabuľky.

Pomerne malú skupinu nálezov tvoria nálezy, pri ktorých nebolo možné jednoznačne určiť ich pôvodnú funkciu. Poslednú, relatívne väčšiu skupinu tvoria nálezy nedokončených polotovarov z kosti a z parohu.

V.2 Skladba germánskych nálezov

Väčšinu predmetov pochádzajúcu z výskumov možno spojiť s pobytom rímskych vojsk. No nachádzajú sa medzi nimi aj nálezy, ktoré patrili príslušníkom germánskych kmeňov sídlacích v týchto miestach na konci antiky. Už v priestore drevozemného tábora boli objavené napr. dva germánske hrebene (kat. č. 206, 207) a jeden ihelník alebo rúčka noža (kat. č. 173). Najviac nálezov však pochádza z druhej polovice 4. až prvej polovice 5. stor. po Kr., kedy bol už rímsky tábor opustený a na jeho mieste sa usadilo germánske obyvateľstvo. Ide najmä o pomerne veľkú kolekciu hrebeňov vyrobených z parohu, medzi ktorými sa nachádzajú aj typické gótske jednostranné hrebene typu *Marosszentanna*⁷³⁶. Ďalej k nim možno priradiť zlomok náramku, ktorý bol zdobený radom koncentrických krúžkov a nájdený vo vrchnej časti zásypu priekopy tábora (kat. č. 108). Okrem nich sem ešte patria ihelníky (kat. č. 174-182), kostené „korčule“ (kat. č. 234, 245), ako aj mnohé jednostranné alebo obojstranné šidlá (kat. č. 152, 155, 157).

Graf 2. Kontext rímskych a germánskych nálezov z Iže.

⁷³⁶ Bíró 1994, 39.

V.3 Kontext a chronologické zaradenie nálezov (Graf 2)

Zložité stratigrafiu, časté premiešanie niektorých vrstiev, ako aj početné zásahy spôsobené či už ťažbou kameňa, modernými vojenskými zákopmi, ako aj staršími archeologickými výskumami sú faktory, ktoré spôsobili, že je veľmi ťažké priradiť jednotlivé nálezy ku konkrétnym časovým úsekom vývoja tábora. Z celkového počtu to bolo možné len pri 119 kusoch.

Približne 30 kusov kostných predmetov súviselo s existenciou drevozemného tábora⁷³⁷ datovaného medzi roky 175-178 po Kr. Mnohé z nich pochádzali najmä z planírkovej vrstvy tesne nad ním. Najpočetnejšiu skupinu tvorili nálezy kostného obloženia kompozitných lukov (19 ks)⁷³⁸. Zo zbraní to boli ešte dva diely rúčky meča⁷³⁹ a jeden krúžok z vojenského opaska⁷⁴⁰. Šperky reprezentovalo najmä 5 ihlíc, troch rôznych typov (Typ I⁷⁴¹, VIII⁷⁴², X⁷⁴³). V rámci tejto fázy sa podarilo objaviť ešte jednu pišťalku⁷⁴⁴ a ihelník alebo rúčku noža⁷⁴⁵. K nálezom, ktoré sa sem mohli dostať počas zničenia tábora, alebo mohli byť vlastníctvom nejakého rímskeho vojaka, patria dva germánske jednovrstvové hrebene⁷⁴⁶.

Pomerne presne možno chronologicky zaradiť aj nálezy pochádzajúce z priestoru stavby I., ktorá bola datovaná na koniec 2. až v priebehu prvej polovice 3. stor. po Kr.⁷⁴⁷ Ide o najpočetnejšiu skupinu nálezov. Šperky sú opäť reprezentované až 13 kusmi dekoratívnych ihlíc rôznych typov (Typ I⁷⁴⁸, III⁷⁴⁹, IV⁷⁵⁰, VIII⁷⁵¹, X⁷⁵²). Zo zbraní sa zachovali dva kusy kostných obložení pošvy meča⁷⁵³ a jeden končík šípu⁷⁵⁴. V rámci jej vnútorného priestoru bol nájdený jeden dekoratívny stĺpik z pántu⁷⁵⁵, dva hracie žetóny⁷⁵⁶ a jeden *stilus*⁷⁵⁷. Samostatnú skupinu tvoria nálezy objavené v bezprostrednej blízkosti stavby I. Tieto s ňou do istej miery mohli súvisieť, no niektoré môžu pochádzať aj z obdobia pred a po jej existencii. Opäť sú tu zastúpené dekoratívne ihlice (Typ II⁷⁵⁸, III⁷⁵⁹, X⁷⁶⁰) a končík zo šípu⁷⁶¹. Objavujú sa však aj rôzne typy kostných ihlíc⁷⁶².

Do obdobia od prvej polovice 4. až do prvej polovice 5. stor. po Kr. je datovaný rozsiahly zemník, nachádzajúci sa v juhozápadnom kvadrante tábora. Po vyťažení hliny bol postupne zasypávaný a jeho vrstvy možno dobre datovať⁷⁶³. Z výplne pochádzajú 4 ihlice, z ktorých dve boli len rámcovo datované do obdobia jeho existencie (Typ VI⁷⁶⁴, VII⁷⁶⁵). Ďalšie dve už bolo možné presnejšie chronologicky zaradiť. Zo starších

⁷³⁷ Rajtár 1990, 162-168.

⁷³⁸ Kat. č. 119-137.

⁷³⁹ Kat. č. 109, 109.

⁷⁴⁰ Kat. č. 155.

⁷⁴¹ Kat. č. 6, 7.

⁷⁴² Kat. č. 32.

⁷⁴³ Kat. č. 40, 60.

⁷⁴⁴ Kat. č. 183.

⁷⁴⁵ Kat. č. 173.

⁷⁴⁶ Kat. č. 206, 207.

⁷⁴⁷ Kuzmová/Rajtár 2010, 16.

⁷⁴⁸ Kat. č. 4.

⁷⁴⁹ Kat. č. 18, 19, 21, 23.

⁷⁵⁰ Kat. č. 25.

⁷⁵¹ Kat. č. 31.

⁷⁵² Kat. č. 41-44, 46, 53.

⁷⁵³ Kat. č. 112, 113.

⁷⁵⁴ Kat. č. 118.

⁷⁵⁵ Kat. č. 193.

⁷⁵⁶ Kat. č. 195, 196.

⁷⁵⁷ Kat. č. 202.

⁷⁵⁸ Kat. č. 12, 14-16.

⁷⁵⁹ Kat. č. 20, 22, 24.

⁷⁶⁰ Kat. č. 55-59, 67-69.

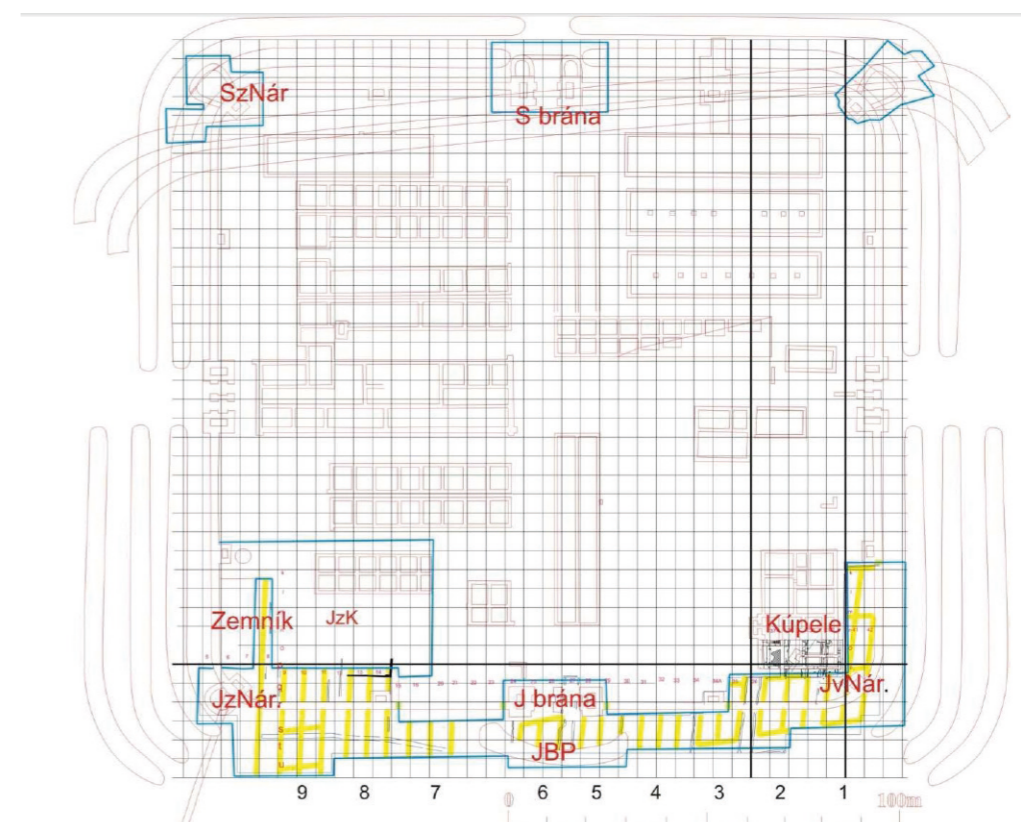
⁷⁶¹ Kat. č. 117.

⁷⁶² Kat. č. 166, 163, 167, 169.

⁷⁶³ Kuzmová/Rajtár 1984, 136-138.

⁷⁶⁴ Kat. č. 28.

⁷⁶⁵ Kat. č. 30.

Obř. 12 Celkový plán kastela v Iži-Leányvári s vyznačenými hlavnými stratigrafickými celkami (podľa Švaňa 2012, Obrazová príloha 20).

vrstiev datovaných približne do prvej polovice 4. stor. po Kr. pochádza jedna ihlica Typu V⁷⁶⁶. A do čosi mladšej vrstvy – C, spájanej s poslednou fázou osídlenia lokality Rimanmi je datovaná ihlica typu IV⁷⁶⁷. Okrem dekoratívnych ihlíc bol v zemníku nájdený aj jeden tkáčsky člnok⁷⁶⁸.

V predpolí juhovýchodnej rohovej veže bol objavený súbor desiatich jam súvisiacich s fortifikáciou kastela, tzv. včie jamy. Na základe stratigrafie a niektorých nálezov bol ich zásyp datovaný do 4. stor. po Kr.⁷⁶⁹ Z jednej z nich pochádza zvyšok kostného obloženia kompozitného luku⁷⁷⁰.

K nálezom súvisiacim s neskorším osídlením tábora patrí zlomok náramku⁷⁷¹ a nezdobená rúrka, ktorá mohla slúžiť ako ihelník⁷⁷². Oba boli nájdené vo vrchnej vrstve zásypu južnej priekopy, ktorý je datovaný až na koniec 4. stor. po Kr.⁷⁷³

V južnom predpolí kamenného kastela boli vo vrstvách súvisiacich s germánskym osídlením lokality zo sklonku antiky objavené tri šidlá⁷⁷⁴ a početná kolekcia trojvrstvových hrebeneňov.

Dekoratívne ihlice rôznych typov boli nájdené aj v priestoroch kúpeľa⁷⁷⁵, severnej brány⁷⁷⁶ a juhozápadnej veže⁷⁷⁷. Žiadnu z nich sa ale nepodarilo presnejšie chronologicky zadatovať. Preto ich výskyt možno len rámcovo zaradiť do celého obdobia trvania kamenného kastela.

⁷⁶⁶ Kat. č. 27.

⁷⁶⁷ Kat. č. 26.

⁷⁶⁸ Kat. č. 146.

⁷⁶⁹ Kuzmová/Rajtár 1985, 143.

⁷⁷⁰ Kat. č. 138.

⁷⁷¹ Kat. č. 108.

⁷⁷² Kat. č. 180.

⁷⁷³ Ústna informácia od PhDr. J. Rajtára, CSc. (AU SAV).

⁷⁷⁴ Kat. č. 152, 155, 157.

⁷⁷⁵ Kat. č. 9 (Typ I), 17 (Typ II), 34 (Typ IX), a pravdepodobne tu bola nájdená aj kostná kocka.

⁷⁷⁶ Kat. č. 13 (Typ II), 60-66 (Typ 10).

⁷⁷⁷ Kat. č. 29 (Typ VII).

V.4 Pôvod výrobkov z Iže-Leányváru

Určiť pôvod, poprípade výrobnú dielňu pri predmetoch z kosti a parohu nájdených v priestore rímskeho tábora v Iži je takmer nemožné. Obyčajne ide o tak štandardizované a v mnohých prípadoch veľmi jednoduché výrobky, ktorých paralely možno nájsť v rôznych častiach Rímskej ríše. Aj napriek tomu, že sú mnohé z nich vyrobené pomocou pomerne jednoduchých techník, sa dá predpokladať, že najmä dekoratívne ihlice, súčasti vojenskej výzbroje a výstroja, ihly, hracie žetóny a súčasti nábytku, boli vyrábané masovo v špecializovaných dielňach. To však nevyklučuje aj ich svojpomocnú výrobu v malých „domácich“ dielničkách.

Pri mnohých z nich treba s veľkou pravdepodobnosťou počítať, že sú produktmi miestnych panónskych dielní ako *Aquncum*, *Brigetio*, *Gorsium*, *Intercisa*. Podľa L. Vassa boli v *Aquincu* zhotovované skôr predmety „globálnejšieho“ charakteru a svojou ponukou sa táto dielňa skôr orientovala na „západoeurópske trhy“⁷⁷⁸. Len málo nálezov z tábora v Iži má takýto charakter. Za jediný predmet, ktorý asi pochádza z dielne z *Aquina* možno považovať zlomok figurálne zdobenej rúčky nožika s kat. č. 186. Aj napriek tomu, že je jedinečná svojho druhu, znázornený motív nesie výrazné znaky typické pre stredomorskú oblasť. Ale podobne stvárnené postavičky (najmä so zhodne uloženými rukami a nohami herca), aj keď vyrobené z bronzu alebo z hliny, nachádzame práve v západoeurópskom priestore. Ďalšie panónske dielne lokalizované v *Intercise*, *Gorsiu* a *Brigetiu* mali skôr lokálny charakter a produkovali svoje výrobky pre obyvateľstvo v ich blízkom okolí. V počiatočných fázach ich činnosti preto badať vplyv staršej miestnej tradície, ktorý sa ale časom vytratil a približne od 2. stor. po Kr. sa i v týchto dielňach vyrábajú kostené predmety „globálneho“ charakteru, aj keď nesú niektoré typické lokálne prvky. Napríklad pre *Gorsium* boli typické kostené ihly s viacerými otvormi, ktoré slúžili na spájanie odevu ako tzv. *fibulae*. Tieto ale v rímskom tábore v Iži vôbec nenachádzame. Čo je však zaujímavé v *Gorsiu* bolo nájdených veľké množstvo jednostranných šidiel so zachovaným kĺbom vo vrchnej časti, ktoré ale v ostatných lokalitách takmer nenájdeme. Keďže ide o jednoduché predmety, ich distribúcia z *Gorsia* do Iže je takmer vylúčená a tieto predmety boli v tábore pravdepodobne aj vyrábané. V Iži sa taktiež nenachádzajú produkty dielne pôsobiacej v *Intercise* s jej typickými obložieniami skriniek dekorovanými koncentrickými krúžkami alebo amuletmi⁷⁷⁹. Je možné, že jedine kompozitné luky a ich obloženia, ktoré boli objavené v priestore drevozemného tábora, mohli byť vyrobené v *Intercise*, ale podľa môjho názoru minimálne dielňa na ich opravu musela existovať aj priamo v tábore v Iži.

Pôvod väčšiny výrobkov nájdených v priestore tábora je potrebné hľadať v blízkom *Brigetiu*⁷⁸⁰. No s určitosťou o tom možno hovoriť len v prípade typických panónskych ihlíc typu VII (kat. č. 29, 30), bez hlavice s plytkým šrafovaním v hornej časti tela a hrebeňoch s držadlom v tvare trojuholníka s typickým olemovaním jeho okrajov, ktoré bolo následne vyšrafované (kat. č. 222 a možno aj 223).

Na druhej strane nálezy orezaných kostí, parohov, polotovary, nedokončené ihlice alebo ihly priamo z tábora jednoznačne dokazujú, že asi aj v tábore žijúci vojaci si vo svojom voľnom čase zhotovovali niektoré kostené a parohové výrobky sami (kat. č. 236-254).

Väčšina produktov, ktoré možno pripísať germánskemu obyvateľstvu, pravdepodobne vznikla priamo v samotnej osade, ktorú založili v opustenom areáli kastela, avšak u niektorých hrebeňov je potrebné predpokladať, že pochádzajú aj z iných vzdialenejších produkčných centier. Germánske obyvateľstvo si ich ale asi priamo kupovalo v *Brigetiu*, ako napríklad spomenuté hrebene s trojuholníkovitým ukončením. Je však potrebné počítať aj s putujúcimi germánskymi, ale aj rímskymi obchodníkmi, ktorí svoje produkty ponúkali priamo v osadách.

V.5 Materiál a technológia jeho opracovania

Napriek tomu, že sa od 3. stor. po Kr. využívala na výrobu aj parohovina⁷⁸¹, rímski vojaci žijúci v tábore v Iži ju takmer nevyužívali. Medzi nálezmi je doložená len vo veľmi malom množstve v podobe rúčok

⁷⁷⁸ Vass 2012, 37.

⁷⁷⁹ Vass 2012, 37.

⁷⁸⁰ Borhy/Számádó 2001, 28.

⁷⁸¹ Lang 2011, 296.

nožika a železného šidla. Podľa K. Gostenčnikovej a F. Langa sa na ich výrobu kost' ani nehodila a bola použitá len zriedkavo⁷⁸². S čím možno aspoň čiastočne súhlasiť, keďže sa to týka prevažne severných provincií, v ostatných častiach Rímskej ríše tomu tak určite nie je. Výrobky z parohoviny v rámci nálezov z tábora v Iži sa stávajú dominantné až na sklonku antiky, keď sa tu na krátky čas usadilo germánske obyvateľstvo. Za súčasného stavu bádania, možno konštatovať, že zo slonoviny bola zhotovená len figurálne zdobená rúčka nožika, používaného pri stolovaní (kat. č. 186). Avšak podľa môjho názoru sa nejedná o opracovanú slonovinu, ale skôr zvieraciu kosť.

Väčšina skúmaných nálezov bola jednoducho vyrobená v ruke za pomoci nožika (obr. 13A) alebo dláta. Na mnohých exemplároch je vidieť, že sa na ich zhotovenie používali rôzne pílkly (obr. 13H), po ktorých na ich povrchu ostali stopy po zuboch. Taktiež sa na mnohých z nich stretávame so stopami po vŕtaní (obr. 13B) a použití vertikálneho (obr. 13D), ale aj horizontálneho sústruhu (obr. 13E). Na úpravu povrchu a jeho výzdobu sa používali rôzne pílkly, nožíky, ale k úprave slúžili aj rydlá (obr. 13G), rašple (obr. 13C), ako aj kružidlá, pomocou ktorých sa zhotovovali napríklad koncentrické krúžky (obr. 13F), polkruhy, vlnovky, bodky a pod.

V.6 Kostené, parohové a slonovinové výrobky v kontexte vojenských stavieb v panónskom pohraničí

Odhliadnuc od malého počtu germánskych nálezov z konca neskoršej antiky, ponúka predložená analýza jedinečnú možnosť získať obraz o použití kostených, parohových a slonovinových výrobkov vo výlučne vojenskom prostredí. Otázka, či ide v prípade rímskych vojenských táborov aj o čisto mužské prostredie bola predmetom rôznych štúdií najmä z pera tzv. *gender*-archeológov⁷⁸³. V súčasnosti je ich aktívna účasť vo vojsku všeobecne akceptovaná,⁷⁸⁴ a teda aj pri niektorých nálezoch z Iže je potrebné počítať s tým, že ich nosili alebo používali práve ženy. L. Vass sa na príkladoch ženských nálezov z vybraných rímskych táborov v Rumunsku pokúsil zmapovať miesta, kde sa v rámci ich vnútornej štruktúry vyskytujú najčastejšie. Z jeho analýzy vyplynulo, že ide väčšinou o baraky umiestnené najmä v južných častiach tábora⁷⁸⁵. Podobná situácia sa zdá byť aj v tábore v Iži, kde najviac ihlíc a ihiel bolo práve nájdených v priestore stavby I umiestnenej v juhozápadnej časti tábora. Otázka ale, či možno hovoriť v prípade týchto barakov ako o miestach, kde ženy žili, ostáva otvorená. Skôr si myslím, že ženy boli vojakmi najímané na rôzne služby, najmä čo sa týka výroby a opravy odevu alebo príprave pokrmov. Početné nálezy kostených ihlíc z priestoru stavby I by mohli takúto úvahu len podporiť.

Pri porovnaní výskytu výrobkov z kosti, parohu a slonoviny s ostatnými vojenskými pevnosťami na panónskom pohraničí narazíme na problém absencie publikovaného materiálu. Najnovšie nálezy bývajú zverejňované len sporadicky a často bez nálezových okolností. K najlepšie spracovaným lokalitám nepochybne patria *Brigetio*⁷⁸⁶, *Aquincum*⁷⁸⁷ a doposiaľ len v krátkom zhrnutí publikované nálezy z *Intercisy*⁷⁸⁸. Tieto práce, však ponúkajú prehľad nálezov nielen z vojenského prostredia, ale aj z civilného. Najlepším zdrojom informácií je publikácia M. T. Bíróovej, ktorá spracovala kostené výrobky zo zbierok Maďarského národného múzea v Budapešti. Podľa zmienky v úvode tejto práce je zrejmé, že ide najmä také, ktoré pochádzajú prevažne z vojenských táborov ako *Brigetio* (Szőny), *Azaum* (Almásfüzitő), *Castra ad Herculem* (Pilismarót), *Ulcisia Castra* (Szentendre), *Aquincum* (Óbuda), *Campona* (Nagyttény), *Matrica* (Szazhalombatta-Dunafüred) a *Intercisa* (Dunapentele)⁷⁸⁹. Aj keď podľa môjho názoru nie všetky nálezy boli nájdené len vo vojenskom prostredí, bral som v nasledujúcich úvahách toto jej tvrdenie ako záväzné. Prevažná časť nálezov z Iže, ale aj z vyššie menovaných lokalít patrí k štandardným formám kostených a parohových vý-

⁷⁸² Gostenčnik/Lang 2010, 201.

⁷⁸³ Vass 2010a, 127 (tu aj staršia literatúra k tejto téme).

⁷⁸⁴ Goldsworthy 2003, 103.

⁷⁸⁵ Vass 2010a, Plate 5, 6.

⁷⁸⁶ Bíró 1987a, 153-192.

⁷⁸⁷ Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012.

⁷⁸⁸ Vass 2009, 81-90.

⁷⁸⁹ Bíró 1994, 6.

Obr. 13 Stopy po opracovaní zachytené na nálezoch z Iže.

robkov, ktoré nájdeme takmer v celej Rímskej ríši. Zaujímavý je relatívne veľký počet nálezov z rímskeho tábora v Iži. Podobne početné sú z tejto lokality evidované aj napríklad nálezy skla⁷⁹⁰ alebo glazovanej keramiky⁷⁹¹. Zdá sa, že ich veľké množstvo neodráža nejaký fenomén na tejto lokalite, ale skôr stav bádania a kvalitne vedený archeologický výskum.

V kolekcii skúmaných artefaktov je zaujímavý výskyt nálezov, ktoré sa v Panónii vôbec neobjavujú. Patrí sem napríklad dekoratívna ihlica s výrazne profilovanou kvadratickou hlavicou (Typ VI), skladací nožík so zakrivenou čepeľou (kat. č. 187) a kostená/slonovinová rúčka noža (kat. č. 186). V prípade posledných dvoch predmetov však treba počítať s tým, že nepatria k predmetom s unifikovanou výzdobou a takmer každý skladací nožík alebo rúčka býva vyzdobená iným motívom⁷⁹².

V porovnaní s ostatnými vojenskými pevnosťami je v tábore v Iži pomerne veľký počet kostených obložení kompozitného luku. Väčšina z nich bola nájdená počas výskumu jeho najstaršej, drevozemnej fázy. Zo skúmaných vojenských pevností je analogická situácia len v *Intercise*⁷⁹³, kde v období 92-101 sídlila *Ala I Augusta Ituraeorum sagittariorum* a v rokoch 118/119 až 138 po Kr. zas *Ala I Thracum veterana sagittaria*. Ide teda o jazdecké oddiely lukostrelcov, s ktorými aj vzhľadom na početnosť nálezov obložení luku treba počítať aj v Iži⁷⁹⁴.

Na druhej strane z tábora chýbajú niektoré výrobky. Zo šperkov sú to napríklad ihlice ukončené hlavicou v tvare kohúta, ktoré sú typické najmä pre okolie *Brigetia*⁷⁹⁵. Celkovo, figurálne zdobené ihlice alebo ihly slúžiace k spájaniu odevu v tábore absentujú. Čo sa týka ostatných dekoratívnych ihlíc, ich typologická skladba z tábora zodpovedá základným formám vyskytujúcim sa v celej Panónii. Zo šperkov chýba napríklad aj typický vojenský amulet vyhotovený z ružice jelenieho parohu, ktorý je doložený napríklad z *Carnunta*⁷⁹⁶. Na rozdiel od ostatných častí Panónie, v tábore chýbajú jednodielne obloženia mečov, nájdené napríklad v antickom *Azaum*⁷⁹⁷, držadlá pošiev meča, ktoré slúžili na upevnenie na opasok známe aj z neďalekého *Brigetia*⁷⁹⁸. A so zbraňami tiež úzko súviseli nálezy kostených praciek z vojenského opasku, nájdených napríklad v *Carnunte*⁷⁹⁹, ktoré však v tábore chýbajú. Na tejto lokalite neboli objavené ani žiadne predmety súvisiace s osobnou hygienou vojaka, akými boli špachtličky na čistenie uší objavené napríklad v *Brigeti*⁸⁰⁰. Z Iže ďalej chýbajú nálezy lyžičiek, ktoré sa vyskytujú takmer na každej lokalite, z pomedzi mnohých možno spomenúť nálezy z *Carnunta*⁸⁰¹. S tkaním a výrobou lán úzko súviseli zahrotené predmety s otvorom na jednej strane obyčajne vyrábané z parohu tzv. *Knot loosener*, nájdené napríklad v *Intercise*,⁸⁰² no v tábore úplne absentujú. Len v minimálnom množstve sa z Iže zachovali súčasti nábytku, najmä kostené a slonovinové obloženia sú na severopanónskej hranici zachované napríklad v tábore v *Azaum*⁸⁰³. Taktiež chýbajú nálezy malých skriniek alebo pixíd, ktoré boli objavené napr. v *Aquinc*⁸⁰⁴. Z *Brigetia*⁸⁰⁵ zas pochádza kostený kľúč, ktorý tiež v tábore v Iži chýba. Zriedka sa stretávame aj s inými hudobnými nástrojmi ako s píšťalkou. Patrí k nim napríklad lýra, z ktorej býva tzv. kolík na ladenie vyhotovený z dutej kosti a bol nájdený v aj v *Intercise*⁸⁰⁶. Nezriedka sa v nálezoch z tábora stretávame s tzv. *tesserae nummulariae* teda etiketami,

⁷⁹⁰ Kučeráková 2013.

⁷⁹¹ Švaňa 2012.

⁷⁹² Toto neplatí jedine pri nožíkoch, ktorých rúčka je vypracovaná do podoby gladiátora. Bartus 2012, 27-50.

⁷⁹³ Vass 2012, 47.

⁷⁹⁴ Kuzmová/Rajtár 2010, 15.

⁷⁹⁵ Bíró 1994, kat. č. 376-378.

⁷⁹⁶ Grünwald 1981, tab. 16/9, 10.

⁷⁹⁷ Bíró 1994, kat. č. 23.

⁷⁹⁸ Bíró 1994, kat. č. 18, 19.

⁷⁹⁹ Humer 200ž, kat. č. 487.

⁸⁰⁰ Bíró 1994, kat. č. 454.

⁸⁰¹ Humer 2009, 130.

⁸⁰² Bíró 1994, kat. č. 490.

⁸⁰³ Bíró 1994, kat. č. 578.

⁸⁰⁴ Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012, kat. č. 180.

⁸⁰⁵ Bíró 1994, kat. č. 847.

⁸⁰⁶ Bíró 1994, kat. č. 606.

ktoré boli zavesené na mešci na peniaze a označovali kvalitu/nie kvantitu mincí v ňom uložených⁸⁰⁷. Takéto boli napríklad nájdené aj v tábore v *Aquincu*⁸⁰⁸.

Aj napriek tomu, že ide o pomerne širokú škálu predmetov, ktoré sa v rímskom tábore v Iži, Leányvár nenašli, sú zhruba identické ako v iných vojenských táboroch skúmaného úseku panónskej hranice.

VI. ZÁVER

Počas archeologického výskumu rímskeho tábora v Iži bolo objavených 254 predmetov vyrobených z kosti, parohu a slonoviny. Ide o veľmi širokú škálu nálezov, ktoré boli využívané v rôznych oblastiach života človeka. Najpočetnejšiu skupinu tvoria šperky, ktorým dominujú najmä dekoratívne ihlice. Prevažujú medzi nimi najmä ihlice bez hlavičky alebo ukončené jednoduchou guľovitou hlavicou rôznych variant. Podobnú tendenciu badať aj na ostatných lokalitách nielen v panónskom pohraničí, ale v celej Rímskej ríši. Na druhej strane z rímskeho tábora napríklad chýbajú nálezy ihlíc s bohato profilovanou alebo figurálne zdobenou hlavicou. V tomto prípade však ide o typy ihlíc, ktoré sa skôr objavujú v civilnom ako vo vojenskom prostredí. Pri väčšine analyzovaných nálezov ide o jednoduché typy ihlíc, ktoré sú datované od 1. až po 5. stor. po Kr.

Ďalšiu skupinu nálezov tvoria predmety, ktoré boli súčasťou rímskej výzbroje, ako sú rúčky meča a obklady pošiev alebo výstroje, zastúpené kostenými prackami a gombíkmi z vojenského opaska (*cingulum*). Samostatnú skupinu medzi zbraňami tvorí súbor až 19 kostených obložení kompozitného luku. Pravdepodobne patrili príslušníkom posádky, ktorí tvorili jazdecké oddiely lukostrelcov sídliacich v pevnosti medzi rokmi 175 – 179 po Kr. Títo sa síce v 3. storočí po Kr. z panónskej oblasti vytratil, avšak použitie kompozitného luku sa stalo štandardnou zbraňou rímskej armády. Dokumentujú to aj nálezy tzv. končikov zo šípov pochádzajúci priamo z priestoru stavby I, ktorá je datovaná na koniec 2. a prvú polovicu 3. stor. po Kr. a jeden ďalší z jej bezprostrednej blízkosti. Veľkosť týchto predmetov však naznačuje, že by mohli byť využívané aj ako šípy do kuše.

Druhou najpočetnejšou skupinou medzi nálezmi sú predmety súvisiace s výrobou a opracovaním textilu. Patria sem napríklad v panónskom priestore ojedinelé formy tzv. tkacích člnkov, ktoré sa však vo veľkom množstve vyskytujú napríklad v Noriku⁸⁰⁹. Ich absencia nie je spôsobená ani tak tým, že by sa nimi netkalo, ale skôr ich pomerne jednoduchým tvarom, vďaka ktorému ostávajú často medzi nálezmi nepovšimnuté. So spracovaním textilu súvisia aj početné nálezy jednostranných a obojstranných kostených šidiel, ktoré nachádzajú široké využitie aj v iných oblastiach, ako napríklad pri opracovaní koží, tkaní a oprave rybárskych sietí a pod. Dôležitú skupinu medzi nálezmi tvoria kostené ihly, ktoré boli tradične ponímané ako nástroje na zošívanie textilných látok. Najnovšie výskumy však poukazujú na to⁸¹⁰, že sa skôr využívali pri pletení rôznych typov oblečenia ako palčiakov, ponožiek, čiapok a pod. Tieto boli najmä v zimnom období Rimanmi určite veľmi cenené. Výskyt nástrojov na spracovanie textilu vo vojenskom priestore, spolu s niektorými dekoratívnymi ihlicami jednoznačne poukazuje na aktívnu rolu žien v rímskej armáde. Rímski vojaci pravdepodobne využívali ich služby hlavne pri oprave, ak nie aj výrobe odevov, a asi aj pri varení a pod.

Jediná skupina predmetov pochádzajúcich z rímskeho osídlenia lokality, pri ktorej sa na výrobu okrem kosti používal aj paroh, sú rôzne rúčky nástrojov a náradia každodenného využitia. Ide v podstate o predmety, z ktorých na jednej strane mnohé nesú individuálne známky svojho výrobcu, a preto je len vo veľmi málo prípadoch možné nájsť k nim blízke analógie. Na druhej strane sú mnohé z nich tak jednoduché, že ich je niekedy veľmi ťažké rozlíšiť od polotovarov alebo jednoduchých kostí. V prevažnej miere sú to predmety, ktoré slúžili ako rúčky nožíkov. Medzi najznámejšie nálezy z rímskeho tábora v Iži zaradené do tejto skupiny patrí figúrka v tvare komického herca. Od čias jej objavenia bola funkcia tohto predmetu otázná a najčastejšie bol interpretovaný ako dekoratívna ihlica vyrobená zo slonoviny. Po jej podrobnom štúdiu skôr predpokladám, že ide o zlomok figurálne zdobenej rúčky noža, používanej pri stolovaní. Taktiež s veľkou pravdepodobnosťou nejde o opracovanú slonovinu, ale skôr o kosť, čo nasvedčuje nielen jej sfarbenie a štruktúra materiálu, ale aj samotný tvar tohto predmetu. Okrem neho má určite medzi nálezmi svoje osobité miesto otvárací nožík zdobený radom koncentrických krúžkov.

⁸⁰⁷ Gostenčnik 1996, 129.

⁸⁰⁸ Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012, kat. č. 280.

⁸⁰⁹ Gostenčnik 2010, 151-152.

⁸¹⁰ Bíró 2012, 7.

Pravdepodobne z nejakej väčšej skrine alebo truhlice pochádza jeden stĺpkovitý pánt objavený v priestore stavby I, ktorý ako jediný z kostených predmetov vypovedá o vnútornom vybavení vojenských barakov z Iže. Nálezy kostených žetónov a pravdepodobne aj jednej kocky používané pri rôznych stolových hrách zas prinášajú informácie o voľnočasových aktivitách vojakov. Aj napriek tomu, že ide o relatívne malú kolekciu 5 kusov, nie je to nič výnimočného. Pri porovnaní s nálezmi z iných vojenských pevností ide o adekvátny počet. Tieto predmety sa totiž oveľa častejšie objavujú v civilných osadách alebo mestách⁸¹¹.

Poslednú skupinu predmetov z obdobia pobytu rímskych vojsk v Iži tvoria kostené *stily*. Ich relatívne nízky počet, asi len 3 ks⁸¹² je skôr spôsobený tým, že na konci 2 stor. po Kr., keď sa počíta s prvými fázami existencie tábora, sa v Rímskej ríši už používali najmä kovové kusy a kostené *stily* sú v tomto období skôr výnimočné.

S germánskym osídlením lokality súvisia najmä nálezy jednostranných alebo obojstranných hrebeňov v prevažnej miere vyrobených z parohoviny. Ide o predmety, ktoré mali relatívne široké spektrum využitia. Okrem česania vlasov sa používali na odstraňovanie rôznych parazitov z ľudského tela, na úpravu fúzov a brady. Mohli slúžiť ako šperky a ozdoby do vlasov, ale aj pri starostlivosti o kone a iné zvieratá. Väčšina z nich patrí do skupiny tzv. trojvrstvových hrebeňov, ktoré sa v stredoeurópskej oblasti objavujú najmä v mladšej dobe rímskej. Samostatné miesto medzi nimi mali dva kusy jednovrstvových hrebeňov, ktoré boli objavené vo vrstvách drevozemného tábora. Podľa názoru J. Rajtára sa sem mohli dostať spolu s ich pôvodným vlastníkom, či už ako zajatcom alebo kolaborujúcim Germánom, ale nevylučuje, že ho mohli používať aj niektorí príslušníci posádky tábora⁸¹³. Podľa môjho názoru je tiež možné, že ich mohli stratiť germánski bojovníci, ktorí zaútočili na pevnosť v roku 179 po Kr. alebo obyvatelia okolitých germánskych osád, ktorí na opustenej lokalite vyhľadávali a zbierali zabudnuté predmety pre ich ďalšie využitie. Ku germánskym nálezom možno zaradiť aj niektoré kostené šidlá, prípadne nálezy kostených korčúľ, ktoré sa mohli buď nasadzovať na sane alebo topánky a slúžili na premiestňovanie po snehu a ľade alebo pri spracovaní kože.

Doklady miestnej produkcie kostených alebo parohových výrobkov reprezentujú nálezy nedopracovaných ihlíc, orezaná dlhá kosť z hovädzieho dobytku, ale aj niekoľko nálezov opílených jeleních parohov.

Vo väčšine nálezov z rímskeho tábora v Iži ide o pomerne jednoduché výrobky, ktoré mohli vzniknúť aj v drobných „domácich“ dielňach. Avšak mnohé z nich sa asi vyrábali masovo a následne boli obchodníkmi distribuované najmä do širokého okolia. Medzi takéto patrili dekoratívne ihlice, kostené obloženia pošvy meča alebo súčasti jeho držadla, ihly, hracie žetóny, súčasti nábytku a pod. Väčšina analyzovaných výrobkov bola s veľkou pravdepodobnosťou produktom miestnych panónskych dielní. Najväčší podiel na ich výrobe mala určite kostiarska dielňa z blízkeho *Brigetia*. Je zaujímavé, že jej produkty boli objavené aj medzi nálezmi, ktoré sa už na lokalite spájajú s pobytom germánskych kmeňov v jej okolí (napr. hrebene s trojuholníkovitým držadlom).

Aj napriek tomu, že sa od 3. stor. po Kr. začína s opracovaním parohu aj v rímskoprovinciálnych dielňach, je tento materiál medzi rímskymi nálezmi v Iži zastúpený len v podobe niekoľkých rúčok. Výrobky zhotovené z parohu sa stávajú dominujúcimi až po príchode Germánov, a to vďaka početnej kolekcií trojvrstvových hrebeňov. V tábore pravdepodobne⁸¹⁴ úplne absentujú výrobky zo slonoviny, ktorá síce bola aj v iných lokalitách zastúpená len minimálne, ale pri takom veľkom počte skúmaných predmetov, by sa dali očakávať aspoň nálezy z rúčok meča alebo obložení jeho pošiev, ktoré sa objavujú či už v neďalekom *Brigeti*⁸¹⁵ alebo *Carnunte*⁸¹⁶.

Aj napriek tomu, že z auxiliárneho tábora v Iži chýbajú niektoré typické predmety ako napr. lyžičky, lopatky na čistenie uší alebo pixidy, možno konštatovať, že ide o relatívne širokú škálu výrobkov, ktoré svojou skladbou nevybočujú zo spektra nálezov z iných vojenských staníc na panónskej hranici. Keďže ide o prvú prácu, ktorá sa zaoberá exemplármi z čisto vojenského prostredia, prináša zaujímavý pohľad

⁸¹¹ Napr. Gorsium. Bíró 1987, 25-57.

⁸¹² Aj z toho by sa pri dvoch z nich mohlo jednať o nálezy germánskych šidiel.

⁸¹³ Rajtár v tlači.

⁸¹⁴ Rúčka zdobená komickou postavou herca je podľa môjho názoru z kosti, ale za súčasného stavu bádania to nemožno potvrdiť.

⁸¹⁵ Bíró 1994, Plate I, II.

⁸¹⁶ Humer 2006, Kat. č. 574.

nielen o súkromnom živote rímskych vojakov, ale aj o fungovaní rímskeho tábora a využití kosteného, parohového a slonovinového materiálu v rímskej armáde. Na druhej strane analýza relatívne veľkej skupiny germánskych hrebeňov z neskorej antiky a zo začiatku sťahovania národov poukázala na niektoré tendencie v ich vývoji. Zároveň poukázala na pretrvávajúce vzťahy (najmä obchodné) medzi Germánmi a Rimanmi v čase, keď sa moc Rímskej ríše na strednom Dunaji už rozpadávala.

VII. ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- Alföldi 1957: A. Alföldy, Knochengegenstände. IN: INTERCISA II. Budapest 1957, 477- 487.
- Alicu/Nemes 1982: D. Alicu/E. Nemes, Obiecte de os descoperite la Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Acta Musei Napocensis 19, 1982, 345-365.
- Allason-Jones/Miket 1984: L. Allason-Jones/R. Miket, Catalogue of Small Finds from South Shields Roman Fort. London 1984.
- Andree 1973: B. Andree, Römische Kunst. Freiburg/Basel/Wien 1973.
- Baerlocher/Deschler-Erb 2013: J. Baerlocher/S. Deschler-Erb, On a bed of bones. An early imperial burial from Vindonissa. In: F. Lang (Hrsg.), The sound of bones, Salzburg 2013, 41–55.
- Baltzer 1983: M. Baltzer, Die Alltagsdarstellungen der treverischen Grabdenkmäler. Trierer Zeitschrift 46, 1983, 7-151.
- Barthel 1969: H. -J. Barthel, Schittknochen oder Knochenggerät? Alt-Thüringen X, 1969, 205-227.
- Bartus 2004: D. Bartus, Bone hairpins from Brigetio. ANODOS 3/2003, 2004, 23-32.
- Bartus 2010: D. Bartus, Roman Bone Hairpins with Golden Head. ANODOS 8/2008, 2010, 35-45.
- Bartus 2012: D. Bartus, Les manches de couteau à représentation de gladiateur de l'époque romaine. In: L. Borhy (ed.), Studia celtica classica et romana Nicolae Szabó septuagesimo dedicata, Budapest 2012, 27-49.
- Béal 1984: J. -C. Béal, Les objets de tabletterie antique du musee archeologique de Nines. Nines 1984.
- Behrens 1925: G. Behrens, Brettchenweberei in römischer Zeit. Germania 9, 1925, 45-47.
- Beljak 2010: J. Beljak, Germánske osídlenie v Štúrove a na dolnom Pohroní v staršej dobe rímskej. Zborník SNM - Archeológia 20, 2010, 141-173.
- Beljak/Nevidzanský/Ožďáni/Tittonová 2012: J. Beljak/G. Nevidzanský/O. Ožďáni/V. Tittónová, Osídlenie juhu stredného Slovenska v dobe rímskej. In: G. Březinová/V. Varsik (zost.), Archeológia na prahu histórie : K životnému jubileu Karola Pietu. Nitra 2012, 23-52.
- Benková 2010: M. Benková, Rétska keramika z rímskeho tábora v Iži. In: K. Kuzmová/J.Rajtár (zost.), Rímsky kastel v Iži. Výskum 1978-2008, Nitra 2010, 98-108.
- Bianchi 2012: Ch. Bianchi, Gli spilloni in osso. In: F. Rossi (ed.), La villa romana della Pieve a Nuvolento. Restauro e valorizzazione del sito archeologico. Milano 2012, 82-84.
- Bilkei 1980: I. Bilkei, Römische schreibgeräte aus Pannonien. Alba Regia 18, 1980, 61-86.
- Bíró 1987: M.T Bíró, Gorsium Bone Carvings, Alba Regia 23, 1987, 25-63.
- Bíró 1987a: M. T. Bíró, Bone-carvings from Brigetio in the collection of the Hungarian National Museum. ActaArchHung 39, 153–192.
- Bíró 1994: M. T. Bíró, The Bone Objects of the Roman Collection in Hunharian National Museum. Budapest 1994.
- Bíró 1994a: M. T. Bíró, The unknown Goddess of Late-roman Popular Religious Belief. Acta Archaeologica Hungarica 46, 1994, 195-229.
- Bíró 2002: M. T. Bíró, Combs and combmaking in Roman Pannonia: ethnical and historical aspects. In: J. Tejral (ed.), Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum. Brno 2002, 31-71.
- Bíró 2006: M. T. Bíró, Mágikus kézabrázolások a római provinciákban. Studia Caroliensia 2006/3-4, 2006, 189-208.
- Bíró 2012: M. T. Bíró, Introduction. In: M. T. Bíró/A. Choyke/L. Vass/V. Ádám, Aquincumi csonttárgyak - Bone object in Aquincum. Budapest 2012, 17-24.

- Bíró 2012a: M. T. Bíró, The issue of the conspicuous paucity of bracelets and bone combs in Aquincum. In: M. T. Bíró/A. Choyke/L. Vass/V. Ádám, Aquincumi csonttárgyak - Bone object in Aquincum. Budapest 2012, 22-24.
- Bíró/Choyke/Vass/Ádám 2012: M. T. Bíró/A. Choyke/L. Vass/V. Ádám, Aquincumi csonttárgyak - Bone object in Aquincum. Budapest 2012.
- Borhy/Kuzmová/Rajtár/Számadó 2001: L. Borhy/K. Kuzmová/J. Rajtár/E.Számadó, Kelemantia Brigetio, Iža 2001.
- Borhy/Számadó 2001: L. Borhy/E. Számadó (szerk.), Római kori csontfaragványok és modern hamisítványok. Csontfaragóművészet Brigetióban. Komárom 2001.
- Březinová 2014: G. Březinová, La Tène Bone and Antler Artefacts from Nitra. In: S. Berecki (ed.), Iron Age Crafts and Craftsmen in the Carpathian Basin: proceedings of the international colloquium from Targu Mures. Targu Mures 2014, 191-198.
- Businská 1973: H. Businská, Pausániás: Cesta po Řecku. Praha 1973.
- Carnap-Borheim 1994: C. Carnap-Borheim, Die beinerner Gegenstände aus Kastell und Vicus in Niederbieber. Bonner Jahrbücher 194, 1994, 341–395.
- Ciugudean 1997: D. Ciugudean, Obiectele din os, corn si fildes de la Apulum. Alba Iulia 1997.
- Ciugudean 2001: D. Ciugudean, Workshops and manufacturingtechniques at Apulum (Ad 2nd-3rd Century). In: A. Choyke/L. Bartosiewicz (eds.), Crafting Bone: Skeletal Technologies through time and Space. Oxford 2001, 61-72.
- Coulston 1985: J. C. Coulston, Roman Archery equipment. I.: M.C. Bishop, The Production and Distribution of Roman Military Equipment. Oxford 1985, 220-377.
- Crummy 1979: N. Crummy, A chronology of Romano-British Bone Pins. Britannia X, 1979, 157-163.
- Crummy 1981: N. Crummy, Bone- working at Colechester. Britannia 12, 1981, 130-137.
- Cüppers 1983: H. Cüppers, Die Römer an Mosel und Saar. Mainz 1983.
- Daněček 2004: V. Daněček: Pletací přeslen. Možná interpretace neobvyklého přeslenu z doby římské z Jenštejna. Archeologie ve Středních Čechách 8, 2004, 495-499.
- Deschler-Erb 1999: E. Deschler-Erb, Ad arma! Forschung in Augst 28, Augst 1999.
- Deschler-Erb 1998: S. Deschler-Erb, Römische Beinartefakte aus Augusta Raurica. Rohmaterial, Technologie, Typologie und Chronologie. Forschung in Augst 27, Augst 1998.
- Deschler-Erb 2005: S. Deschler-Erb, Borderline production: A late Roman antler workshop in Eastern Switzerland. In: H. Luik/A. M. Choyke/C. E. Batey/L. Lougas (eds.), From Hooves to Horns, from Mollusc to Mammoth. Manufacture and Use of Bone Artefacts from PrehistoricTimes to the Present, Tallinn 2005, 207-214.
- Dular 1979: A. Dular, Rimske koščene igle iz Slovenije. Arheološki Vesnik 30, 1979, 278-293.
- Elschek 2004: K. Elschek, Siedlungslandschaft des 4.Jhs n. Chr nördlich von Carnuntum im Lichte von systematischer Prospektion und Grabung. Študijné Zvesti Archeologického ústavu SAV 36, 2004, 239-255.
- Elschek 2013: K. Elschek, Zohor – Ein neues Fürstengravn der „Lübsow – Gruppe und Brangäber mit Edelmetallbeigaben aus Zohor (Wesrslowakei). IN: M. Hardt/O. Heinrich-Tamáška (Hrsg.), Macht des Goldes, Gold der Macht, Weinstadt 2013, 91 – 170.
- Fahr/Miks 2001: R. Fahr/Chr. Miks, Bewaffnung und Ausrüstung. In: Th. Fischer (Hrsg.), Die römischen Provinzen. Stuttgart 2001, 224-245.
- Feugère 1997: M. Feugère, Le petit mobilier. In : C. Sireix (dir.), Les fouilles de la Place des Grands Hommes à Bordeaux, Bordeaux 1997, 117-136.
- Feugère 2009: M. Feugère, Militaria, objets en os et en métal. In: Chr. Goudineau/D. Brentchaloff (dir.), Le camp de la flotte d'Agrippa à Fréjus : les fouilles du quartier de Villeneuve (1979-1981). Paris 2009, 107-177.
- Feugère/Charpentier 2012: M. Feugère/X. Charpentier, Les „ petits „ objets. In: L. Maurin (ed.), Un quartier de Bordeaux du Ier au VIIIe siècle. Les fouilles de la Place Camille-Jullian 1989-1990, Bordeaux 2012, 373-394.

- Feugère/Prévot 2008: M. Feugère/P. Prévot, Les matières dures animales (os, bois de cerf et ivoire) dans la vallée de l'Hérault : production et consommation. In : I. Bertrand (dir.), Le travail de l'os, du bois de cerf et de la corne à l'époque romaine : un artisanat en marge ? Montagnac 2008, 231-268.
- Fittá 1998: M. Fittá, Spiele und Spielzeug in der Antike. Stuttgart 1998.
- Flinders Pietrie 1927: W. M. Flinders Pietrie, Objects of daily use with over 1800 figures from University College. London 1927.
- Fremersdorf 1940: F. Fremersdorf, Römische Scharnierbänder aus Bein. Zagreb 1940.
- Fries 2008: A. Fries, Figürliche Klappmessergriffe aus Bein im Rheinischen Landesmuseum Trier. Funde und Ausgrabungen im Bezirk Trier 40, 2008, 24-36.
- Furger 1989 : A. R. Furger, Römermuseum und Römerhaus Augst Kurztexpte und Hintergrundinformationen. Augst 1989.
- Gaubatz-Sattler 1994: A. Gaubatz-Sattler, Die Villa rustica von Bondorf. Stuttgart 1994.
- Goldsworthy 2003: A. Goldsworthy, The Complete Roman Army, London 2003.
- Goldsworthy 2004: A. Goldsworthy, Die Legionen Roms. Frankfurt am Mainz 2004.
- Gostenčnik 1996: K. Gostenčnik, Die Kleinfunde aus Bein von Magdalensberg. Carinthia I., 1996, 105-137.
- Gostenčnik 2001: K. Gostenčnik, Pre- and Early Roman Bone and Antler Manufacturing in Kärnten, Austria. In: Crafting Bone: Skeletal Technologies through Time and Space. Oxford 2001, 382-397.
- Gostenčnik 2002: K. Gostenčnik, Die Beinfunde vom Magdalensberg: Neufunde seit 1989. Rudolfinum 2001, 2002, 167-174.
- Gostenčnik 2006: K. Gostenčnik, Beinfunde aus Virunum. Ein Überblick. Carinthia I 196, 2006, 41-66.
- Gostenčnik 2008: K. Gostenčnik, Ein Rehgewei-medaille vom Magdalensberg. Römisches Österreich 31, 2008, 3-10.
- Gostenčnik 2009: K. Gostenčnik, Die Stadt auf dem Magdalensberg, ein Zentrum der Textilwirtschaft im frühromischen Noricum. Carinthia I/199, 2009, 23-59.
- Gostenčnik 2010: K. Gostenčnik, Ribs as a Raw Material in Roman Bone Artefacts from Virunum (Southern Austria). In: A. Legrand-Pineau (Hrg.), Ancient and Modern Bone Artefacts from America to Russia. Oxford 2010, 149-157.
- Gostenčnik 2014: K. Gostenčnik, Nicht nur edles Weiß Die Farbigekeit antiker Beinfunde an Beispielen vom Magdalensberg. Carinthia I 204/2, 2014, 617-638.
- Gostenčnik/Lang 2010: K. Gostenčnik/F. Lang, Beinfunde aus Noricum. Materialien aus Alt-Virunum/Magdalensberg, Iuvavum, Ovilavis und Virunum. In: M. Meyer/V. Gassner (eds), Standortbestimmungen. Akten des 12. Österreichischen Archäologentages Wien 2008, Wien 2010, 197-213.
- Groh 1990: S. Gro, Römische Bein- und Elfenbeinschnitzereien mit Erotendarstellungen. Nepublikovaná diplomová práca. Karl-Franzens-Universität Graz 1990.
- Grünwald 1981: M. Grünwald, Die Kleinfunde des Legionslager von Carnuntum mit Ausnahme der Gefäßkeramik. Die römische Limes in Österreich 31, Wien 1981.
- Haarnagel 1979: W. Haarnagel, Die Grabung Felddersen Wierde. Methode, Hausbau, Siedlungs- und Wirtschaftsform sowie Sozialstruktur. Wiesbaden 1979.
- Hald 1980: M. Hald, Ancient Danish Textiles from Bogs and Burials. A Comparative Study of Costume and Iron Age Textiles. Aarhus 1980.
- Hedinger 2000: B. Hedinger, Geweihbearbeitung im spätrömischen Wachturm von Rheinau, Köpferplatz. Archäologie der Schweiz 23, 2000, 104-114.
- Hinker 2014: Ch. Hinker, Ein Brandhorizont aus der Zeit der Markomannenkriege im südostnorischen Munizipium Flavia Solva. Wien 2014.
- Hjärthner-Holdar 1977: E. Hjärthner-Holdar, Bone pins from the Late Stone Age in Sweden. Tor. 17, 1977, 235-255.
- Hollinger/Hollinger 1983: Ch. Hollinger/C. Hollinger, Römische Spielsteine und Brettspiele. Jahresbericht Gesellschaft Pro Vindonissa 1983, 1983, 5-24.
- Horn 1989: G. H. Horn, Si per me misit, nil nisi vota feret. Ein römischer Spielturm aus Froitzheim. Bonner Jahrbücher 189, 1989, 139-160.

- Hottentot/Lith 1990: W. Hottentot/ S.M.E. Lith, Römische Amulette aus Hirschhorn in den Niederlanden. Helinium 30, 1990, 186-207.
- Hrnčiarik 2004: E. Hrnčiarik, Die römischen Beinperlen und Amuletten aus der Südwestslowakei. Anodos 3/2003, 2004, 91-100.
- Hrnčiarik 2010: E. Hrnčiarik, Príspevok k typológii rímskych kostených ihlíc. Študijné zvesti 48, 2010, 43-61.
- Hrnčiarik 2012: E. Hrnčiarik, Katalóg VI.. Rímske zbierky: rímske kostené výrobky v zbierkach Podunajského múzea v Komárne. Komárno 2012.
- Hrnčiarik 2012a: E. Hrnčiarik, Beinadel Dekorieren mit Kultsymbolen aus Podunajské Múzeum in Komárno (Abk. Pom). In: Stratonikeia 'dan Lagina 'ya. Istanbul 2012, 315-324.
- Hrnčiarik 2014:E. Hrnčiarik, Rímsky kostený šperk z antickej Gerulaty. Študijné zvesti AU SAV 55, 2014, 69-82.
- Hrnčiarik 2014a: E. Hrnčiarik, Belege der germanischen handwerklichen Tätigkeit in der Slowakei. Anodos 11/2011, Trnava 2014, 149-157.
- Hrnčiarik/Ulický 2014: E. Hrnčiarik/J. Ulický, Vyobrazenia rímskej výstroje a výzbroje na Trajánovom stĺpe a stĺpe Marka Aurélia. Zborník Slovenského národného múzea - Supplementum 8, 2014, 61-69.
- Hrubý 1957: V. Hrubý, Slovanské kostené předměty a jejich výroba na Moravě. Památky Archeologické XLVIII, 1957, 118-213.
- Humer 2006: F. Humer, Legionsadler und Druidenstab - Katalogband. Wien 2006.
- Humer 2009: F. Humer (Hrsg.), Von Keisern und Bürgern. Wien 2009.
- Cheval 2011: C. Cheval, Le travail de l'os au service de l'artisanat textile : l'exemple de Pompéi. IN: C. Alfaro/ P. Borgarddir, IIIe International Symp osium on Textiles and Dyes in the Mediterranean Ancient World, Valence 2011, 143-147
- Isčević 2002: S. Ivčević: Longae Saloniae. Split 2002.
- Jacob 2012: C. M. Jacob, Morgantina, Sicily: The Worked Bone and Ivory Object (459 B.C to the first Century A.D). Nepublikovaná dizertačná práca, The State University of New Jersey, New Jersey 2012.
- Jannet-Vallat/IRodet-Belarbi 2013: M. Jannet-Vallat/I. Rodet-Belarbi, Le Mobilier en Os, Bois, de cerf, et ivoire de Cemenelum Conservé au Musée d'Archéologie de Nice. Tome LV, 2013, 63-116.
- Junkelmann 1986: M. Junkelmann, Die Legionen des Augustus. Der römische Soldat im archäologischem Experiment. Mainz 1986.
- Kaván 1980: L. Kaván, Technologie zpracování parohové a kostené suroviny. Archeologické rozhledy XXXII, 1980, 280-301.
- Keller 1971: E. Keller, Die Spätrömischen Grabfunde in Südbeyrn. München 1971.
- Klar 1971: M. Klar, Musikinstrumente der Römerzeit in Bonn. Bonner Jahrbücher 171, 1971, 301-333.
- Kokabi 1994: M. Kokabi (et al.), Knochenarbeit. Stuttgart 1994.
- Kolník 1979: T. Kolník, Skvosty antiky na Slovensku. Bratislava 1979.
- Kolník 1980: T. Kolník: Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Nitra 1980.
- Kolník 1984: T. Kolník, Rímske a germánske umenie na Slovensku. Bratislava 1984.
- Kolník/Krekovič/Snopko/Geržová/Ferus/Hečková 1993: T. Kolník/E. Krekovič/L. Snopko/I. Geržová/V. Ferus/J. Hečková, Doba rímska. In: T. Štefanovičová (a kol.): Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava 1993, 210-326.
- Kovač 2010: M. Kovač, Izbor rimskih koštanih ukosnica iz fundusa Muzeja Slavonije u Osijeku. Osječki zbornik 29, 2010, 37.-78.
- Kovač 2012: M. Kovač, Roman bone needles for sewing, knitting and embroidering from the Collection of bone items at the Museum of Slavonia in Osijek. Opuscula Archaeologica 36/1, 2012, 175-246.
- Kraskovská 1974: L. Kraskovská, Gerulata-Rusovce. Rímske pohrebisko I. Bratislava 1974.
- Kraskovská 1974a: L. Kraskovská, Rímske pohrebisko na parcele JRD v Rusovciach. Zbornik SNM 68 - História 7, 1974, 81-111.

- Kraskovská 1986: L. Kraskovská, Rímske nálezy z okolia Komárna. Zborník SNM 1986 - História 26, 1986, 83-116.
- Kraskovská 1988: L. Kraskovská, Typy perál z doby rímskej na Slovensku. Zborník SNM LXXXII- História 28, 1988, 93-106.
- Kraskovská 1992: L. Kraskovská, Drobné predmety z polohy Bergl v Bratislave-Rusovciach. Zborník SNM 86 - Archeológia 2, 1992, 67-82.
- Kučeráková 2013: K. Kučeráková, Rímskoprovinciálne sklo z auxiliárneho tábora v Iži ako súčasť sklárskej produkcie v severnej Panónii (sklené nádoby). Nepublikovaná dizertačná práca FF TU, Trnava 2013.
- Kurucz 1914: J. Kurucz, Római nyomok a pannoniai Duna-limes balpartján. Komárom 1914.
- Kuzmová 2006: K. Kuzmová, Rímske provincie v archeologických prameňoch. In: M. Novotná (ed.), Dejiny a kultúra starovekého Grécka a Ríma, Trnava 2006, 471-523.
- Kuzmová/Rajtár 1984: K. Kuzmová/J. Rajtár, Šiesta sezóna revízneho výskumu rímskeho kastela v Iži. AVANS 1983, 1984, 135-139.
- Kuzmová/Rajtár 1985: K. Kuzmová/J. Rajtár, Šiedma sezóna revízneho výskumu rímskeho kastela v Iži. AVANS 1984, 1985, 142-145.
- Kuzmová/Rajtár 1986: K. Kuzmová/J. Rajtár, Anfänge des Römerlager in Iža. Archeologické rozhledy XXXVIII, 1986, 358-377.
- Kuzmová/Rajtár 1989: K. Kuzmová/J. Rajtár, Pokračovanie výskumu rímskeho kastela v Iži. AVANS 1988, 1989, 102.
- Kuzmová/Rajtár 2010: K. Kuzmová/J. Rajtár, Rímsky kastel v Iži – hraničná pevnosť na Dunaji. In: K. Kuzmová/ J.Rajtár (zost.), Rímsky kastel v Iži. Výskum 1978-2008. Nitra 2010, 11-38.
- Lamiová-Schmiedlová 1964: M. Lamiová-Schmiedlová, Hrebene z doby rímskej a sťahovania národov z východného Slovenska, Archeologické studijní materiály I, 1964, 191-201.
- Lang 2005: F. Lang, Zur Herstellung von Messergriffschalen aus Geweih in Flavia Solva. Zeitschrift für schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte/Revue suisse d'art et d'archéologie/Rivista svizzera d'arte e d'archeologia/Journal of Swiss archeology and art history 88, 2005, 133-136.
- Lang 2008: F. Lang, *eborarii* und *citriarii*. Bemerkungen zu zwei Berufsbezeichnungen in Römischer Zeit. Diomedes NF 4, 2008, 47-55.
- Lang 2011: F. Lang, Activity not Profession. Considerations about Bone Working in Roman Times. In: J. Baron/ B. Kufel-Diakowska (eds.), Written in Bones. Wrocław 2011, 295-303.
- Lányi 1972: V. Lányi, Die spätantiken Gräberfelder von Panonien. Acta Archeologica Acedemiae Scientiarum Hungaricae 24, 1972, 53-213.
- Leech 1986: R. Leech, The Excavation of a Romano-Celtic Temple and a Later Cemetery on Lamyatt Beacon, Somerset. Britania 17, 1986, 259-328.
- Lemoine/IRodet-Belarbi 2005: Y. Lemoine/I. Rodet-Belarbi, Le travail de l'os et du bois de cerf d'après les fouilles de l'Espace Mangin (Fréjus, Var). Revue archéologique de Narbonnaise Année 38/1, 2005, 343-352.
- Lintz 2001: G. Lintz, La nécropole gallo-romaine des Sagnes à Pontarion (Creuse), Poitiers 2001.
- MacGregor 1985: A. MacGregor, Bone, Antler, Ivory and Horn. The Technology of Skeletal Materials since the Roman Period. London 1985.
- Mackensen 1978: M. Mackensen, Das römische Gräberfeld auf der Keckwiese in Kempten. I. Gräber und Grabanlagen des 1. und 4. Jahrhunderts. Kallmünz 1978.
- Matthäus 1984: H. Matthäus, Untersuchungen zu Geräte – und Werkzeugformen aus der Umgebung von Pompeji. Ber.RGK 65, 1984, 73-158.
- Merclin 1940: E. Merclin, Römische Klappmessergriffe. Serta Hoffilleriana 18-21, 1940, 339-352.
- Mikler 1997: H. Mikler, Die römische Funde aus Bein im Landesmuseum Mainz. Montagnac 1997.
- Mols 2008: S. Mols, Ancient roman household furniture and its use: from Herculaneum to the Rhine. In: F. Díaz/A. Quevedo/A. Sánchez (eds.), La arquitectura doméstica romana en ámbito urbano y rural, Murcia 2008, 145-160.

- Motyková-Schneidrová 1974: K. Motyková-Schneidrová, Sídelní objekt s doklady výroby hracích kostek z doby římské u Hostie. Archeologické rozhledy XXVI/5, 1974, 504-519.
- Motyková-Šneidrová 1964: L. Motyková-Šneidrová, Příspěvek ke studiu výrobků z kosti v době římské v Čechách. Archeologické súdijní materiály 1, 1964, 202-220.
- Musilová/Lesák 1996: M. Musilová/B. Lesák, Neskorolátenske osídlenie na Hlavnom námestí č.7 (Kutscherfeldov palác) v Bratislave. Zborník SNM XC – Archeológia 6, 1996, 87-106.
- Musteata/Popa 2010: S. Musteata/A. Popa, Antler Manufacturing in the Eastern Carpathian Regions in the Time of Sântana de Mures-Cernjachov Culture (Late Roman Period). In: A. Legrand-Pineau/I. Sidéra/N. Buc/E. David/V. Scheinsohn (eds.), Ancient and Modern Bone Artefacts from America to Russia. Cultural, technological and functional signature. Oxford 2010, 159-170.
- Neuffer 1977: E. M. Neuffer, Untersuchungen im römischen Gutshof von Sontheim an der Benz, Kreis Heidenheim. Fundberichte aus Baden-Württemberg 3, 1994, 334-354.
- Nováková 2013: L. Nováková, „*Ars venustatis*“ Kozmetická starostlivosť v antickom Ríme. In: E. Hrnčiarik/N. Böhrler (Eds.), Határtalan antikvitás, bezhraničná antikvita, antiquity (Vol. II.), Budapest 2013, 66-73.
- Parras 2000: Z. Parras, An Experimental Approach to Understanding the Bone Working Industry at Roman Sagalassos. In: M. Waelkens/L. Loots (eds.), Sagalassos V: Report on the Survey and Excavation Campaigns of 1996 and 1997. Leuven 2000, 863-873.
- Pernička 1967: R. M. Pernička, K problematice stredoevropského vývoje hřebenů v době laténské a římské se zvláštním zřetelem k moravským nálezům. Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university 12, 1967, 63-79.
- Petculescu 1983: L. Petculescu, Prinzaoare de teaca Romane din Dacia. Acta musei Napociensis XX, 1983, 451-465.
- Petković 1995: S. Petković, Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije. Beograd 1995.
- Pieta 1999: K. Pieta, Anfänge der Völkerwanderungszeit in der Slowakei (Fragestellungen der zeitgenössischen Forschung). In: J. Tejral/Ch. Pilet/M. Kazanski (Hrsg.), L'Occident romain et l'Europe centrale au debut de l'époque des Grandes Migrations. Brno 1999, 171-189.
- Pieta/Zachar 1993: K. Pieta/L. Zachar: Mladšia doba železná (laténska). In: T. Štefanovičová (a kol.): Najstaršie dejiny Bratislavy. Bratislava 1993, 143-200.
- Pichlerová 1981: M. Pichlerová, Gerulata-Rusovce. Rímske pohrebisko II. Bratislava 1981.
- Popović 1996: I. Popović, Les bjioux romains du Musée National de Beograd. Belgrad 1996.
- Rajtár 1992: J. Rajtár, Das Holz-Erde-Lager aus der Zeit der Markomannenkriege in Iža. In: K. Godlowski/R. Madyda-Legutko (Hrs.), Probleme der Relativen und Absoluten Chronologie ab Laténezeit bis zum Frümittelalter, Kraków 1992, 149- 169.
- Rajtár 2000: J. Rajtár, Kastel v Iži – hraničná pevnosť na Dunaji. Pamiatky a múzeá 3/2000, 2000, 34-38.
- Rajtár v tlači: J. Rajtár, Germánske nálezy z rímskeho drevozemného tábora v Iži. Zborník SNM 2015 - Archeológia 25, v tlači.
- Ratimorská 1984: P. Ratimorská, Katalóg II. Rímske zbierky. Komárno 1984.
- Rieche 1984: A. Rieche, Römische Kinder- und Gesellschaftsspiele. Stuttgart 1984.
- Riha 1990: E. Riha, Die römische Schmuck aus Augst und Kaiseraugst. Forschung in Augst 10, Augst 1990.
- Riha/Stern 1982: E. Riha/B. W. Stern, Die römischen Löffel aus Augst und Keiseraust. Forschung in Augst 5, Augst 1982.
- Richter 1966: G. M. A. Richter, The furniture of Greek, Etruscans and Romans. London 1966.
- Rijkelijkhuisen 2011:M. Rijkelijkhuisen, Dutch medieval bone and antler combs. In: J. Baron/B. Kufel-Diakowska, Written in Bones. Wrocław 2011, 197-206.
- Ruprechtsberber 1979: E. M. Ruprechtsberger, Die römischen Bein- und Bronzenadeln aus den Museen Enns und Linz. Linzer Archäologische Forschungen Band 9,10, Linz 1979.
- Ruttikay (et al.) 2013: M. Ruttikay/H. Baliová/P. Bednár/M. Bielich/A. Bistáková/J. Ďuriš/M. Gabulová/J. Haruštiak/M. Jakubčinová/R. Malček/V. Mitáš/M. Vojteček, Záchrané archeologické výskumy na trase výstavby rýchlostnej cesty R1 v úseku Nitra-Seleneč-Beladice. AVANS 2009, 2013, 209-229.

- Salamon 1976: A. Salamon, Archäologische Angaben zur spätrömischen Geschichte des panonischen Limes - Geweihmanufaktur in Intercisa. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 6, 1976, 47-56.
- Salamon 1976: Á. Salamon, Csontmuhely Intercisában. *Archaeologiai Értesítő* 101, 1976, 207-215.
- Seitz 1999: G. Seitz, Rainau-Buch 1. Steinbauten im römischen Kastellvicus von Rainau-Buch (Ostalbkreis). Stuttgart 1999.
- Schach-Dörger 1994: H. Schach-Dörger, Zu einreihigen Dreilagenkämmen des 3. - 5. Jahrhunderts aus Südwestdeutschland. *Fundber. Baden-Württemberg* 19/1, 1994, 661-702.
- Schmid 1980: E. Schmid, Beinerner Spielwürfel von Vindonissa. *Jahresbericht Gesellschaft Pro Vindonissa* 1978, 1980, 54-81.
- Schmiedlová 1958: M. Schmiedlová, Výskum v Iži-Leányvári roku 1957. *Archeoogické Rozhledy* 10, 1958, 543-548.
- Schwinden 1989: L. Schwinden, L. Gallo-römisches Textilgewerbe nach Denkmälern aus Tier und dem Trevererland. *Trierer Zeitschrift* 52, 1989, 279-318.
- Sklenář 2000: K. Sklenář, Archeologický slovník 4. Praha 2000.
- Slivka 1984: M. Slivka, Parohová a kostená produkcia na Slovensku v období feudalizmu. *Slovenská archeológia* XXXII/2, 1984, 377-416.
- Sommer 2011: L. Sommer, Beinobjekte aus den Grabungen in Pompeiopolis. In: L. Sommer (Hrsg.), *POMPEIOPOLIS*, Langenweißbach 2011, 179-188.
- Stephens 2008: J. Stephens, Ancient Roman hairdressing: on (hair)pins and needles. *Journal of Roman Archaeology* 21, 2008, 110-132.
- Svoboda 1962: B. Svoboda: K dejinám rímskeho kastelu na Leányváru u Iže, okres Komárno. *Slovenská Archeológia* 10, 1962, 397-424.
- Šaranovic-Svetek 1981: V. Šaranovic-Svetek, Tipologia košťaných predmeta iz Sirmiju. *Rad vojvodanskih muzeja* 27, 1981, 149-180.
- Štefanovičová 1993: T. Štefanovičová (zost.), *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava 1993.
- Štolcová 2010: T. Štolcová, Vývoj výroby textilu a odevu v severnom Podunajsku od konca praveku po včasný stredovek. Nepochikovaná dizertačná práca obhájená na AU SAV Nitra, Nitra 2010.
- Štolcová/Kolník 2010: T. Štolcová/T. Kolník, Tkáčska dielňa z neskorej doby rímskej v Cíferi-Páci. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (eds.), *Archeológia barbarov* 2009, Nitra 2010, 467-487.
- Štolcová/Zink/Pieta T. Štolcová/G. Zink/K. Pieta, Textiles from the chieftain's grave in Poprad-Matejovce. Report on the first stage of the laboratory examination. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 39/2, 2009, 263-277.
- Švaňa 2012: K. Švaňa, Glazovaná keramika z rímskeho tábora v Iži v kontexte severopónskeho limitu. Nepochikovaná dizertačná práca FF TU, Trnava 2012.
- Tacheva-Hitova 1983: M. Tacheva-Hitova, *Eastern Cults in Moesia Inferior and Thracia*. Leiden 1983.
- Thomas 1960: S. Thomas, Studien zu den germanischen Kämmen der Römischen Kaiserzeit. *Arbeits-Forschungsber. sächs. Bodendenkmalpflege* 8, 1960, 54-215.
- Thuet 2003: A. Thuet, Un atelier de peignes en bois decerf de la fin de l'Antiquité à Saint-Clair-sur-Epte (Eure). In: I. Riddler, *Materials of Manufacture. The Choice of materials in the working of bone and antler in northern and central Europe during the first millennium AD*. Oxford 2003, 25-39.
- Thuet 2007: P. Thuet, La tabletterie d'une insula d'Amiens antique (Somme), „Multiplex Gaumont“ ancien Garage Citroën). *Revue archéologique de Picardie* 3/4, 2007, 57-76.
- Tóth-Kurucz 1909: J. Tóth-Kurucz, A leányvári ásatások folytatása 1908-ban. In: *A komáromvármegyei és városi múzeum Egyesület 1908-évi értesítője* 22 (14), Komárom 1909, 46-55.
- Ureche 2013: P. Ureche, Te Bow and Arrow during the Roman Era. *Ziridava* 27, 2013, 183-197.
- Varsik 2011: V. Varsik, Germánske osídlenie na východnom predpolí Bratislavy. Nitra 2011.
- Varsik 2011a: V. Varsik, Slovensko na hraniciach Rímskej ríše. Kvádske sídlisko - vnútorná štruktúra a chronologický vývoj. Trnava 2011.
- Vass 2009: L. Vass, Beinschnitzerei in Intercisa. *Archaeologiai Értesítő* 134, 2009, 81-90.

- Vass 2010: L. Vass, Bone-Working in Roman Dacia. In: A. Legrand-Pineau/I. Sidéra/N. Buc/E. David/V. Scheinsohn (eds.), *Ancient and Modern Bone Artefacts from America to Russia. Cultural, technological and functional signature*. Oxford 2010, 55-64.
- Vass 2010a: L. Vass, Women in a Man's World ? Female Related Artefacts from the Camps of Dacia. *MARISIA* XXX, 2010, 127-152.
- Vass 2012: L. Vass, Bone Artefacts as a Archeological Finds. In: M. T. Bíró/A. Choyke/L. Vass/V. Ádám, *Aquincumi csonttárgyak - Bone object in Aquincum*. Budapest 2012, 35-41.
- Vass 2012a: L. Vass, Egy Porolissumról (Mojgrád/Moigrad, Szilágy megye) származó Venus-ábrázolású csontguzsaly. *Dolgozatok 2011-2012*, 2012, 59-70.
- Vass 2014: L. Vass, Contribution to the Knowledge of Bone and Antler Bow Lath Production from Roman Dacia. In: S. Cociș (ed.), *Archäologische Beiträge. Gedenkschrift zum hundertsten Geburtstag von Kurt Horedt*, Cluj-Napoca 2014, 99-120.
- Vladkova 1999: P. Vladkova, Amulets made of Bone and Horn from Lower Moesia. In: G. von Bülow (Hrsg.) *Der Limes an der unteren Donau von Diokletian bis Heraklios*. Sofia 1999, 285-289.
- Walker/Bierbrier 1997: S. Walker/M. Bierbrier (eds.), *Fayum 1997, Fayum. Misteriosi volti dall'Egitto*, Catalogo della mostra. Roma 1997.
- Waller 1959: K. Waller, Die Gräberfelder von Hemmoor, Quelkhorn, Gudendorf und Duhnen-Wehrberg in Niedersachsen. Hamburg 1959.
- Wild 1970: J. P. Wild, *Textile manufacture in the northern roman province*. Cambridge 1970.
- Zeman 2001: T. Zeman, Germánská kostená a porohová industrie doby rímské ve středoevropském barbariku, IN: *Studia archaeologica Brunensia* 2001, 2001, 107-147.
- Zeman 2005: T. Zeman, Sídlisko z pozdní doby rímské ve Zlechově. Stav zpracování, východiska a cíle projektu. In: E. Droberjar/M. Lutovský (eds.): *Archeologie barbarů 2005, Kounice 2006*, 451-469.

Antickí autori:

- Aulus Cornelius Celsus, *De medicina*.
Pausanias, Ἑλλάδος Περιήγησις (Helládos Periēgēsis)
Publius Cornelius Tacitus, *Germania*.

Internetové zdroje:

- <http://www.ubi-erat-lupa.org/monument.php?id=4366> (12. 9. 2015).

VII. KATAIÓG

Ihlice

1. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice zdobený hlavicou v tvare gule. Telo je v strede fragmentu zosilnené. Hrot je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,8 cm; priemer 0,35 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 11/i.
Prírastkové číslo: 754/81c.
Vyobrazenie: Tab. I.
2. Popis predmetu: Kostená ihlica zdobená hlavicou v tvare gule. Telo má v strede zosilnené.
Rozmery predmetu: dĺžka 9,9 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 10/j.
Prírastkové číslo: 570/82
Vyobrazenie: Tab. I.
3. Popis predmetu: Kostená ihlica zdobená hlavicou v tvare gule. Telo má asi v jednej tretine svojej dĺžky zosilnená.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,4 cm; priemer 0,3 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 12/l.
Prírastkové číslo: 158/83.
Vyobrazenie: Tab. I.
4. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice zdobenej hlavicou v tvare gule. Telo má v mieste zlomu najširšie. Hrot je odlomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,35 cm; priemer 0,3 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/i; objekt 11.
Prírastkové číslo: 449/81a.
Vyobrazenie: Tab. I.
5. Popis predmetu: Kostená ihlica zdobená hlavicou v tvare gule. Telo má asi v jednej tretine zosilnené.
Rozmery predmetu: dĺžka 9,9 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 10/j.
Prírastkové číslo: 570/82.
Vyobrazenie: Tab. I.
6. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice zdobený hlavicou v tvare gule. Telo je asi v strede celkovej dĺžky fragmentu zosilnené. Hrot je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 9,1 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 11/p, planírková vrstva nad DZT.
Prírastkové číslo: 49/96.
Vyobrazenie: Tab. I.
7. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice zdobený hlavicou v tvare gule. Telo je vo vrchnej časti zosilnené. Hrot je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 10,3 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 11/p, planírková vrstva nad DZT.
Prírastkové číslo: 4/90.
Vyobrazenie: Tab. I.

8. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice zdobenej hlavicou v tvare gule. Telo je v strede fragmentu zosilnené. Hrot je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,2 cm; priemer 0,33 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 15/j.
Prírastkové číslo: 70/81.
Vyobrazenie: Tab. I.
9. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice zdobený hlavicou v priereze v tvare gule. Telo je v strednej časti fragmentu mierne zosilnené.
Rozmery predmetu: dĺžka 9,4 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 50/01.
Vyobrazenie: Tab. I.
10. Popis predmetu: Kostená ihlica zdobená hlavicou v priereze v tvare oválu, spojenou s telom zúženým hrdlom. Telo je v strede mierne zosilnené.
Rozmery predmetu: dĺžka 12,0 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 13/p.
Prírastkové číslo: 135/86.
Vyobrazenie: Tab. I.
11. Popis predmetu: Kostená ihlica zdobená hlavicou v priereze v tvare oválu. Křčok je nevýrazne špirálovito zdobený. Telo je asi v jednej tretine zosilnené.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,3 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/i-j;
Prírastkové číslo: 166/81.
Vyobrazenie: Tab. I.
12. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice zdobený hlavicou v priereze v tvare oválu. Telo je v spodnej časti fragmentu mierne zosilnené. Hrot ihlice je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,0 cm; priemer 0,35 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/i.
Prírastkové číslo: 670/81.
Vyobrazenie: Tab. I.
13. Popis predmetu: Kostená ihlica zdobená hlavicou v priereze v tvare oválu. Telo je mierne zosilnené.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,9 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/m; sev. brána.
Prírastkové číslo: 19/80.
Vyobrazenie: Tab. I.
14. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice zdobený hlavicou v priereze v tvare oválu. Telo je v spodnej časti fragmentu mierne zosilnené. Hrot ihlice je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,2 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/i.
Prírastkové číslo: 670/81.
Vyobrazenie: Tab. I.
15. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice zdobený hlavicou v priereze v tvare oválu. Hlavica je vertikálne odlomená. Hrot ihlice je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 2,2 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 14-15/k.
Prírastkové číslo: 593/81.
Vyobrazenie: Tab. I.

16. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice zdobený hlavicou v priereze v tvare oválu. Telo je od hlavice vertikálne ulomené. Hrot ihlice je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 3,6 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 15-16/l.
Prírastkové číslo: 557/81.
Vyobrazenie: Tab. I.
17. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice zdobený hlavicou v priereze v tvare oválu. Hlavica je z hornej strany zaoblená. Hrot ihlice je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 1,8 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 28/02.
Vyobrazenie: Tab. I.
18. Popis predmetu: Kostená ihlica zdobená hlavicou v tvare vajca. Telo je v strede ihlice zosilnené.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,7 cm; priemer 0,36 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 12/j; stavba I.
Prírastkové číslo: 865/81.
Vyobrazenie: Tab. I.
19. Popis predmetu: Kostená ihlica zdobená hlavicou v tvare vajca. Telo je v strede ihlice zosilnené.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,5 cm; priemer 0,36 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 12/j; stavba I.
Prírastkové číslo: 865/81.
Vyobrazenie: Tab. I.
20. Popis predmetu: Kostená ihlica zdobená hlavicou v tvare vajca. Telo je v strede ihlice zosilnené.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,5 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 12/i.
Prírastkové číslo: 612/89.
Vyobrazenie: Tab. I.
21. Popis predmetu: Kostená ihlica s hlavicou v tvare vajca. Telo je v strede zosilnené.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,3 cm; priemer 0,35 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 14/k; stavba I.
Prírastkové číslo: 698/81.
Vyobrazenie: Tab. I.
22. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice zdobený hlavicou v tvare vajca, na ktorej sú stopy po drobných póroch spôsobené rozkladom kostného tkaniva. Telo je v strede zosilnené. Hrot je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,3 cm; priemer 0,35 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek.16/i.
Prírastkové číslo: 617/81.
Vyobrazenie: Tab. I.
23. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice zdobený hlavicou v tvare vajca. Telo je zosilnené v strede fragmentu. Hrot ihlice je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,4 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 12/k; obj.11, stavba. I.
Prírastkové číslo: 866/81.
Vyobrazenie: Tab. I.
24. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice zdobený hlavicou v tvare vajca, ktorá je nasadená na jednom väčšom a štyroch menších plastických prstencoch. Hrot je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 2,5 cm; priemer 0,7 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 12/j.
Prírastkové číslo: 361/81.
Vyobrazenie: Tab. I.

25. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice zdobený hlavicou v tvare valca na vrchnej strane zaoblený. Telo je v polovici fragmentu zosilnené. Hrot je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,5 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/j.
Prírastkové číslo: 447/81.
Vyobrazenie: Tab. I.
26. Popis predmetu: Kostená ihlica zdobená hlavicou v tvare valca na vrchnej strane zaoblená. Telo je v strede zosilnené.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,4 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 11/m.
Prírastkové číslo: 611/83.
Vyobrazenie: Tab. I.
27. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice zdobený hlavicou v tvare valca z vrchnej strany priečne zrezaného. Hrot je odlomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,6 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek.11/m.
Prírastkové číslo: 200/84.
Vyobrazenie: Tab. I.
28. Popis predmetu: Kostená ihlica s hlavicou v tvare kvádra. Hlavica je zdobená na všetkých štyroch stranách rovnakým ornamentom: dvoma rytými líniami v strede prekríženými, ktoré po oboch stranách lemujú dve priečne ryté línie. Vrch hlavice je zdobený dvoma a dvoma navzájom kolmými rytými ryhami. Telo je v strede zosilnené. Hrot je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,9 cm; priemer 0,42 cm (hlavica: dĺžka 1,32 cm; šírka 0,62 cm; hrúbka 0,5 cm).
Miesto nálezu: Iža, sek. 9/o.
Prírastkové číslo: 358/83.
Vyobrazenie: Tab. I.
29. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice bez hlavice, zdobený vo vrchnej časti tela mriežkovým pásom, ktorý je ohraničený dvoma rytými ryhami. 0,3 cm od tohto pásu smerom ku hrotu sa nachádza ešte jedna ryha. Ihlica sa smerom ku hrotu postupne zužuje. Telo ihlice je z oboch strán čiastočne sploštené. Hrot je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,1 cm; priemer 0,55 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek.6-7/p.
Prírastkové číslo: 237/85.
Vyobrazenie: Tab. II.
30. Popis predmetu: Kostená ihlica rozlomená na tri časti bez hlavice. Zdobená v hornej časti tela dvoma pásmi ohraničenými vyrytými ryhami, vyplnenými mriežkovaním, ktoré od seba oddeľuje 0,45 centimetrový hladký pás.
Rozmery predmetu: dĺžka 14,8 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek.11/p.
Prírastkové číslo: 68/84.
Vyobrazenie: Tab. II.
31. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice ukončený hlavicou tvorenou pologuľou a jedným plastickým prstencom vzájomne od seba oddelených výraznou ryhou. Hlavica je spojená s telom vyrytým úzkym krčkom. Telo sa mierne zužuje ku hrotu. Hrot je odlomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,5 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek.14/j; stavba I.
Prírastkové číslo: 706/81.
Vyobrazenie: Tab. II.

32. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice s pologuľovitým ukončením hlavice. Hlavica je od tela oddelená vyrytou ryhou po celom obvode. Hrot je ulomený. Ihlica bola rozlomená pozdĺžne na dve časti, z ktorých sa zachovala iba jedna polovica.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,2 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 43/p.
Prírastkové číslo: 649/85.
Vyobrazenie: Tab. II.
33. Popis predmetu: Kostená ihlica s valcovitou hlavicou na vrchu mierne zaoblenou. Telo sa mierne zužuje ku hrotu.
Rozmery predmetu: dĺžka 10,9 cm; priemer 0,6 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 41/k-z.
Prírastkové číslo: 227/86.
Vyobrazenie: Tab. II.
34. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice zdobený hlavicou v tvare píniovej šišky. Křčok ihlice je zdobený dvomi rytými líniami vo vrchnej a dvomi rytými líniami v spodnej časti, Hrot je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 13,2 cm; priemer 0,6 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 143/01.
Vyobrazenie: Tab. II.
35. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice ukončený špirálovito zdobenou píniovou šiškou. Hlavica je spojená s telom plastickým prstencom. Telo je v strede zosilnené. Hrot je odlomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,1 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/j; severná brána.
Prírastkové číslo: 5/80.
Vyobrazenie: Tab. II.
36. Popis predmetu: Kostená ihlica ukončená hlavicou v tvare nezdobenej píniovej šišky. Telo je v strede zosilnené.
Rozmery predmetu: dĺžka 10,8 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 41/k-z.
Prírastkové číslo: 277/80.
Vyobrazenie: Tab. II.
37. Popis predmetu: Kostená ihlica ukončená hlavicou v tvare nezdobenej píniovej šišky. Telo je v strede zosilnené.
Rozmery predmetu: dĺžka 11,0 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/m.
Prírastkové číslo: 19/80.
Vyobrazenie: Tab. II.

Nezdobené ihlice

38. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice s ihlanovitým ukončením vrchnej časti tela. Hrot je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,7 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/i; zákop.
Prírastkové číslo: 130b/81.
Vyobrazenie: Tab. II.
39. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice s ihlanovitým ukončením vrchnej časti tela. Telo sa postupne zužuje ku hrotu.
Rozmery predmetu: dĺžka 12,5 cm; priemer 0,3 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek.11/j.
Prírastkové číslo: 754/81.
Vyobrazenie: Tab. II.

40. Popis predmetu: Zlomok nezdobenej kostenej ihlice bez hlavice. Vrchná časť tela je priečne zrezaná. Hrot je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,3 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek.34/s-t.
Prírastkové číslo: 297/88.
Vyobrazenie: Tab. II.
41. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice. Vrchná časť tela je priečne zrezaná. Telo je v jednej tretine svojej dĺžky zosilnené.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,8 cm; priemer 0,7 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek.12/j; stavba I.
Prírastkové číslo: 865/82.
Vyobrazenie: Tab. II.
42. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice. Vrchná časť tela je priečne zrezaná. Telo zo šesťuholníkového prierezu prechádza asi v jednej tretine do kruhovitého tvaru.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,9 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 12/k; stavba I, objekt. 11.
Prírastkové číslo: 867/81.
Vyobrazenie: Tab. II.
43. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice s priečne zrezanou vrchnou časťou tela, ktoré sa mierne zužuje ku hrotu. Vo vrchnej časti sú dva paralelné, priečne zárezy.
Rozmery predmetu: dĺžka 10,9 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 12/k.
Prírastkové číslo: 510/82.
Vyobrazenie: Tab. II.
44. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice. Vrchná časť je priečne zrezaná.
Rozmery predmetu: dĺžka 10,0 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 13-14/j; stavba I.
Prírastkové číslo: 708/81.
Vyobrazenie: Tab. II.
45. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice. Vrchná časť je priečne zrezaná.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,4 cm; priemer 0,8 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16j.
Prírastkové číslo: 433/79.
Vyobrazenie: Tab. II.
46. Popis predmetu: Zlomok nezdobenej kostenej ihlice bez hlavice s mierne zaoblenou vrchnou časťou tela, ktoré sa ku hrotu postupne zužuje. Hrot je odlomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,9 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 11/i.
Prírastkové číslo: 754/81.
Vyobrazenie: Tab. II.
47. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice s mierne zaoblenou vrchnou časťou tela, ktoré sa ku hrotu postupne zužuje.
Rozmery predmetu: dĺžka 0,4 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/j.
Prírastkové číslo: 443/79.
Vyobrazenie: Tab. II.
48. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice. Vrchná časť je mierne zaoblená. Hrot je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,8 cm; priemer 0,6 cm.
Miesto nálezu: Iža.

- Prírastkové číslo: 39/01.
Vyobrazenie: Tab. II.
49. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice. Vrchná časť je mierne zaoblená.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,9 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 81/01.
Vyobrazenie: Tab. II.
50. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice. Vrchná časť je priečne zrezaná. Hrot je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 3,6 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 18/01.
Vyobrazenie: Tab. II.
51. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice Vrchná časť je mierne zaoblená.
Rozmery predmetu: dĺžka 2,7 cm; priemer 0,8 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 18/01.
Vyobrazenie: Tab. II.
52. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice s mierne zaobleným ukončením tela vo vrchnej časti. Telo sa mierne zužuje ku hrotu. Hrot je výrazne zašpicatený.
Rozmery predmetu: dĺžka 13,4 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža; sek. 14/i.
Prírastkové číslo: 693/81.
Vyobrazenie: Tab. III.
53. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice s mierne zaobleným ukončením tela vo vrchnej časti.
Rozmery predmetu: dĺžka 10,0 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 13-14/j.
Prírastkové číslo: 706/81.
Vyobrazenie: Tab. III.
54. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice s mierne zaobleným ukončením tela vo vrchnej časti.
Rozmery predmetu: dĺžka 11,0 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/j.
Prírastkové číslo: 443/79.
Vyobrazenie: Tab. III.
55. Popis predmetu: Zlomok nezdobenej kostenej ihlice bez hlavice s mierne zaobleným ukončením tela vo vrchnej časti. Hrot je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 12,5 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek.11/j.
Prírastkové číslo: 754/81.
Vyobrazenie: Tab. III.
56. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice so zaobleným ukončením tela vo vrchnej časti. Telo sa mierne stenčuje ku hrotu. Hrot je odlomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,4 cm; priemer 0,46 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek.11/j.
Prírastkové číslo: 511/82.
Vyobrazenie: Tab. III.
57. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice s mierne zaoblenou vrchnou časťou tela, ktoré sa asi od konca prvej tretiny zužuje smerom k hrotu. Ihlica je na konci ostro zahrotená.
Rozmery predmetu: dĺžka 9,5 cm; priemer 0,5 cm.

- Miesto nálezu: Iža, sek.10/i.
Prírastkové číslo: 374/82.
Vyobrazenie: Tab. III.
58. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice s mierne zaoblenou vrchnou časťou tela, ktoré sa zužuje smerom k hrotu.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,7 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 14/J.
Prírastkové číslo: 376/82.
Vyobrazenie: Tab. III.
59. Popis predmetu: Nezdobená kostená ihlica bez hlavice s mierne zaoblenou vrchnou časťou tela, ktoré sa ku hrotu postupne zužuje. Hrot je odlomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 11,9 cm; priemer 0,6 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek.10/j.
Prírastkové číslo: 375/82.
Vyobrazenie: Tab. III.
60. Popis predmetu: Zlomok nezdobenej kostenej ihlice bez hlavice so zaoblenou vrchnou časťou tela. Hrot ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,5 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 33/t.
Prírastkové číslo: 464/87.
Vyobrazenie: Tab. III.
61. Popis predmetu: Zlomok nezdobenej kostenej ihlice bez hlavice s ihlanovitým ukončením vrchnej časti tela. Telo je z jednej strany čiastočne sploštené. Hrot ihlice je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,7 cm; priemer 0,75 cm
Miesto nálezu: Iža, sek. 14/j.
Prírastkové číslo: 672/81.
Vyobrazenie: Tab. III.
62. Popis predmetu: Zlomok nezdobenej kostenej ihlice bez hlavice s ihlanovitým ukončením vrchnej časti tela. Hrot ihlice je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 11,6 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 10/j.
Prírastkové číslo: 367/82.
Vyobrazenie: Tab. III.
63. Popis predmetu: Zlomok nezdobenej kostenej ihlice bez hlavice s ihlanovitým ukončením vrchnej časti tela. Hrot ihlice je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,1 cm; priemer 0,3 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek.40/q.
Prírastkové číslo: 586/85.
Vyobrazenie: Tab. III.
64. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice bez hlavice s ihlanovitým ukončením vo vrchnej časti tela, ktoré sa postupne stenčuje k hrotu. Hrot je odlomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,5 cm, priemer 0,55 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/i.
Prírastkové číslo: 130/81.
Vyobrazenie: Tab. III.
65. Popis predmetu: Zlomok nezdobenej kostenej ihlice bez hlavice. Vrchná časť tela je ihlanovito ukončená. Hrot je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,9 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 15/j; severná brána.
Prírastkové číslo: 618/81.
Vyobrazenie: Tab. III.

66. Popis predmetu: Zlomok nezdobenej kostenej ihlice bez hlavice s ihlanovitým ukončením vrchnej časti tela, ktoré sa postupne stenčuje ku hrotu. Telo je z jednej strany mierne sploštené. Hrot je ulomený. Rozmery predmetu: dĺžka 7,7 cm; priemer 0,5 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 14/j. Prírastkové číslo: 672/81. Vyobrazenie: Tab. III.
67. Popis predmetu: Zlomok nezdobenej kostenej ihlice bez hlavice s ihlanovitým ukončením vrchnej časti tela, ktoré sa postupne stenčuje ku hrotu. Hrot je ulomený. Rozmery predmetu: dĺžka 5,2 cm; priemer 0,5 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 12/k. Prírastkové číslo: 672/81. Vyobrazenie: Tab. III.
68. Popis predmetu: Zlomok tela nezdobenej kostenej ihlice bez hlavice. Telo je vo vrchnej časti ihlanovito zakončené a je mierne zosilnené asi v jednej tretine fragmentu. Hrot je ulomený. Rozmery predmetu: dĺžka 5,1 cm; priemer 0,5 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 13-14/j; objekt 11, stavba I. Prírastkové číslo: 756/81. Vyobrazenie: Tab. III.
69. Popis predmetu: Zlomok nezdobenej kostenej ihlice bez hlavice s ihlanovito ukončením tela vo vrchnej časti. Hrot je ulomený. Rozmery predmetu: dĺžka 8,0 cm; priemer 0,4 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 12/k. Prírastkové číslo: 510/82. Vyobrazenie: Tab. III.
70. Popis predmetu: Zlomok nezdobenej kostenej ihlice bez hlavice s ihlanovito ukončením tela vo vrchnej časti. Hrot je ulomený. Rozmery predmetu: dĺžka 6,0 cm; priemer 0,4 cm. Miesto nálezu: Iža. Prírastkové číslo: 706/85. Vyobrazenie: Tab. III.
71. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice z oboch strán ulomený. Rozmery predmetu: dĺžka 3,0 cm; priemer 0,4 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 13/i-j. Prírastkové číslo: 594/81. Vyobrazenie: Tab.
72. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice z oboch strán ulomený. Rozmery predmetu: dĺžka 3,1 cm; priemer 0,5 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 11/k. Prírastkové číslo: 817/81. Vyobrazenie: Tab. III.
73. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice z oboch strán ulomený. Rozmery predmetu: dĺžka 6,1 cm; priemer 0,4 cm. Miesto nálezu: Iža, stavba I. Prírastkové číslo: 217/83. Vyobrazenie: Tab. III.
74. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice z oboch strán ulomený. Rozmery predmetu: dĺžka 3,0 cm; priemer 0,4 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 11/k. Prírastkové číslo: 512/82. Vyobrazenie: Tab. III.

75. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice z oboch strán ulomený. Rozmery predmetu: dĺžka 4,1 cm; priemer 0,5 cm. Miesto nálezu: Iža. Prírastkové číslo: 94/90. Vyobrazenie: Tab. III.
76. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice zdobený rytou líniou. Z oboch strán ulomený. Rozmery predmetu: dĺžka 5,8 cm; priemer 0,5 cm. Miesto nálezu: Iža. Prírastkové číslo: 463/82. Vyobrazenie: Tab. III.
77. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice zdobený plastickým prstencom. Z oboch strán ulomený. Rozmery predmetu: dĺžka 8,2 cm; priemer 0,2 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 10/i. Prírastkové číslo: 513/82. Vyobrazenie: Tab. III.
78. Popis predmetu: Zlomok hrotu kostenej ihlice špirálovito zdobený. Rozmery predmetu: dĺžka 3,9 cm; priemer 0,25 cm. Miesto nálezu: Iža. Prírastkové číslo: 227/82. Vyobrazenie: Tab. IV.
79. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice špirálovito zdobený. Z oboch strán ulomený. Rozmery predmetu: dĺžka 2,9 cm; priemer 0,45 cm. Miesto nálezu: Iža. Prírastkové číslo: 77/80. Vyobrazenie: Tab. IV.
80. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice z oboch strán ulomený, na jednej strane sú stopy po opracovaní. Rozmery predmetu: dĺžka 5,2 cm; priemer 0,3 cm. Miesto nálezu: Iža. Prírastkové číslo: 9/03. Vyobrazenie: Tab. IV.
81. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice z oboch strán ulomený, na jednej strane sú stopy po opracovaní. Rozmery predmetu: dĺžka 10,2 cm; priemer 0,3 cm. Miesto nálezu: Iža. Prírastkové číslo: 487/81. Vyobrazenie: Tab. IV.
82. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice z oboch strán ulomený, na jednej strane sú stopy po opracovaní. Rozmery predmetu: dĺžka 5,8 cm; priemer 0,3 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 16/i. Prírastkové číslo: 376/82a. Vyobrazenie: Tab. IV.
83. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice z oboch strán ulomený. Rozmery predmetu: dĺžka 7,2 cm; priemer 0,5 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 16/i. Prírastkové číslo: 376/82. Vyobrazenie: Tab. IV.

84. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice. Z jednej strany ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,1 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: ?/02.
Vyobrazenie: Tab. IV.
85. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice. Z jednej strany ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,8 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 27/02.
Vyobrazenie: Tab. IV.
86. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice. Z jednej strany ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,8 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: ?/02.
Vyobrazenie: Tab. IV.
87. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice. Z jednej strany ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,8 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 27/02.
Vyobrazenie: Tab. IV.
88. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice z oboch strán ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 3,8 cm; priemer 0,3 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 18/01.
Vyobrazenie: Tab. IV.
89. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice z oboch strán ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 2,4 cm; priemer 0,3 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/i.
Prírastkové číslo: 449/81.
Vyobrazenie: Tab. IV.
90. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice z oboch strán ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,0 cm; priemer 0,3 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek 12/i.
Prírastkové číslo: 582/81.
Vyobrazenie: Tab. IV.
91. Popis predmetu: Zlomok hrotu kostenej ihlice. Na povrchu sú stopy po opracovaní.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,1 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 24/p, začisťovanie múru.
Prírastkové číslo: 330/80.
Vyobrazenie: Tab. IV.
92. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihlice s ulomenou hlavicou. Křčok je špirálovite zdobený.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,0 cm; priemer 0,15 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 227/86.
Vyobrazenie: Tab. IV.
93. Popis predmetu: Zlomok hrotu kostenej ihlice.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,3 cm; priemer 0,45 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 10-11/t-u.
Prírastkové číslo: 87/90.
Vyobrazenie: Tab. IV.

94. Popis predmetu: Zlomok tela kopstenej ihlice z oboch strán ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,5 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 12/k, stavba I.
Prírastkové číslo: 867/81.
Vyobrazenie: Tab. IV.
95. Popis predmetu: Zlomok hrotu kostenej ihlice.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,7 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 13-14/j.
Prírastkové číslo: 706/81.
Vyobrazenie: Tab. IV.
96. Popis predmetu: Zlomok hrotu kostenej ihlice.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,4 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 13-14/j.
Prírastkové číslo: 706/81.
Vyobrazenie: Tab. IV.
97. Popis predmetu: Zlomok hrotu kostenej ihlice.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,5 cm; priemer 0,39 cm.
Miesto nálezu: Iža, stavba I, zákl. ryha.
Prírastkové číslo: 211/82.
Vyobrazenie: Tab. IV.
98. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice. Vrchná časť je odlomená. Telo sa zužuje ku hrotu.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,0 cm; priemer 0,45 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 10/i.
Prírastkové číslo: 47/82.
Vyobrazenie: Tab. IV.
99. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice z oboch strán ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,5 cm; priemer 0,6 cm.
Miesto nálezu: Iža, J. brána.
Prírastkové číslo: 605/85.
Vyobrazenie: Tab. IV.
100. Popis predmetu: Zlomok hrotu kostenej ihlice.
Rozmery predmetu: dĺžka 3,0 cm; priemer 0,2 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 646/82.
Vyobrazenie: Tab. IV.
101. Popis predmetu: Zlomok hrotu kostenej ihlice.
Rozmery predmetu: dĺžka 3,6 cm; priemer 0,2 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 694/81.
Vyobrazenie: Tab. IV.
102. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice z oboch strán ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,3 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek 14/j.
Prírastkové číslo: 672/81.
Vyobrazenie: Tab. IV.
103. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice z oboch strán ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,2 cm; priemer 0,3 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 13-14/j, stavba I.
Prírastkové číslo: 708/81.
Vyobrazenie: Tab. IV.

104. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice z oboch strán ulomený, na jednej strane sú stopy po opracovaní.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,2 cm; priemer 0,3 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 487/81.
Vyobrazenie: Tab. IV.
105. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice z oboch strán ulomený, na jednej strane sú stopy po opracovaní.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,8 cm; priemer 0,3 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/i.
Prírastkové číslo: 376/82a.
Vyobrazenie: Tab. IV.

Kostený privesok a korálik

106. Popis predmetu: Privesok zo zvieracieho zubu vo vrchnej časti prevrtaný. Rozmery predmetu: dĺžka 6,8 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 233/87.
Vyobrazenie: Tab. IV.
107. Popis predmetu: Nezdobený kostený korálik v strede prevrtaný. Poškodený
Rozmery predmetu: dĺžka 1,7 cm; šírka 0,7 cm
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 67/89.
Vyobrazenie: Tab. IV.

Náramok

108. Popis predmetu: Zlomok kosteného náramku zdobený koncentrickými krúžkami.
Rozmery predmetu: dĺžka 3,5 cm; šírka 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 104/88.
Vyobrazenie: Tab. IV.

Kostené súčasti meča.

109. Popis predmetu: Zlomok kostenej rukoväte, zdobený rytými líniami a plastickými prstencami.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,6 cm; priemer 2,6 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 20-21/s.
Prírastkové číslo: 67/89.
Vyobrazenie: Tab. V.
110. Popis predmetu: Zlomok časti rukoväte kosteného držadla meča. Telo je guľovitého tvaru vo vrchnej časti zdobené plastickým prstencom. Cez predmet sú prevrtané dva malé otvory.
Rozmery predmetu: dĺžka 2,6 cm; priemer 2,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 21/s; vrstva nad DZT.
Prírastkové číslo: 78/89.
Vyobrazenie: Tab. V.
111. Popis predmetu: Kruhový predmet, pravdepodobne z rúčky meča? Jeho telo má tvar kolieska so štvorcovým otvorom v strede. Povrch je zdobený rytými, kruhovými líniami
Rozmery predmetu: priemer 4,1 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 14-15/j.
Prírastkové číslo: 461/81.
Vyobrazenie: Tab. V.

112. Popis predmetu: Zlomok kosteného obloženia pošvy meča.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,5 cm; šírka 2,9 cm; hrúbka 0,7 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 13/i.
Prírastkové číslo: 262/81.
Vyobrazenie: Tab. V.
113. Popis predmetu: Kostené obloženie pošvy meča
Rozmery predmetu: dĺžka 6,2 cm; šírka 3,5 cm; hrúbka 0,3 cm.
Miesto nálezu: Iža zber.
Prírastkové číslo: X/82.
Vyobrazenie: Tab. V.
114. Popis predmetu: Kostený krúžok nezdobený.
Rozmery predmetu: priemer 3,2 cm; šírka 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 80/78.
Vyobrazenie: Tab. V.
115. Popis predmetu: Kostený krúžok nezdobený.
Rozmery predmetu: priemer 3,2 cm; šírka 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, vrstva nad DZT.
Prírastkové číslo: 23/98.
Vyobrazenie: Tab. V.
116. Popis predmetu: Kostený gombík. Povrch tela zdobená rytými líniami.
Rozmery predmetu: dĺžka 2,1 cm; priemer 1,5 cm
Miesto nálezu: Iža, sek. 41/k.
Prírastkové číslo: 251/86.
Vyobrazenie: Tab. V.
117. Popis predmetu: Kostený predmet na jednej strane zahrotený, druhá strana je odlomená.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,1 cm; priemer 0,7 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 15-16/m (zosuv).
Prírastkové číslo: 206/81.
Vyobrazenie: Tab. V.
118. Popis predmetu: Kostený predmet na jednej strane zahrotený, druhá strana je odlomená.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,9 cm; priemer 0,9 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 11/j.
Prírastkové číslo: 755/81.
Vyobrazenie: Tab. V.

Obloženie luku

119. Popis predmetu: Kostené obloženie luku. v priereze tvaru poloblúka s polkruhovitým otvorom na zachytenie tetivy.
Rozmery predmetu: dĺžka 19,0 cm; šírka 1,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 35/t.
Prírastkové číslo: 253/87.
Vyobrazenie: Tab. VI.
120. Popis predmetu: Kostené obloženie luku. V priereze má tvar poloblúka. Jeden koniec je ulomený v oblasti držadla tetivy, druhý koniec je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 12,75 cm; šírka 1,16 cm.
Miesto nálezu: Iža, miestnosť C.
Prírastkové číslo: 136/88.
Vyobrazenie: Tab. VI.

121. Popis predmetu: Kosené obloženie luku z oboch strán ulomené. V priereze má tvar poloblúka. Rozmery predmetu: dĺžka 9,0 cm; šírka 1,0 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 34/s-t. Prírastkové číslo: 122/88. Vyobrazenie: Tab. VI.
122. Popis predmetu: Kosené obloženie luku z oboch strán ulomené. V priereze má tvar poloblúka. Rozmery predmetu: dĺžka 10,0 cm; šírka 0,8 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 34/s-t. Prírastkové číslo: 122/88. Vyobrazenie: Tab. VI.
123. Popis predmetu: Kosené obloženie luku z oboch strán ulomené. V priereze má tvar poloblúka. Rozmery predmetu: dĺžka 11,0 cm; šírka 1,6 cm. Miesto nálezu: Iža, vrstva nad DZT. Prírastkové číslo: 232/89. Vyobrazenie: Tab. VI.
124. Popis predmetu: Kosené obloženie luku z oboch strán ulomené. V priereze má tvar poloblúka. Rozmery predmetu: dĺžka 5,2 cm; šírka 1,0 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 34/s-t. Prírastkové číslo: 122/88. Vyobrazenie: Tab. VI.
125. Popis predmetu: Kosené obloženie luku z oboch strán ulomené. V priereze má tvar poloblúka. Rozmery predmetu: dĺžka 4,2 cm; šírka 1,0 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 34/s-t. Prírastkové číslo: 122/88. Vyobrazenie: Tab. VI.
126. Popis predmetu: Kosené obloženie luku z oboch strán ulomené. V priereze má tvar poloblúka. Rozmery predmetu: dĺžka 6,6 cm; šírka 0,7 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 34/s-t. Prírastkové číslo: 122/88. Vyobrazenie: Tab. VI.
127. Popis predmetu: Kosené obloženie luku z oboch strán ulomené. V priereze má tvar poloblúka. Rozmery predmetu: dĺžka 7,4 cm; šírka 2,1 cm. Miesto nálezu: Iža, miestnosť C. Prírastkové číslo: 136/88. Vyobrazenie: Tab. VI.
128. Popis predmetu: Kosené obloženie luku z oboch strán ulomené. V priereze má tvar poloblúka. Rozmery predmetu: dĺžka 6,0 cm; šírka 3,1 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 34/s-t. Prírastkové číslo: 123/88. Vyobrazenie: Tab. VI.
129. Popis predmetu: Kosené obloženie luku z oboch strán ulomené. V priereze má tvar poloblúka. Rozmery predmetu: dĺžka 7,0 cm; šírka 3,0 cm. Miesto nálezu: Iža; sek. 34/s-t. Prírastkové číslo: 123/88. Vyobrazenie: Tab. VI.
130. Popis predmetu: Kosené obloženie luku z oboch strán ulomené. V priereze má tvar poloblúka. Rozmery predmetu: dĺžka 7,2 cm; šírka 1,4 cm. Miesto nálezu: Iža; sek. 34/s-t. Prírastkové číslo: 123/88. Vyobrazenie: Tab. VI.

131. Popis predmetu: Kosené obloženie luku z oboch strán ulomené. V priereze má tvar poloblúka. Rozmery predmetu: dĺžka 9,2 cm; šírka 2,1 cm. Miesto nálezu: Iža; sek. 34/s-t. Prírastkové číslo: 123/88. Vyobrazenie: Tab. VI.
132. Popis predmetu: Kosené obloženie luku z oboch strán ulomené. V priereze má tvar poloblúka. Rozmery predmetu: dĺžka 7,4 cm; šírka 2,4 cm. Miesto nálezu: Iža; sek. 34/s-t. Prírastkové číslo: 123/88. Vyobrazenie: Tab. VI.
133. Popis predmetu: Kosené obloženie luku z oboch strán ulomené. V priereze má tvar poloblúka. Rozmery predmetu: dĺžka 11,8 cm; šírka 3,4 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 34/s-t. Prírastkové číslo: 123/88. Vyobrazenie: Tab. VI.
134. Popis predmetu: Zlomok koseného obloženia luku z oboch strán ulomené. Bližšie neurčené. Miesto nálezu: Iža. Vyobrazenie: Tab. VI.
135. Popis predmetu: Zlomok koseného obloženia luku z oboch strán ulomené. Bližšie neurčené. Miesto nálezu: Iža. Vyobrazenie: Tab. VI.
136. Popis predmetu: Zlomok koseného obloženia luku z oboch strán ulomené. Bližšie neurčené. Miesto nálezu: Iža. Vyobrazenie: Tab. VI.
137. Popis predmetu: Kosené obloženie luku vo vrchnej časti s otvorom na zachytenie tetivy. Rozmery predmetu: dĺžka 29,1 cm; šírka 1,5 cm. Miesto nálezu: Iža. Prírastkové číslo: 60/89. Vyobrazenie: Tab. VII.
138. Popis predmetu: Kosené obloženie luku z oboch strán ulomené. Rozmery predmetu: dĺžka 10,5 cm; šírka 3,0 cm. Miesto nálezu: Iža, sek. 42-43/q. Prírastkové číslo: 290/84. Vyobrazenie: Tab. VII.
139. Popis predmetu: Kosené obloženie luku (?) z oboch strán ulomené. Rozmery predmetu: dĺžka 13,5 cm; šírka 1,5 cm. Miesto nálezu: Iža, J. Brána. Prírastkové číslo: 605/85. Vyobrazenie: Tab. VII.
140. Popis predmetu: Kosené obloženie luku (?) z oboch strán ulomené. Rozmery predmetu: dĺžka 5,5 cm; šírka 2,1 cm. Miesto nálezu: Iža. Prírastkové číslo: 83/96. Vyobrazenie: Tab. VII.
141. Popis predmetu: Kosené obloženie luku (?) z oboch strán ulomené. Rozmery predmetu: dĺžka 4,0 cm; šírka 2,0 cm. Miesto nálezu: Iža. Prírastkové číslo: 83/96. Vyobrazenie: Tab. VII.

142. Popis predmetu: Kosené obloženie luku (?) z oboch ulomené.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,3 cm; šírka 3,8 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 30/t, priekopa.
Prírastkové číslo: 478/87.
Vyobrazenie: Tab. VII.
143. Popis predmetu: Kosené obloženie luku (?) z oboch ulomené.
Rozmery predmetu: dĺžka 3,4 cm; šírka 2,0 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 32/s.
Prírastkové číslo: 404/87.
Vyobrazenie: Tab. VII.
144. Popis predmetu: Kosené obloženie luku (?) z oboch ulomené.
Rozmery predmetu: dĺžka 3,5 cm; šírka 2,8 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 475/87.
Vyobrazenie: Tab. VII.

Tkacie člnky

145. Popis predmetu: Zlomok koseného člnku na tkanie.
Rozmery predmetu: dĺžka 9,5 cm; šírka 1,8 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 531/85.
Vyobrazenie: Tab. VII.
146. Popis predmetu: Kosený člnok na tkanie.
Rozmery predmetu: dĺžka 12,0 cm; šírka 2,1 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 11/m.
Prírastkové číslo: 267/85.
Vyobrazenie: Tab. VIII.

Kosené šidlá

147. Popis predmetu: Jednostranné kosené šidlo. Vo vrchnej časti ulomené.
Rozmery predmetu: dĺžka 15,0 cm; priemer 1,2 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 8/i.
Prírastkové číslo: 490/80.
Vyobrazenie: Tab. VIII.
148. Popis predmetu: Kosené šidlo jednostranné. Telo sa sploštuje smerom ku hrotu, ktorý je plochý.
Vo vrchnej časti je zachovaná kĺbová časť kosti.
Rozmery predmetu: dĺžka 10,4 cm; priemer 0,4 cm (priemer v najhrubšej časti 1,78 cm).
Miesto nálezu: Iža, sek. 14/j.
Prírastkové číslo: 129/81.
Vyobrazenie: Tab. VIII.
149. Popis predmetu: Zlomok koseného šidla na jednej strane zašpicatený. Telo je v priereze obdĺžnikovitého tvaru. Hrot je zakrivený. Vrchná časť tela je ulomená.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,0 cm; priemer 0,7 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 11/i.
Prírastkové číslo: 454/80.
Vyobrazenie: Tab. VIII.
150. Popis predmetu: Kosené šidlo na jednej strane zahrotené. V hornej časti tela sú stopy po kĺbe.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,6 cm; priemer 0,7 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 10/l.
Prírastkové číslo: 508/80.
Vyobrazenie: Tab. VIII.

151. Popis predmetu: Jednostranné kosené šidlo vo vrchnej časti ulomené.
Rozmery predmetu: dĺžka 10,2 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 8/o.
Prírastkové číslo: 225/80.
Vyobrazenie: Tab. VIII.
152. Popis predmetu: Kosené šidlo na jednej strane zašpicatené. Telo sa zužuje smerom ku hrotu. Vo vrchnej časti je zachovaná kĺbová časť kosti.
Rozmery predmetu: dĺžka 11,2 cm; priemer 0,9 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 40/s.
Prírastkové číslo: 45/85.
Vyobrazenie: Tab. VIII.
153. Popis predmetu: Obojstranné kosené šidlo s priečnym prierezom v tvare obdĺžnika.
Rozmery predmetu: dĺžka 9,4 cm; priemer 1,1 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 11/j.
Prírastkové číslo: 398/81.
Vyobrazenie: Tab. VIII.
154. Popis predmetu: Obojstranné kosené šidlo s priečnym prierezom v tvare obdĺžnika. Povrch šidla je nedokonale opracovaný a sú na ňom stopy po zárezoch.
Rozmery predmetu: dĺžka 10,1 cm; priemer 1,3 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek.15/i, objekt 3.
Prírastkové číslo: 128/81.
Vyobrazenie: Tab. VIII.
155. Popis predmetu: Obojstranné kosené šidlo s priečnym prierezom v tvare štvorca.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,8 cm; priemer 0,6 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. B-C/5-6.
Prírastkové číslo: IV/87.
Vyobrazenie: Tab. IX.
156. Popis predmetu: Obojstranné kosené šidlo. Telo je nerovnomerného podlhovastého tvaru ohnuté. Na povrchu je badateľných niekoľko otvorov spôsobených rozpadom koseného tkaniva.
Rozmery predmetu: dĺžka 13,7 cm; priemer 0,9 cm (priemer v najširšom bode 1,2 cm).
Miesto nálezu: Iža, sek. 15/j.
Prírastkové číslo: 301/79.
Vyobrazenie: Tab. IX.
157. Popis predmetu: Obojstranné kosené šidlo s priečnym prierezom v tvare kruhu. Telo šidla je esovito ohnuté.
Rozmery predmetu: dĺžka 13,5 cm; priemer 0,7 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 39/s.
Prírastkové číslo: 287/85.
Vyobrazenie: Tab. IX.
158. Popis predmetu: Obojstranné kosené šidlo s prierezom v tvare štvorca.
Rozmery predmetu: dĺžka 11,3 cm; šírka 0,7 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek.11/l.
Prírastkové číslo: 531/81.
Vyobrazenie: Tab. IX.

Kosené ihly

159. Popis predmetu: Kosená ihla s ihlanovitým zakončením vo vrchnej časti tela. Uško je tvare osmičky. Telo sa postupne zužuje ku hrotu. Hrot je odlomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,7 cm; priemer 0,3 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 4/q.
Prírastkové číslo: 300/84.
Vyobrazenie: Tab. IX.

160. Popis predmetu: Kostená ihla s ihlanovitým zakončením vo vrchnej časti tela. Uško je tvare osmičky.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,7 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 15/s.
Prírastkové číslo: 269/84.
Vyobrazenie: Tab. IX.
161. Popis predmetu: Kostená ihla s ihlanovitým zakončením vo vrchnej časti tela. Uško je v tvare osmičky.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,7 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 15/s.
Prírastkové číslo: 381/87.
Vyobrazenie: Tab.
162. Popis predmetu: Kostená ihla s ihlanovitým zakončením vo vrchnej časti tela. Uško je v tvare osmičky.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,0 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 34/s-t.
Prírastkové číslo: 299/97.
Vyobrazenie: Tab. IX.
163. Popis predmetu: Kostená ihla s rovným ukončením vo vrchnej časti, ktoré je na bokoch zrezané.
Uško je v tvare osmičky.
Rozmery predmetu: dĺžka 10,7 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/i.
Prírastkové číslo: 449/81b.
Vyobrazenie: Tab. IX.
164. Popis predmetu: Kostená ihla s ihlanovitým zakončením vo vrchnej časti tela. Uško je v tvare osmičky.
Rozmery predmetu: dĺžka 10,5 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 15/s.
Prírastkové číslo: 15/90.
Vyobrazenie: Tab. IX.
165. Popis predmetu: Kostená ihla rozlomená na dve časti s ihlanovitým zakončením vo vrchnej časti tela. Uško je obdĺžnikovitého tvaru, kde vnútorný otvor je menší ako vonkajší.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,0 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 14/j.
Prírastkové číslo: 694/81.
Vyobrazenie: Tab. IX.
166. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihly s ihlanovitým zakončením vo vrchnej časti tela. Uško je obdĺžnikovitého tvaru, kde vnútorný otvor je menší ako vonkajší.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,2 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 14/i.
Prírastkové číslo: 709/81.
Vyobrazenie: Tab. IX.
167. Popis predmetu: Zlomok kostenej ihly s rovným ukončením vo vrchnej časti. Uško je obdĺžnikovitého tvaru, kde vnútorný otvor je menší ako vonkajší. Hrot je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,0 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/i.
Prírastkové číslo: 449/81.
Vyobrazenie: Tab. IX.
168. Popis predmetu: Kostená ihla s rovným ukončením vo vrchnej časti. Uško je obdĺžnikovitého tvaru, kde vnútorný otvor je menší ako vonkajší.
Rozmery predmetu: dĺžka 13,3 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 55/04.
Vyobrazenie: Tab. IX.

169. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,1 cm; priemer 0,4 cm.
Miesto nálezu: Iža sek. 16/i.
Prírastkové číslo: 670/81.
Vyobrazenie: Tab. IX.
170. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,8 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 385/79.
Vyobrazenie: Tab. IX.
171. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,0 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 12/i.
Prírastkové číslo: 450/81.
Vyobrazenie: Tab. IX.
172. Popis predmetu: Zlomok tela kostenej ihlice.
Rozmery predmetu: dĺžka 9,1 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 11/p.
Prírastkové číslo: 67/84.
Vyobrazenie: Tab. IX.

Kostené ihelníky

173. Popis predmetu: Kostená rúčka (ihelník?) z jednej strany zrezaná druhú stranu tvorí nahrubo opracovaný kĺb. Telo má v priereze tvar oválu. 0,5 cm od odrezanej vrchnej časti je ryha široká asi 0,3 cm. 0,7 cm od tejto ryhy je 0,6 cm široký pás ohraničený dvoma ryhami, zdobený šrafovaním, pričom šrafy presahujú spodnú líniu. V dolnej časti rúčky je pás s rovnakou výzdobou. Spomínané výzdobné prvky sú prerušené v sploštenej časti rúčky.
Rozmery predmetu: dĺžka 11,0 cm; šírka 2,2 cm; hrúbka 1,2 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 11/p; planírková vrstva nad DZT.
Prírastkové číslo: 20/96.
Vyobrazenie: Tab. X.
174. Popis predmetu: Dutý kostený predmet na jednej strane priečne zrezaný druhú stranu tvorí nahrubo opracovaný kĺb. Vo vrchnej časti sú štyri otvory. Telo je nezdobené.
Rozmery predmetu: dĺžka 13,5 cm; šírka 2,0 cm; hrúbka 1,4 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 81/88.
Vyobrazenie: Tab. X.
175. Popis predmetu: Dutá kostená rúrka na jednej strane priečne zrezaná druhá strana je odlomená. Telo je zrobené priečnou rytou líniou.
Rozmery predmetu: dĺžka 11,5 cm; šírka 2,0 cm; hrúbka 0,9 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 73/88.
Vyobrazenie: Tab. X.
176. Popis predmetu: Dutá kostená rúrka z oboch strán odrezaná.
Rozmery predmetu: dĺžka 9,7 cm; šírka 0,8 cm; hrúbka 0,9 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 260/79.
Vyobrazenie: Tab. X.

177. Popis predmetu: Dutá kostená rúrka z oboch strán odrezaná.
Rozmery predmetu: dĺžka 10,0 cm; šírka 0,8 cm; hrúbka 1,0 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/k.
Prírastkové číslo: 334/79.
Vyobrazenie: Tab. X.
178. Popis predmetu: Dutá kostená rúrka z oboch strán odrezaná.
Rozmery predmetu: dĺžka 13,0 cm; šírka 0,7 cm; hrúbka 0,6 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 10/k.
Prírastkové číslo: 326/82.
Vyobrazenie: Tab. X.
179. Popis predmetu: Dutá kostená rúrka z oboch strán odrezaná.
Rozmery predmetu: dĺžka 10,8 cm; šírka 0,8 cm; hrúbka 0,7 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 407/93.
Vyobrazenie: Tab. XI.
180. Popis predmetu: Dutá kostená rúrka z oboch strán odrezaná.
Rozmery predmetu: dĺžka 11,6 cm; šírka 1,0 cm; hrúbka 0,9 cm.
Miesto nálezu: Iža, výplň priekopy.
Prírastkové číslo: 50/87.
Vyobrazenie: Tab. XI.
181. Popis predmetu: Dutá kostená rúrka z oboch strán odrezaná.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,5 cm; šírka 0,6 cm; hrúbka 1,0 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 11/a-n.
Prírastkové číslo: 407/83.
Vyobrazenie: Tab. XI.
182. Popis predmetu: Dutá kostená rúrka z oboch strán odrezaná.
Rozmery predmetu: dĺžka 9,2 cm; šírka 0,8 cm; hrúbka 0,7 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 10/k.
Prírastkové číslo: 334/79.
Vyobrazenie: Tab. XI.

Píšťalky

183. Popis predmetu: Dutá kostená rúrka s otvorom.(píšťalka?). Z oboch strán odrezaná.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,0 cm; priemer 1,8 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 14/i.
Prírastkové číslo: 204/81.
Vyobrazenie: Tab. XI.
184. Popis predmetu: Dutá kostená rúrka s dvomi otvormi.
Rozmery predmetu:
Miesto nálezu: Iža.
Vyobrazenie: Tab. XI.

Skladací nožík

185. Popis predmetu: Skladací nožík s kostenou rúčkou. Platničky rukoväte sú spojené dvomi bronzovými nitmi. Povrch rukoväte je zdobený koncentrickými krúžkami.
Rozmery predmetu: dĺžka 13,5 cm; priemer 5,0 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Vyobrazenie: Tab. XII.

Rukoväť nožov

186. Popis predmetu: Fragment figurálne zdobenej rúčka noža zhotovený zo slonoviny.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,3 cm; max. šírka 2,3 cm.
Miesto nálezu: Iža. Zber na halde.
Vyobrazenie: Tab. XII.
187. Popis predmetu: Valcovitá kostená rukoväť s osemuholníkovou spodnou časťou. Vrchná časť je oválneho tvaru. Na rukoväti sú tri diery po nitoch.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,9 cm; šírka 2,2 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 8/k.
Prírastkové číslo: 193/80.
Vyobrazenie: Tab. XII.
188. Popis predmetu: Kostená rukoväť obdĺžnikovitého tvaru, v strede so železným trňom. Rúčka je čiastočne zahnutá. Vrchná a spodná časť je odrezaná a sú v tvare oválu.
Rozmery predmetu: dĺžka 9,3 cm; šírka 2,9 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 12/k.
Prírastkové číslo: 488/81.
Vyobrazenie: Tab. XIII.
189. Popis predmetu: Zlomok nožika so zachovanou kostenou rukoväťou nasadenou na železnom, trne.
Telo rukoväte je ukončené gombíkovitým výčnelkom.
Rozmery predmetu: dĺžka 10,0 cm; šírka 1,4 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 48/89.
Vyobrazenie: Tab. XIII.
190. Popis predmetu: Kostená rukoväť, na jednom konci zrezaná, druhý koniec má zahrotený. Telo má v priereze tvaru oválu.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,5 cm; priemer 1,3 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 50/89.
Vyobrazenie: Tab. XIII.
191. Popis predmetu: Rukoväť úzkeho podlhovastého tvaru na oboch stranách otvorená s prierezom v tvare štvorca. Vo vrchnej časti je okolo celého obvodu vyrytá ryha. Jedna strana je zdobená dvomi prekríženými líniami.
Rozmery predmetu: dĺžka 10,5 cm; šírka 1,1 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 166/91.
Vyobrazenie: Tab. XIII.
192. Popis predmetu: Zlomok železného šidla (?) so zachovanou rukoväťou z parohoviny.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,0 cm; šírka 1,5 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 23/04.
Vyobrazenie: Tab. XIII.

Pánt dverí a zvyšky nábytku

193. Popis predmetu: Valcovitý predmet s členeným telom- valcovitý pánt?
Rozmery predmetu: dĺžka 9,5 cm; priemer 0,9 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 10/k.
Prírastkové číslo: 327/82.
Vyobrazenie: Tab. XIV.
194. Popis predmetu: Zlomok kosteného obloženia nábytku (?) na jednej strane zdrsnené. Na oboch kratších stranách sú stopy po otvoroch na jeho upevnenie.

Rozmery predmetu: dĺžka 4,9 cm; priemer 1,2 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 23/E.
Prírastkové číslo: 72/78; Severná brána.
Vyobrazenie: Tab. XIV.

Hracie žetóny

195. Popis predmetu: Plochý hrací kostený žetón v strede so značkou.
Rozmery predmetu: priemer 2,0 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 14/j, stavba I.
Prírastkové číslo: 673/81.
Vyobrazenie: Tab. XIV.
196. Popis predmetu: Plochý hrací kostený žetón v strede so značkou.
Rozmery predmetu: priemer 1,9 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek.13-14/j, stavba I.
Prírastkové číslo: 705/81.
Vyobrazenie: Tab. XIV.
197. Popis predmetu: Plochý hrací kostený žetón v strede s jednou značkou. Na druhej strane je päť značiek.
Rozmery predmetu: priemer 2,0 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 540/82.
Vyobrazenie: Tab. XIV.
198. Popis predmetu: Plochý hrací kostený žetón v strede so značkou.
Rozmery predmetu: priemer 2,0 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 25/h.
Prírastkové číslo: 395/79.
Vyobrazenie: Tab. XIV.
199. Popis predmetu: Hrací kostený žetón na jednej strane zaoblený s druhou stranou rovnou. V strede rovnej strany je vyvítaná značka.
Rozmery predmetu: priemer 2,0 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 279/80.
Vyobrazenie: Tab. XIV.
200. Popis predmetu: Nezdobený hrací kostený žetón na jednej strane zaoblený s druhou stranou rovnou.
Rozmery predmetu: priemer 3,3 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek 16/m-p.
Prírastkové číslo: 50/84.
Vyobrazenie: Tab. XIV.
201. Popis predmetu: Nezdobený hrací kostený žetón na jednej strane zaoblený s druhou stranou rovnou.
Rozmery predmetu: priemer 2,6 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 537/85.
Vyobrazenie: Tab. XIV.

Stily

202. Popis predmetu: Kostený stilus (?). Telo má ukončené štyrmi plastickými prstencami. Povrch tela má zdobený dvoma mriežkovanými pásmi.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,5 cm; priemer 0,4 cm.

- Miesto nálezu: Iža, sek. 16/i.
Prírastkové číslo: 130/81.
Vyobrazenie: Tab. XIV.
203. Popis predmetu: Kostený stilus lopatkovito ukončený na jednej strane.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,8 cm; priemer 0,6 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 5/B-C.
Prírastkové číslo: 28/87.
Vyobrazenie: Tab. XIV.
204. Popis predmetu: Kostený stilus lopatkovito ukončený na jednej strane.
Rozmery predmetu: dĺžka 10,0 cm; priemer 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 367/82.
Vyobrazenie: Tab. XIV.

Žetón (?)/súčasť pántu (?)

205. Popis predmetu: Okrúhly kostený predmet v strede prevrtaný.
Rozmery predmetu: priemer 1,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 8/k.
Prírastkové číslo: 339/83.
Vyobrazenie: Tab. XIV.

Hrebene

206. Popis predmetu: Zlomok jednostranného, jednovrstvového hrebeňa. Jeho povrch je zdobený vodorovnými líniami.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,1 cm; šírka 6,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, vo výplni odtokového žlabu DZT.
Prírastkové číslo: 36/91.
Vyobrazenie: Tab. XV.
207. Popis predmetu: Jednostranný jednovrstvový hrebeň. Jeho povrch je zdobený vodorovnými líniami. Väčšinu zubou má ulomených.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,3 cm; výška 6,6 cm.
Miesto nálezu: Iža, v južnej miestnosti západného traktu stavby 2.
Prírastkové číslo: 82/88.
Vyobrazenie: Tab. XV.
208. Popis predmetu: Jednostranný hrebeň tvorený z troch vrstiev, ktoré sú navzájom pospájané bronzovými nitmi. Jeho povrch je zdobený vodorovnými líniami a bodkami usporiadanými do pyramídy.
Rozmery predmetu: dĺžka 9,6 cm; výška 8,1 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 7/55.
Vyobrazenie: Tab. XV.
209. Popis predmetu: Jednostranný hrebeň tvorený z troch vrstiev, ktoré sú navzájom pospájané železnými nitmi. Jeho povrch je zdobený vodorovnými líniami a koncentrickými krúžkami, ktoré sú umiestnené aj po okrajoch strednej časti. Časť hrebeňa je ulomená.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,3 cm; výška 7,1 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 43/92.
Vyobrazenie: Tab. XV.
210. Popis predmetu: Jednostranný hrebeň tvorený z troch vrstiev, ktoré sú navzájom pospájané bronzovými nitmi. Jeho povrch je zdobený líniami a bodkami, ktoré tvoria bronzové nity a sú usporiadanými do trojuholníka. Väčšia časť hrebeňa je ulomená.

- Rozmery predmetu: dĺžka 7,3 cm; výška 3,4 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 544/80.
Vyobrazenie: Tab. XV.
211. Popis predmetu: Zlomok jednostranné hrebeňa tvorený z troch vrstiev, ktoré boli navzájom pospájané za pomoci bronzových nitov. Nity sú rozmiestnené po celom zlomku. Povrch je nezdobený. Držadlo a zuby sú nezachovali.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,5 cm; výška 3,2 cm.
Miesto nálezu: Iža, P1, zber.
Prírastkové číslo: 8/87.
Vyobrazenie: Tab. XV.
212. Popis predmetu: Zlomok jednostranné hrebeňa tvorený z troch vrstiev, z ktorých sa zachovala len jedna vrchná vrstva. Jednotlivé časti hrebeňa boli navzájom spojené železnými nitmi. Povrch je nezdobený. Zachoval sa len zvyšok držadla.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,5 cm; výška 4,5 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 60/87.
Vyobrazenie: Tab. XV.
213. Popis predmetu: Jednostranný hrebeň tvorený z troch vrstiev, ktoré sú navzájom pospájané železnými nitmi. Jeho povrch je zdobený rytím, ktoré je umiestnené na držadle hrebeňa (vlnovky, línie).
Rozmery predmetu: dĺžka 6,7 cm; výška 5,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, JZK, sek. 12/n.
Prírastkové číslo: 181/84.
Vyobrazenie: Tab. XVI.
214. Popis predmetu: Jednostranný hrebeň tvorený z troch vrstiev, ktoré sú navzájom pospájané železnými nitmi. Jeho povrch je zdobený rytím, ktoré je umiestnené na držadle hrebeňa (vlnovky). Časť hrebeňa je ulomená.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,0 cm; výška 4,3 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 585/85.
Vyobrazenie: Tab. XVI.
215. Popis predmetu: Zlomok jednostranné hrebeňa tvorený z troch vrstiev, z ktorých sa zachovala len jedna vrchná vrstva. Jednotlivé časti hrebeňa boli navzájom spojené železnými nitmi. Povrch je nezdobený rytím (vlnky a línie). Zachoval sa len zvyšok držadla.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,3 cm; výška 3,5 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 411/82.
Vyobrazenie: Tab. XVI.
216. Popis predmetu: Zlomok jednostranné hrebeňa tvorený z troch vrstiev, ktoré sú navzájom pospájané železnými nitmi. Jeho povrch je nezdobený. Zachovalo sa len držadlo, zvyšok je ulomený.
Rozmery predmetu: dĺžka 3,9 cm; výška 2,7 cm.
Miesto nálezu: Iža, JbP.
Prírastkové číslo: 364/87.
Vyobrazenie: Tab. XVI.
217. Popis predmetu: Zlomok jednostranné hrebeňa tvorený z troch vrstiev, ktoré boli navzájom spojené bronzovými nitmi (zachované len dve vrstvy). Povrch je nezdobený. Zachoval sa len zvyšok držadla.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,6 cm; výška 2,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, JZK.
Prírastkové číslo: 473/80.
Vyobrazenie: Tab. XVI.

218. Popis predmetu: Zlomok jednostranné hrebeňa tvorený z troch vrstiev, z ktorých sa zachovala len jedna vrchná vrstva. Jednotlivé časti hrebeňa boli navzájom spojené železnými nitmi. Povrch je nezdobený. Zachoval sa len zvyšok držadla.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,2 cm; výška 2,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, JZK.
Prírastkové číslo: 776/80.
Vyobrazenie: Tab. XVI.
219. Popis predmetu: Zlomok jednostranné hrebeňa tvorený z troch vrstiev, z ktorých sa zachovala len stredová vrstva. Jednotlivé časti hrebeňa boli navzájom spojené železnými nitmi. Zachovali sa zuby, nit a časť držadla.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,6 cm; výška 2,5 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 411/82.
Vyobrazenie: Tab. XVI.
220. Popis predmetu: Zlomok jednostranné hrebeňa tvorený z troch vrstiev, z ktorých sa zachovala len stredová vrstva. Jednotlivé časti hrebeňa boli navzájom spojené nitmi. Zachovali sa zuby a časť držadla.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,1 cm; výška 0,8 cm.
Miesto nálezu: Iža, P1, sek. 16/m.
Prírastkové číslo: 31/87.
Vyobrazenie: Tab. XVI.
221. Popis predmetu: Zlomok jednostranné kosteného tvorený z troch vrstiev, navzájom spojených za pomoci železných nitov. Povrch je zdobený koncentrickými krúžkami rôznej veľkosti. Hrebeň bol rozlomený na polovice, z ktorých sa jedna nezachovala.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,0 cm; výška 4,0 cm.
Miesto nálezu: Iža, JZK, sek. 16/k.
Prírastkové číslo: 189/79.
Vyobrazenie: Tab. XVI.
222. Popis predmetu: Zlomok jednostranné hrebeňa tvorený z troch vrstiev, navzájom spojených za pomoci bronzových nitov. Povrch je zdobený jednoduchými, koncentrickými krúžkami. Okraj držadla hrebeňa je zdobený rytím (kratšie a dlhšie čiary). Z hrebeňa chýbajú okraje držadla a väčšia časť zubov.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,6 cm; výška 4,8 cm.
Miesto nálezu: Iža, P1, rez.
Prírastkové číslo: 188/87.
Vyobrazenie: Tab. XVI.
223. Popis predmetu: Zlomok jednostranné hrebeňa tvorený z troch vrstiev, navzájom spojených za pomoci železných nitov. Povrch je zdobený koncentrickými krúžkami. Jeho okraje sú lemované paralelnými líniami. Z hrebeňa chýbajú okraje držadla.
Rozmery predmetu: dĺžka 6,0 cm; výška 4,8 cm.
Miesto nálezu: Iža, JZK.
Prírastkové číslo: 544/80.
Vyobrazenie: Tab. XVI.
224. Popis predmetu: Zlomok obojstranného hrebeňa tvorený z troch vrstiev, navzájom spojených za pomoci železných nitov. Obe stredové lišty sú zachované len fragmentárne.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,0 cm; výška 6,1 cm.
Miesto nálezu: Iža, JZK, sek. 9/1.
Prírastkové číslo: 181/82.
Vyobrazenie: Tab. XVII.

225. Popis predmetu: Zlomok obojstranného hrebeňa tvorený z troch vrstiev, navzájom spojených za pomoci bronzových a železných nitov. Povrch hrebeňa je nezdobený. Zachovala sa len jedna stredová lišta a stredná časť hrebeňa.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,9 cm; výška 5,4 cm.
Miesto nálezu: Iža, priekopa.
Prírastkové číslo: 100/88.
Vyobrazenie: Tab. XVII.
226. Popis predmetu: Zlomok obojstranného hrebeňa tvorený z troch vrstiev, navzájom spojených za pomoci železných nitov. Povrch hrebeňa je zdobený vodorovnými líniami. Zachovala sa len jedna stredová lišta a celá stredná časť hrebeňa.
Rozmery predmetu: dĺžka 7,4 cm; výška 3,6 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 22/t.
Prírastkové číslo: 87/88.
Vyobrazenie: Tab. XVII.
227. Popis predmetu: Zlomok obojstranného hrebeňa tvorený z troch vrstiev, z ktorých sa zachovala len stredná časť. Hrebeň bol pôvodne spojený za pomoci bronzových nitov. Zachovala sa len jedna doštička zo strednej časti hrebeňa.
Rozmery predmetu: dĺžka 2,7 cm; výška 3,6 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 22-23/t.
Prírastkové číslo: 375/88.
Vyobrazenie: Tab. XVII.
228. Popis predmetu: Platnička zdobená koncentrickými krúžkami, pravdepodobne pochádza z trojvrstvého hrebeňa.
Rozmery predmetu: dĺžka 2,0 cm; šírka 3,1 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 44/k.
Prírastkové číslo: 209/89.
Vyobrazenie: Tab. XVII.
229. Popis predmetu: Lišta, ktorá pochádza z trojvrstvého hrebeňa so zachovanými železnými nitmi. Povrch je nezdobený.
Rozmery predmetu: dĺžka 8,4 cm; šírka 1,2 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 5/B-C, obj. 16/87.
Prírastkové číslo: 31/87.
Vyobrazenie: Tab. XVII.
230. Popis predmetu: Zlomok doštičky, ktorý pravdepodobne pochádza z trojvrstvého hrebeňa. Fragment je nezdobený.
Rozmery predmetu: dĺžka 1,6 cm; šírka 2,5 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 627/80.
Vyobrazenie: Tab. XVII.
231. Popis predmetu: Zlomok doštičky, ktorý pochádza z obojstranného trojvrstvého hrebeňa. Doštička pochádza zo strednej časti. Fragment je nezdobený a pôvodne bol spojený za pomoci železného nitu.
Rozmery predmetu: dĺžka 0,9 cm; šírka 5,2 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 43/m.
Prírastkové číslo: 315/89
Vyobrazenie: Tab. XVII.
232. Popis predmetu: Zlomok doštičky, ktorý pochádza z trojvrstvého hrebeňa. Exemplár je nezdobený a má zachovaný železný nit.
Rozmery predmetu: dĺžka 2,3 cm; šírka 4,0 cm.
Miesto nálezu: Iža, JZK, sek. 9/j.
Prírastkové číslo: 544/80.
Vyobrazenie: Tab. XVII.

233. Popis predmetu: Zlomok pravdepodobne z jednostranného hrebeňa. Pôvodne patril trojvrstvému hrebeňu, ktorý bol spojený za pomoci železných nitov. Fragment je nezdobený.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,1 cm; šírka 3,1 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 112/04.
Vyobrazenie: Tab. XVII.

Korčuľa

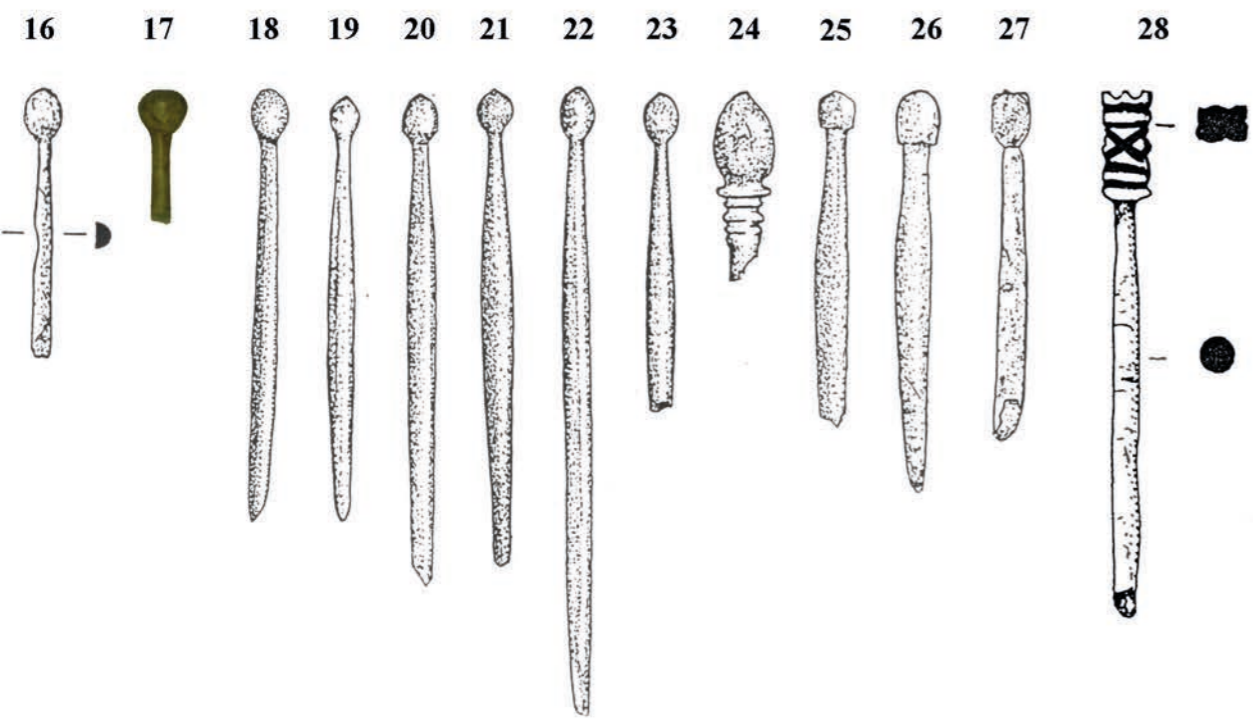
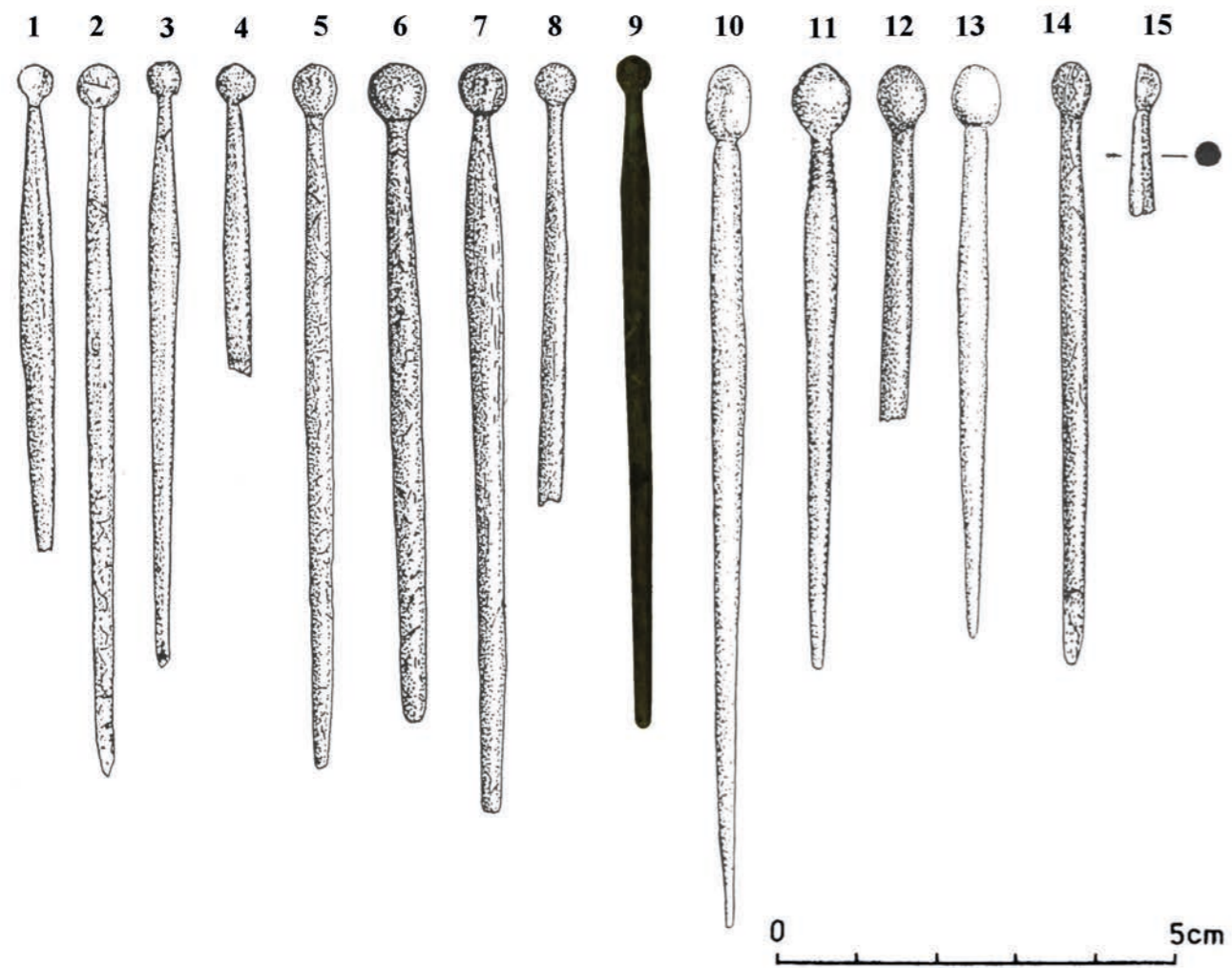
234. Popis predmetu: Korčuľa.
Rozmery predmetu: dĺžka 19,1 cm; šírka 3,2 cm.
Miesto nálezu: Iža, sektor. 11/l.
Prírastkové číslo: 417/81.
Vyobrazenie: Tab. XVIII.

Predmety bližšie neurčenej funkcie

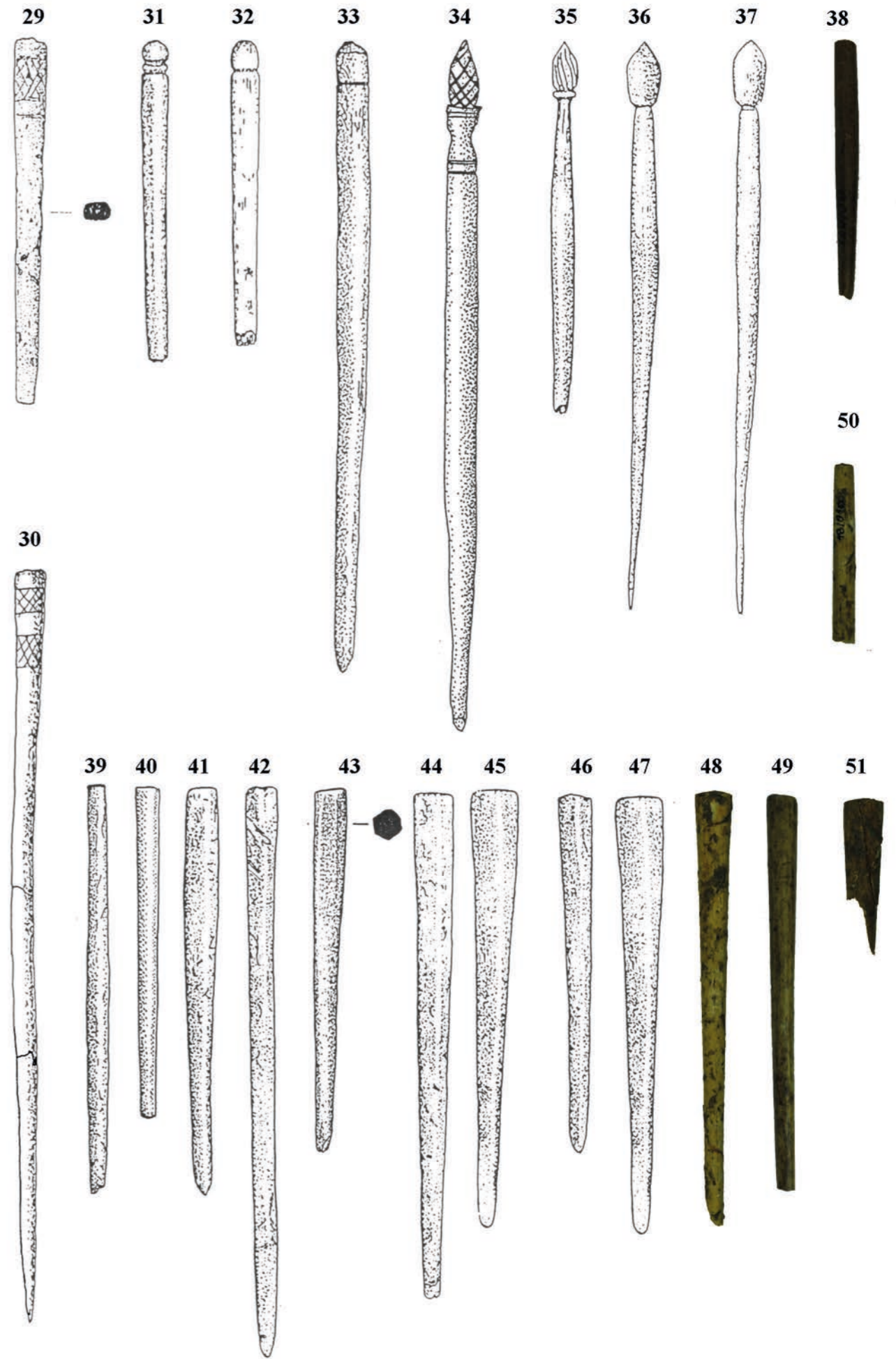
235. Popis predmetu: Kosená rúčka(?) rozlomená vertikálne na dve časti. Telo je v priereze v tvare štvorca so zaoblenými uhlami. Povrch je neupravený a je na ňom niekoľko hlbokých zárezov. V spodnej časti sa nachádza jeden malý oválny otvor. Na protilahlej strane sú stopy po podobnom otvore, tu je však kosť vylomená. Vo vrchnej časti sú stopy po rezaní. Na spodnej časti takéto stopy nie sú. Vnútrajšok kosti je vyhladený a oválneho tvaru.
Rozmery predmetu: dĺžka 17,0 cm; šírka 3,0 cm; hrúbka 3,2 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 9/o.
Prírastkové číslo: 172/85.
Vyobrazenie: Tab. XVII.
236. Popis predmetu: Zlomok jednostranného koseného šidla (?). Vrchná časť je ulomená.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,5 cm; priemer 0,9 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/o.
Prírastkové číslo: 154/79.
Vyobrazenie: Tab. XIX.
237. Popis predmetu: Nezdobená kosená platnička.
Rozmery predmetu: dĺžka 3,2 cm; šírka 3,3 cm; hrúbka 0,5 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 10/i.
Prírastkové číslo: 373/82.
Vyobrazenie: Tab. XIX.
238. Popis predmetu: Kosená platnička zdobená koncentrickými krúžkami.
Rozmery predmetu: dĺžka 4,0 cm; šírka 0,6 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 27/88.
Vyobrazenie: Tab. XIX.
239. Popis predmetu: Kosený predmet v tvare písmena „L“.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,5 cm; šírka 2,0 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/k.
Prírastkové číslo: 188/79.
Vyobrazenie: Tab. XIX.
240. Popis predmetu: Kosený predmet na jednej strane zašpicatený. Vo vrchnej časti sa nachádza vyvrtaný otvor (šidlo?).
Rozmery predmetu: dĺžka 3,9 cm; šírka 0,8 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 179/87.
Vyobrazenie: Tab. XIX.

Opracované kosti a parohy

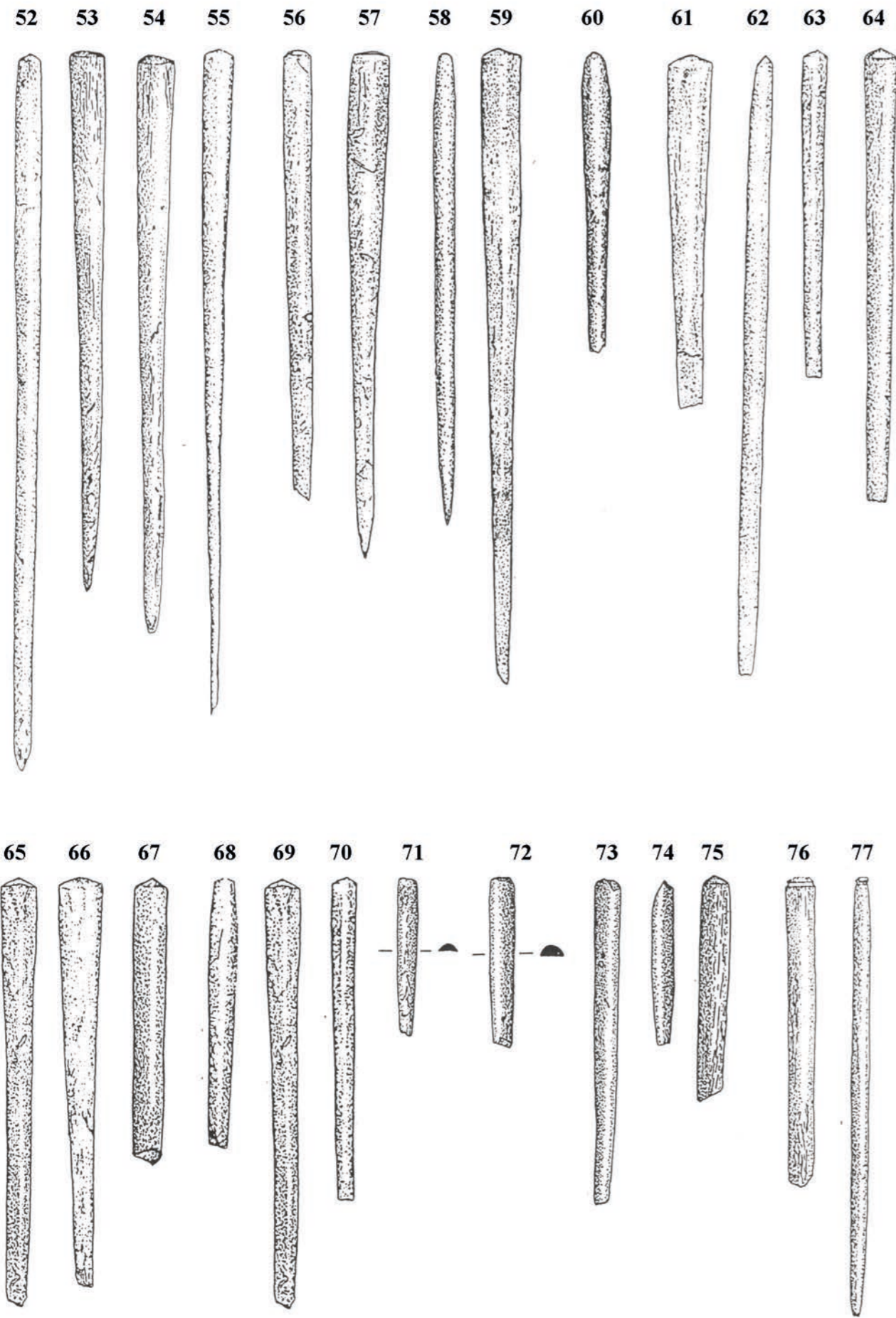
241. Popis predmetu: Dutá kosť so stopami po opracovaní.
Rozmery predmetu: dĺžka 11,0 cm; priemer 1,2 cm.
Miesto nálezu: Iža. sek. 8/r, prístup k južnej bráne.
Prírastkové číslo: 241/92.
Vyobrazenie: Tab. XIX.
242. Popis predmetu: Dutá kosť so stopami po opracovaní.
Rozmery predmetu: dĺžka 11,4 cm; priemer 1,5 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 19/89.
Vyobrazenie: Tab. XIX.
243. Popis predmetu: Opracovaná kosť.
Rozmery predmetu: dĺžka 13,5 cm; priemer 0,7 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 16/j.
Prírastkové číslo: 506/81.
Vyobrazenie: Tab. XIX.
244. Popis predmetu: Opracovaná kosť.
Rozmery predmetu: dĺžka 9,0 cm; priemer 0,7 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 9/q.
Prírastkové číslo: 242/91.
Vyobrazenie: Tab. XIX.
245. Popis predmetu: Opracovaná kosť. Na jednej strane orezaná a leštená (korčuľa?).
Rozmery predmetu: dĺžka 19,2 cm; priemer 2,7 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo:
Vyobrazenie: Tab. XX.
246. Popis predmetu: Opracovaná kosť.
Rozmery predmetu: dĺžka 33,5 cm; šírka 2,2 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 121/88.
Vyobrazenie: Tab. XX.
247. Popis predmetu: Opracovaná kosť.
Rozmery predmetu: dĺžka 9,0 cm; šírka 2,2 cm.
Miesto nálezu: Iža.
Prírastkové číslo: 377/85.
Vyobrazenie: Tab. XXI.
248. Popis predmetu: Opracovaný paroh.
Rozmery predmetu: dĺžka 5,2 cm; šírka 3,2 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 14/i.
Prírastkové číslo: 204/81.
Vyobrazenie: Tab. XXI.
249. Popis predmetu: Kvadratický kostený predmet so štvorcovou podstavou vrchná časť je ulomená.
Na povrchu predmetu je badať niekoľko zárezov (rukoväť?).
Rozmery predmetu: dĺžka 7,11 cm; šírka 1,8 cm; hrúbka 2,0 cm.
Miesto nálezu: Iža, sek. 22-23/t.
Prírastkové číslo: 367/88.
Vyobrazenie: Tab. XXI.
- 250-254 Popis predmetu: Orezané parohy- polotovar (?).
Miesto nálezu: Iža.
Vyobrazenie: Tab. XXII.

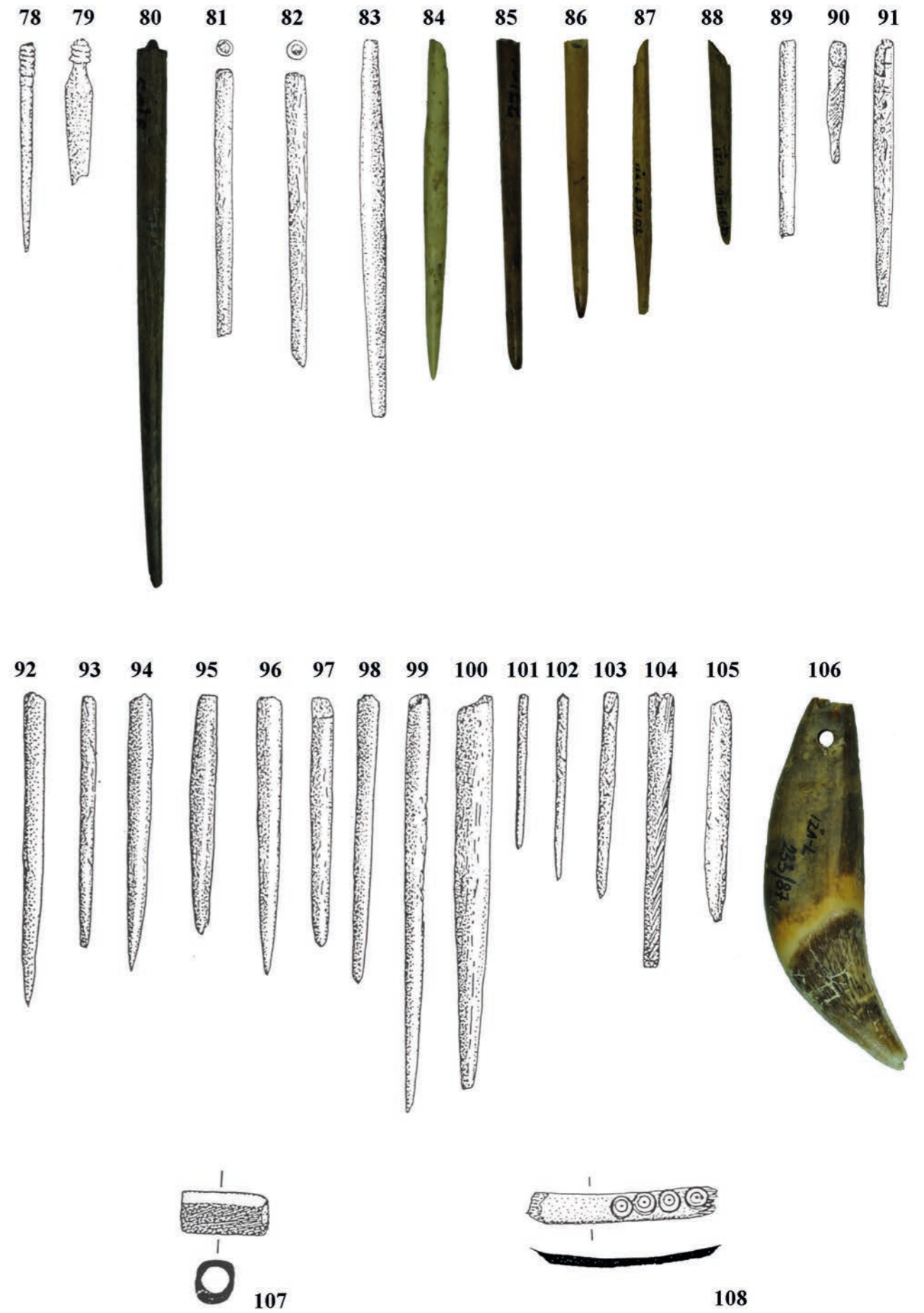
TAB. I

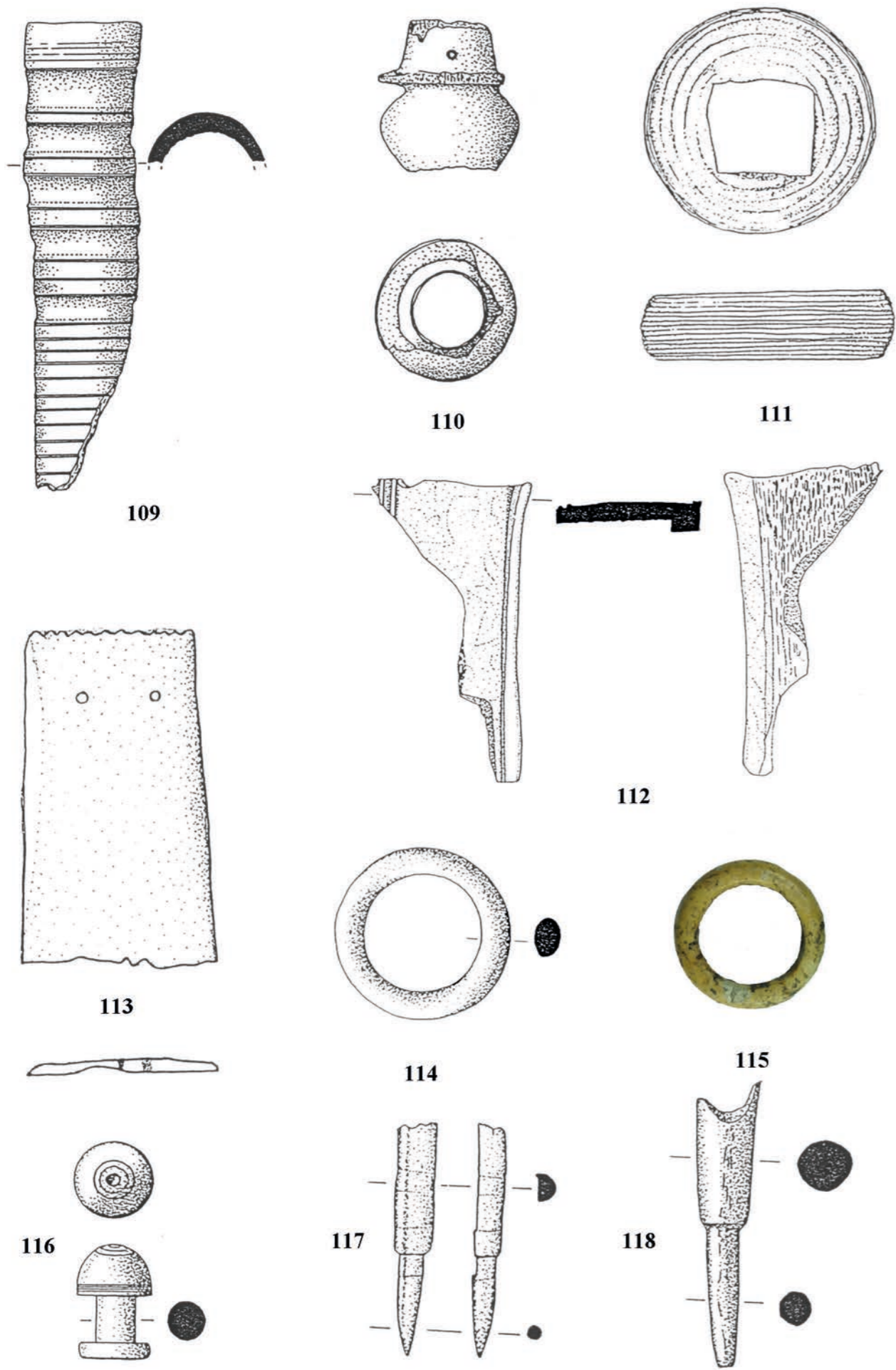
TAB. II

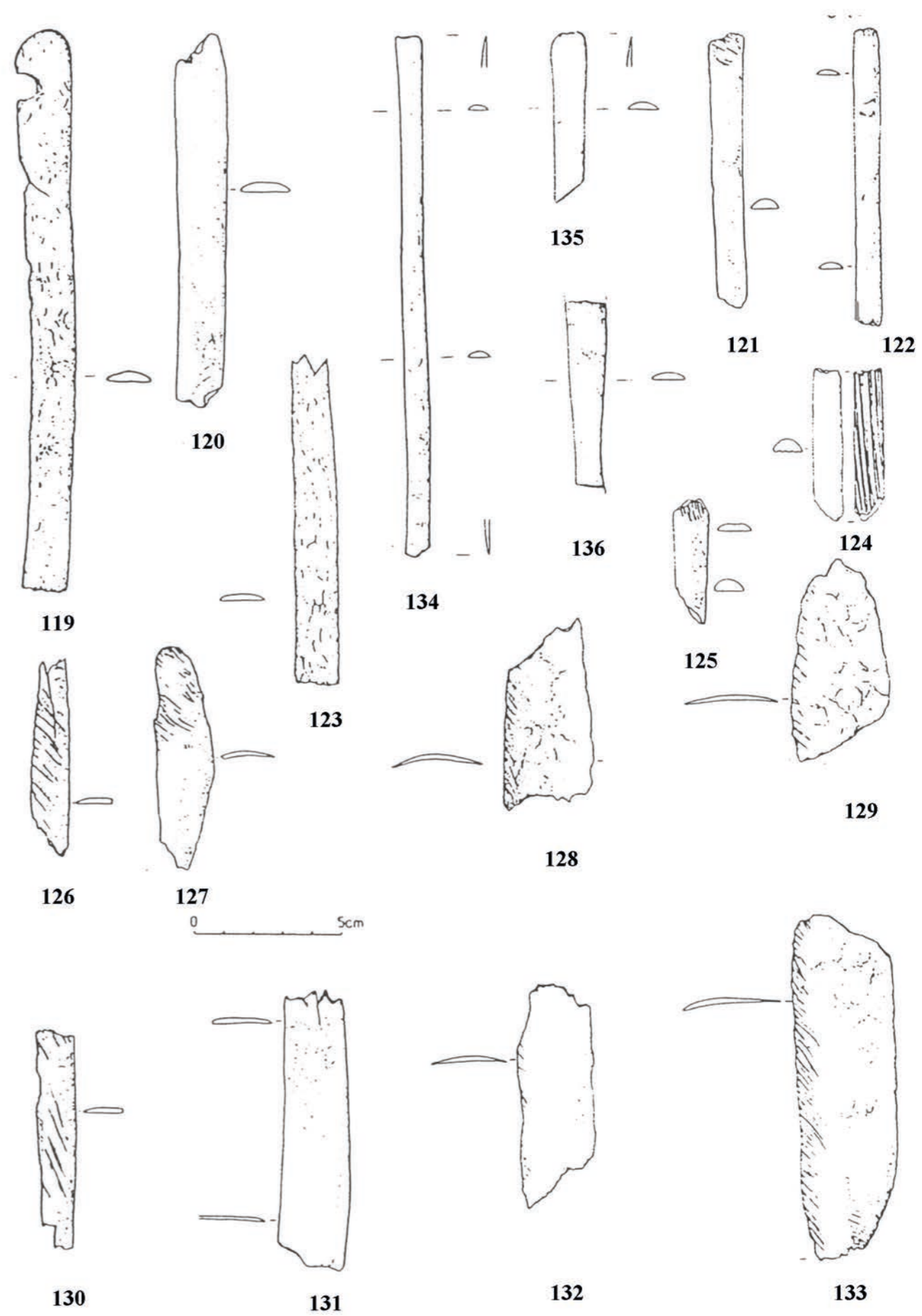
TAB. III

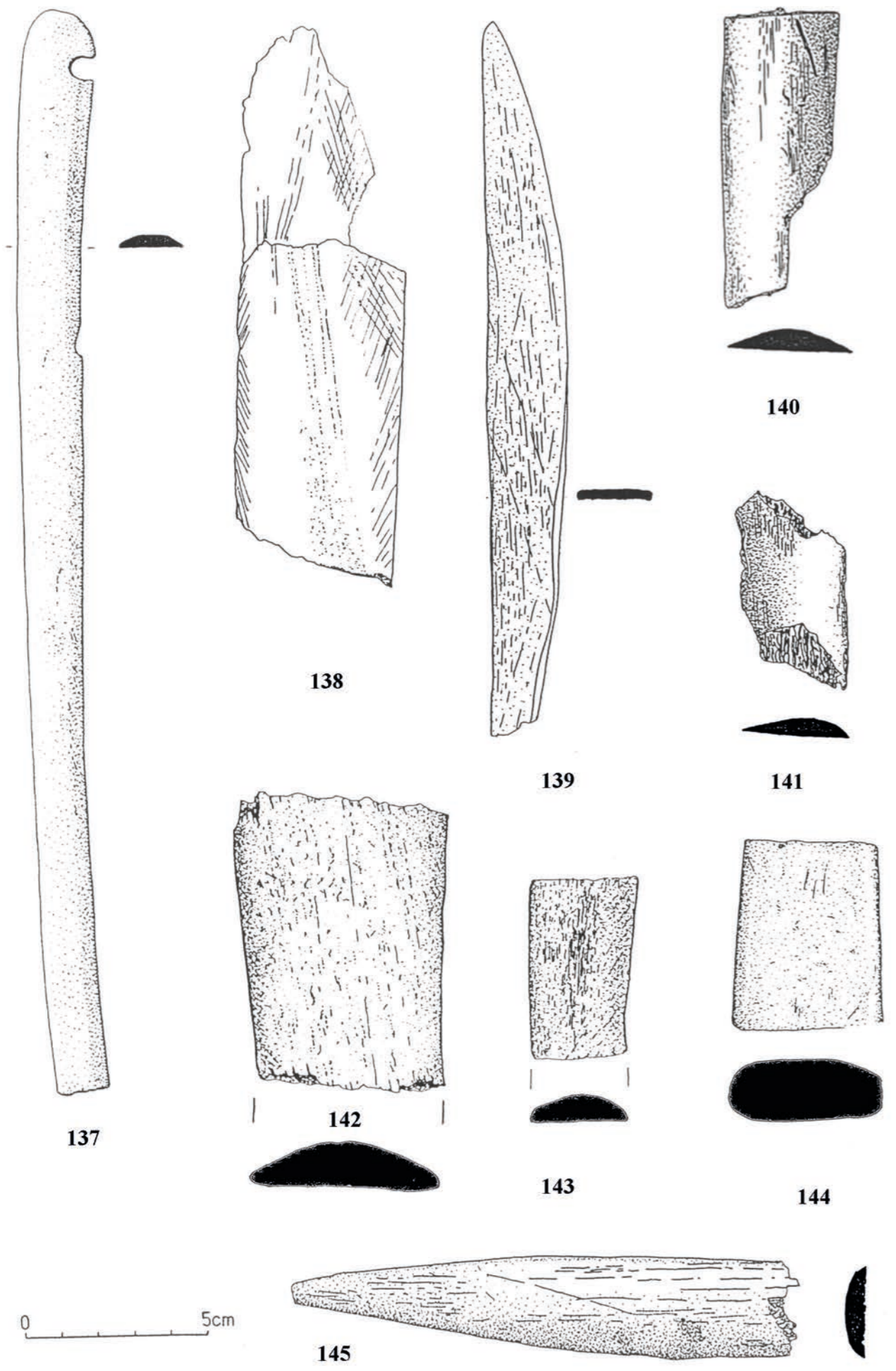
TAB. IV

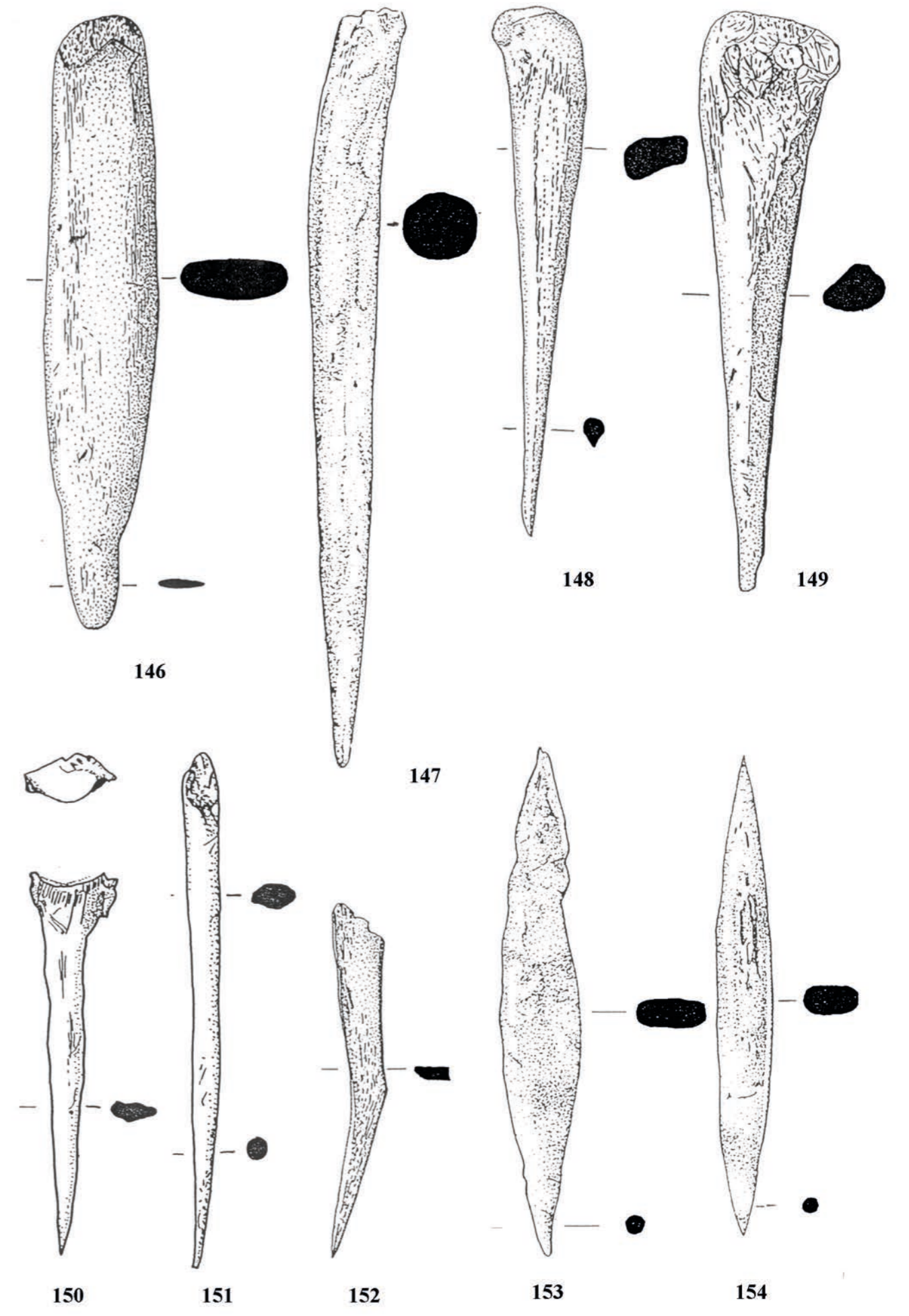
TAB. V

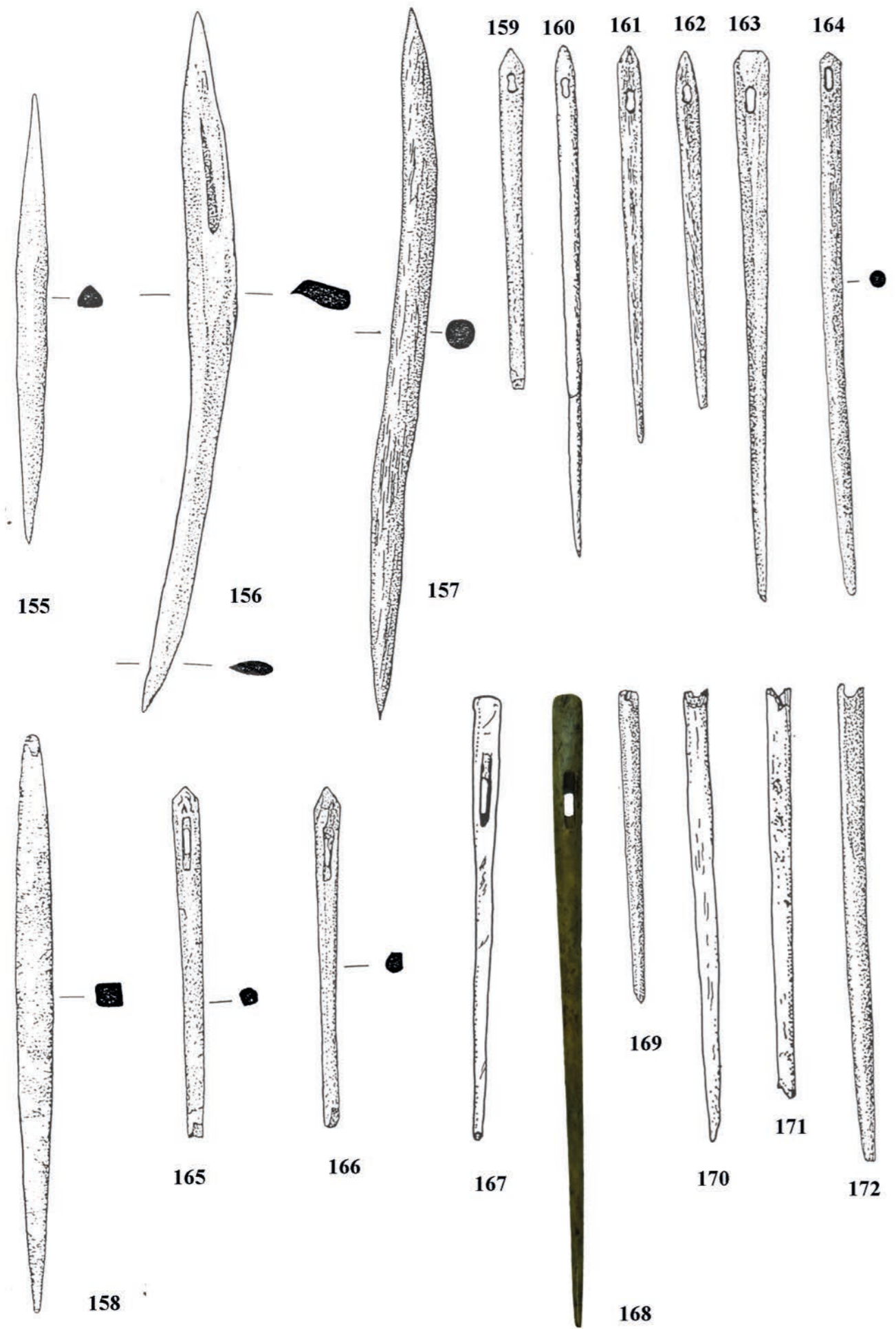
TAB. VI

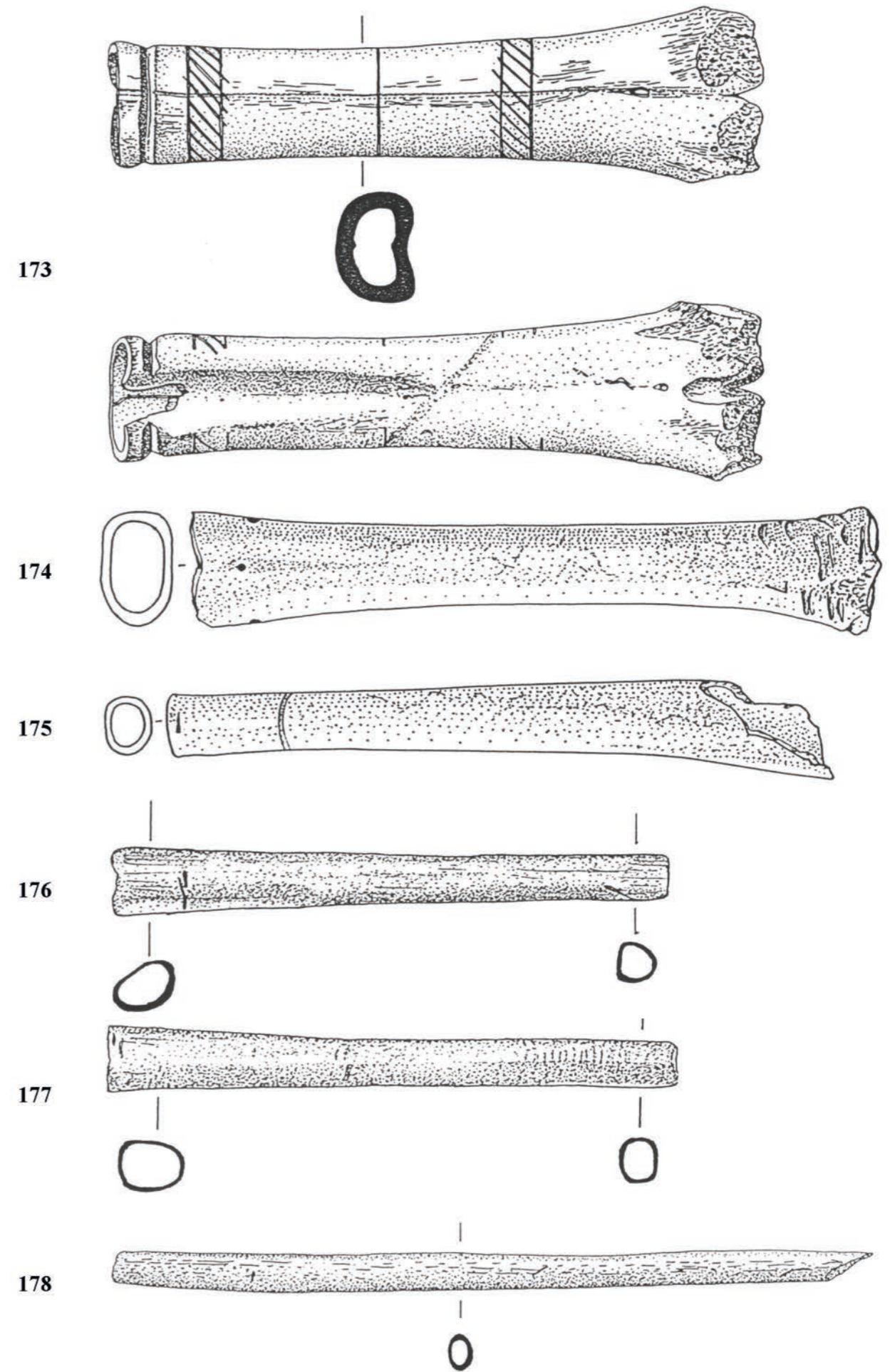
TAB. VII

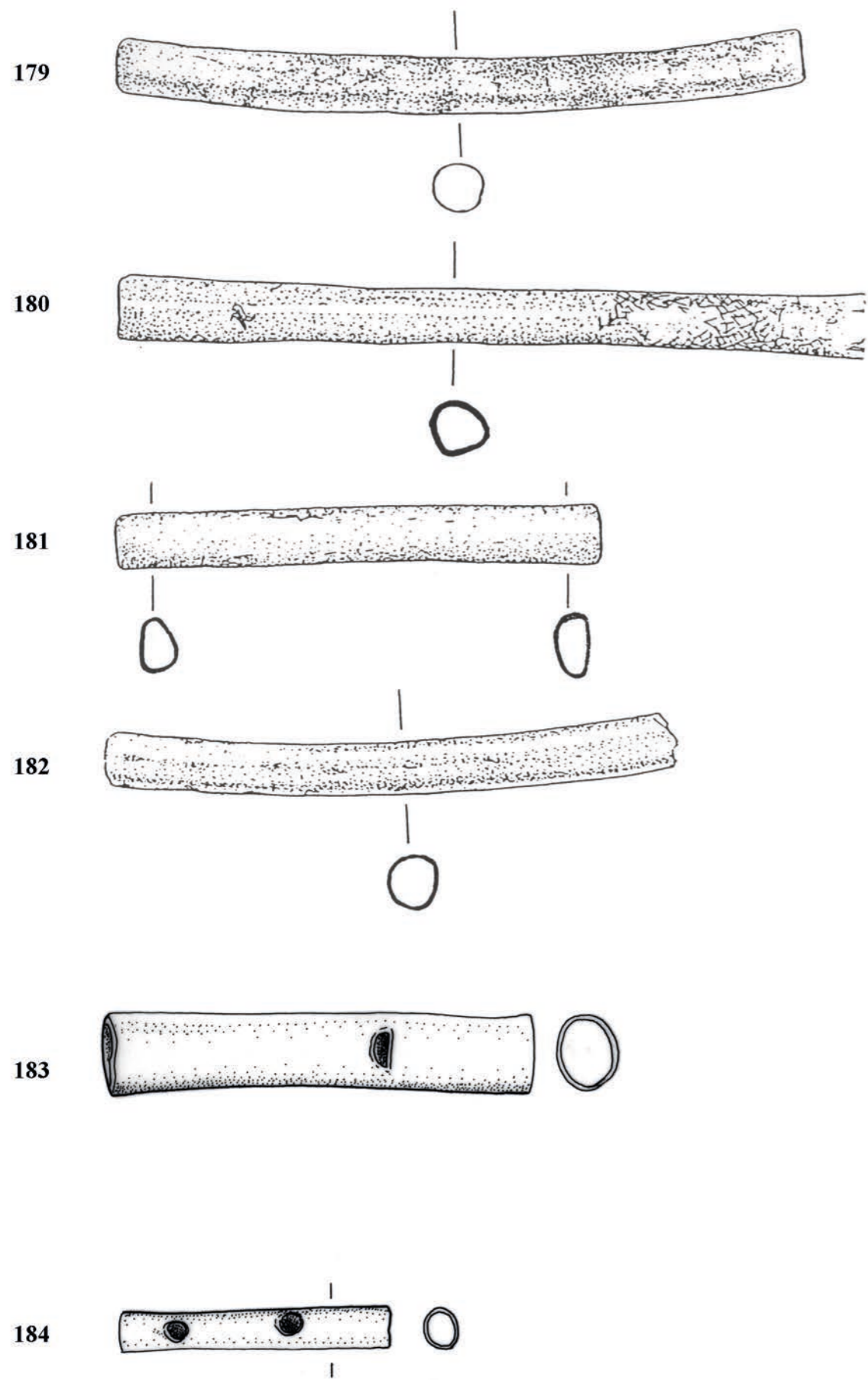
TAB. VIII

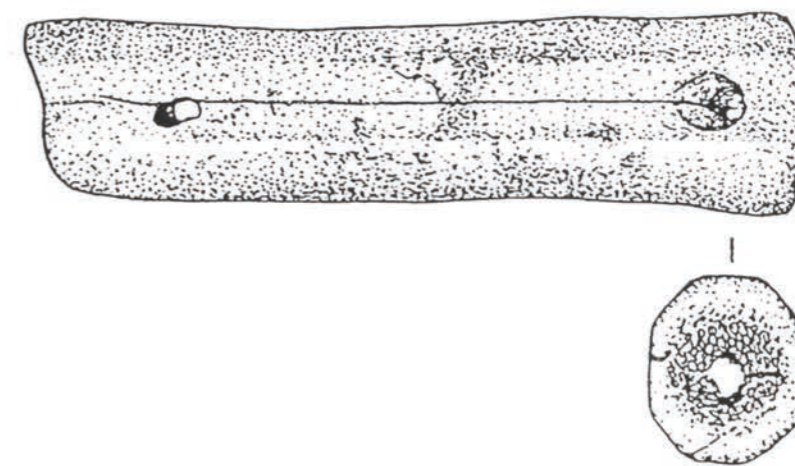
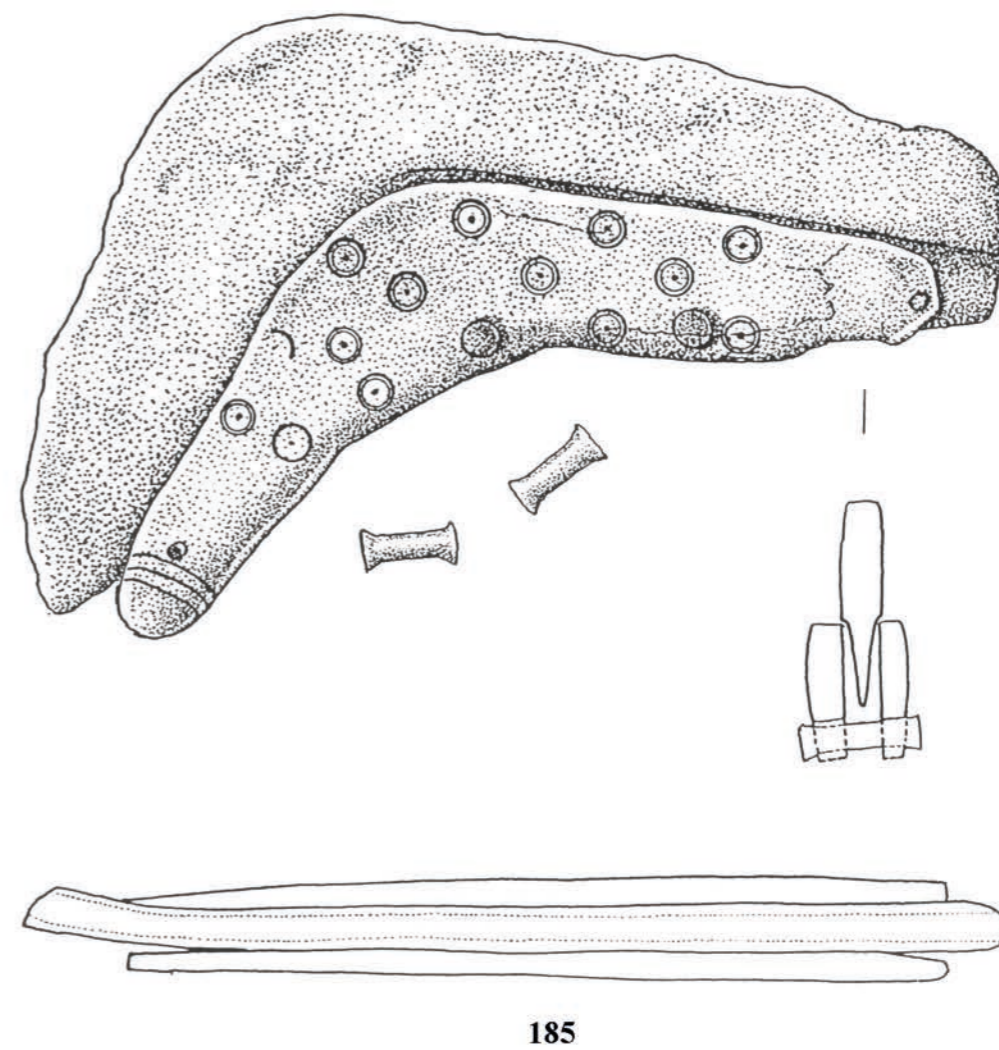
TAB. IX

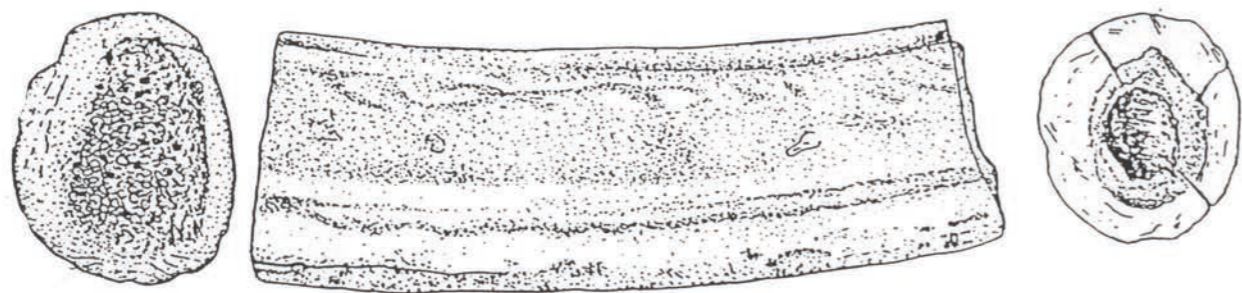
TAB. X

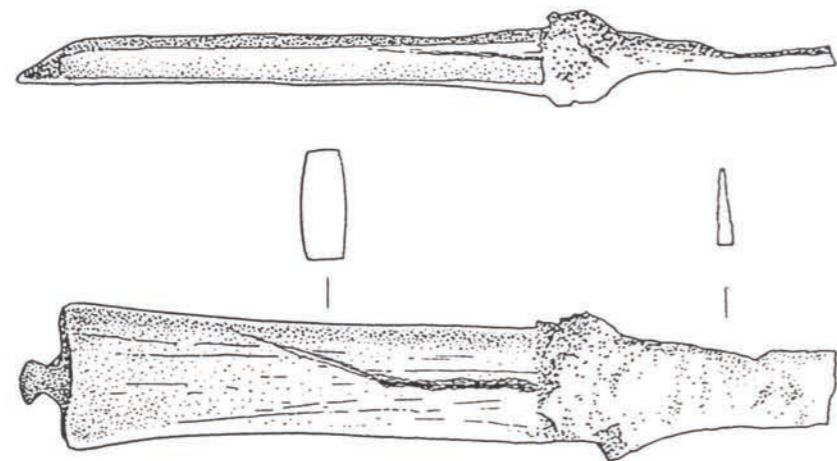
TAB. XI

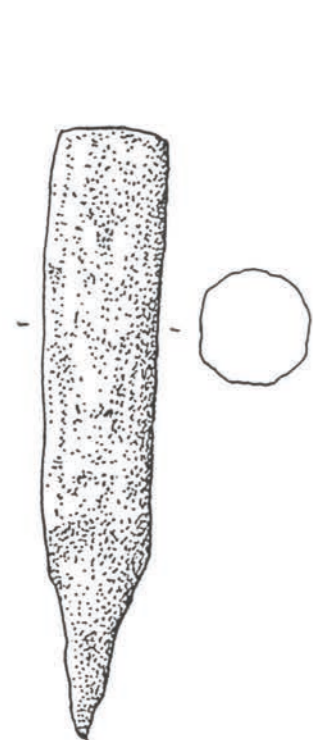
TAB. XII

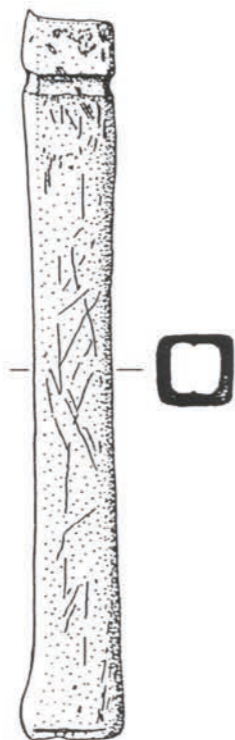
188

189

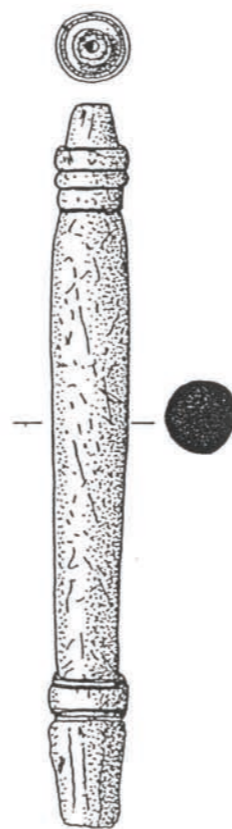
190

191

192

193

195

196

197

198

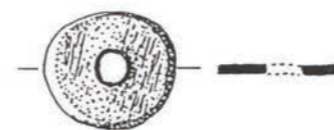
199

200

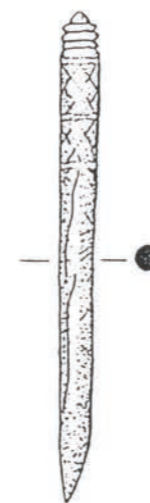
201

205

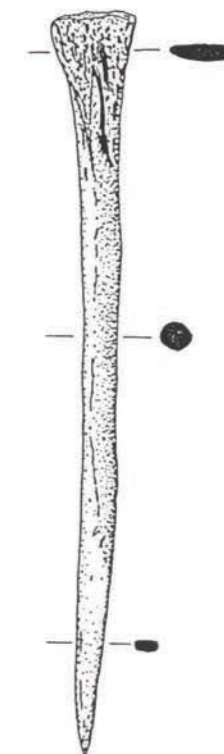
194

202

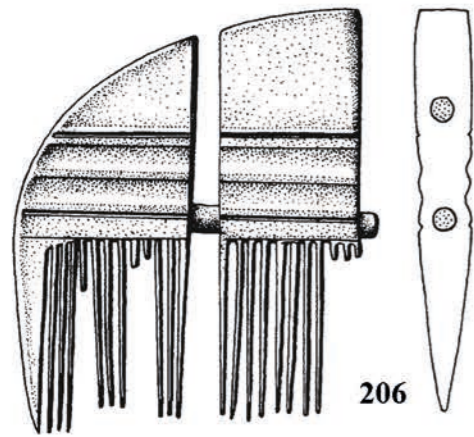
203

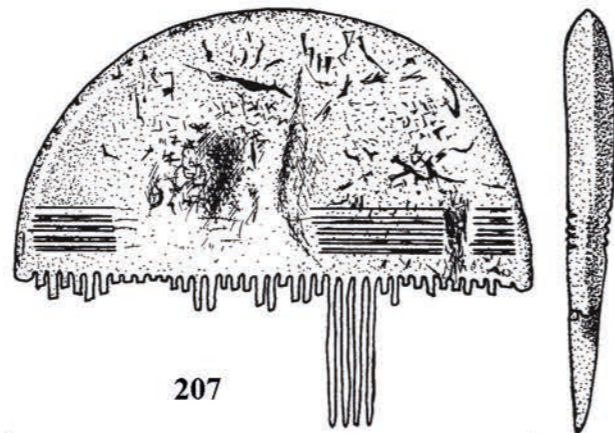
204

TAB. XIII

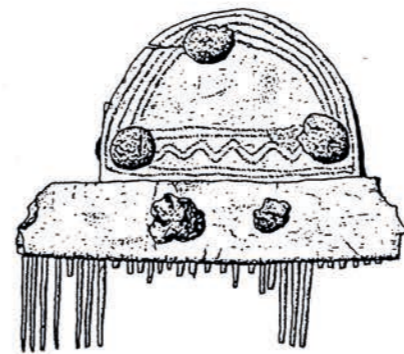
TAB. XIV

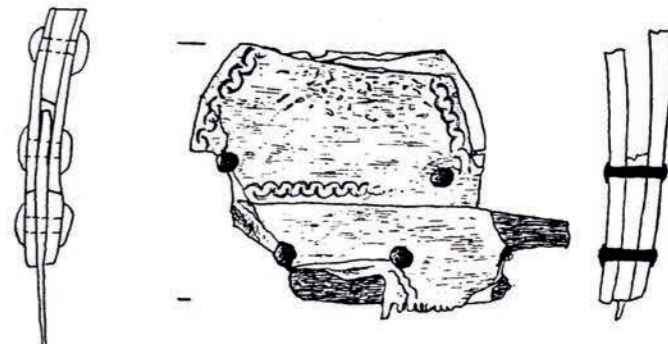
206

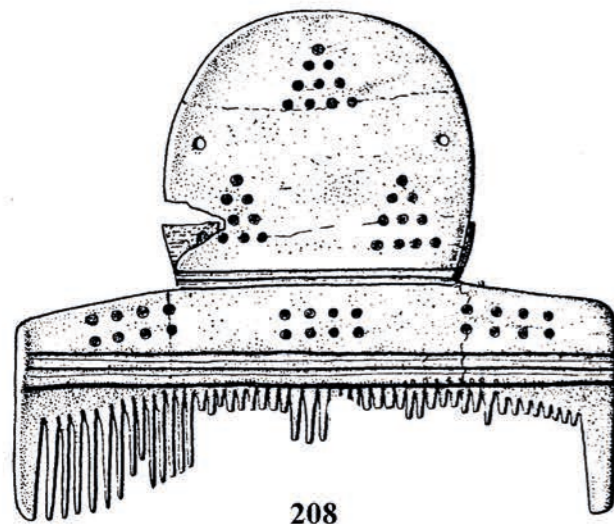
207

213

214

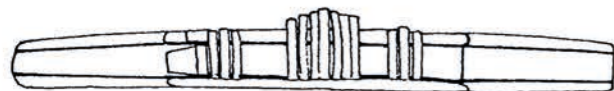

208

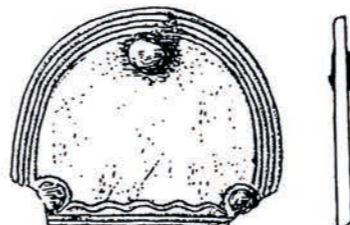

209

0 5cm

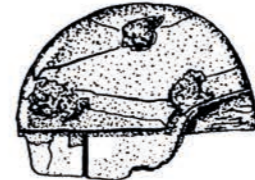
210

215

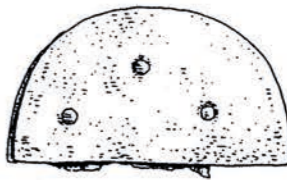

218

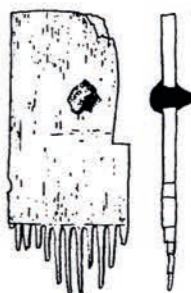

216

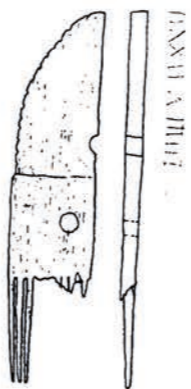
0 5cm

217

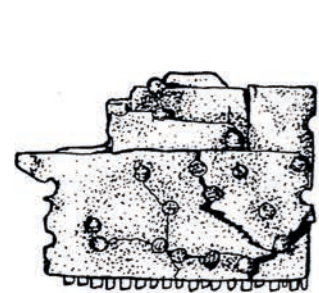
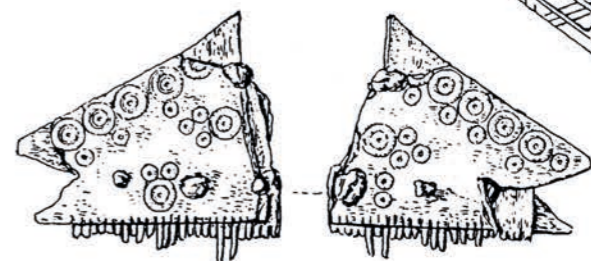
219

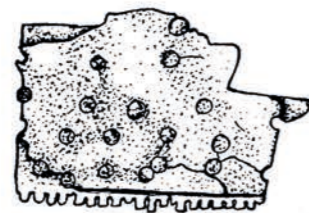
220

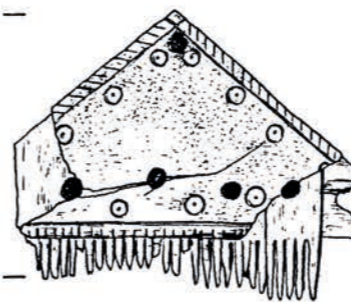
221

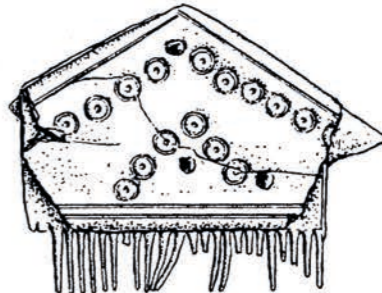
211

212

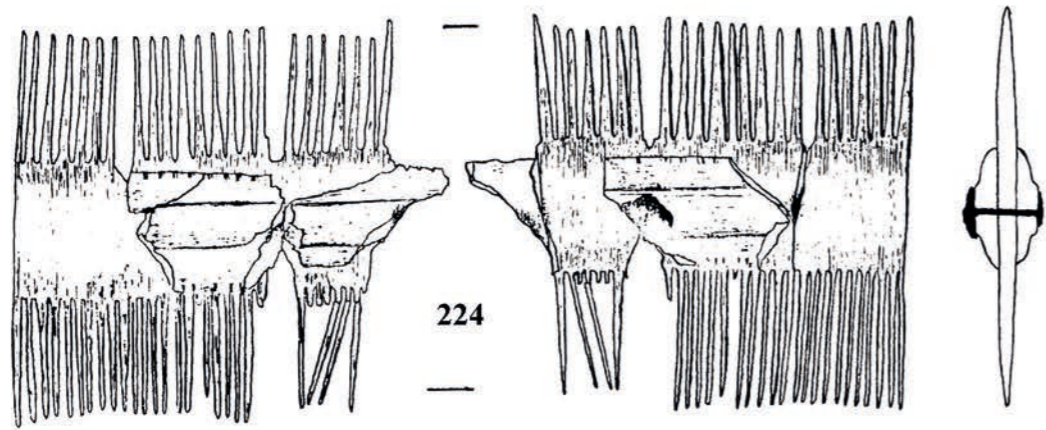
222

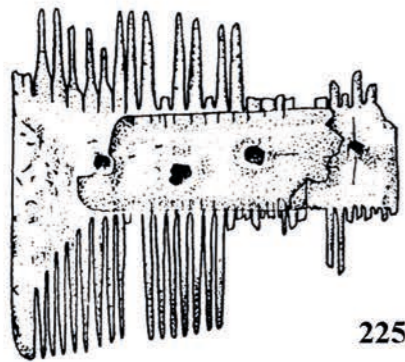
223

TAB. XV

TAB. XVI

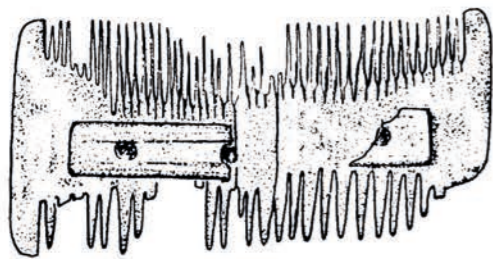
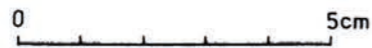
224

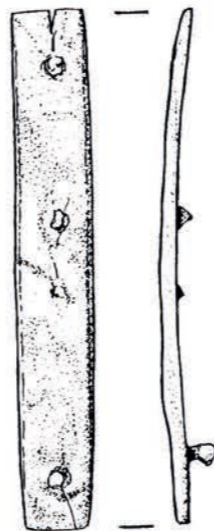
225

227

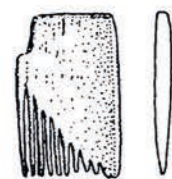
226

229

228

230

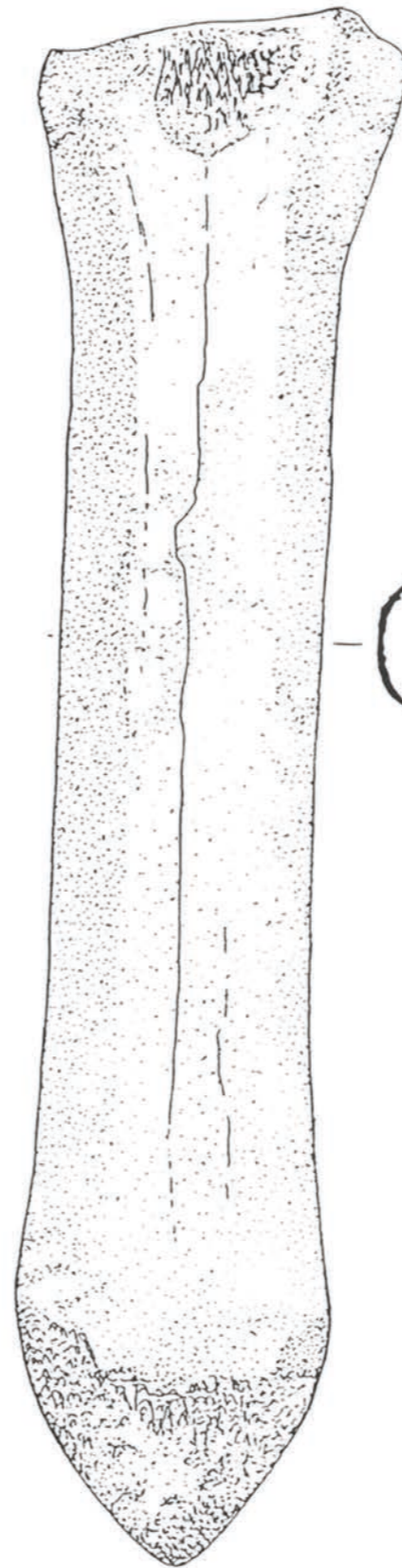
231

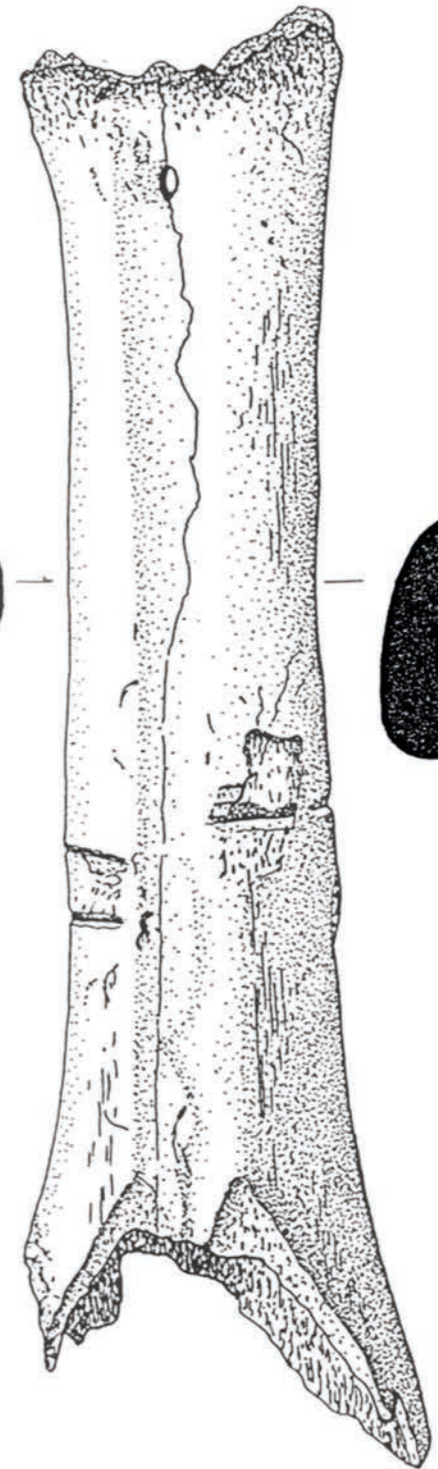
232

233

234

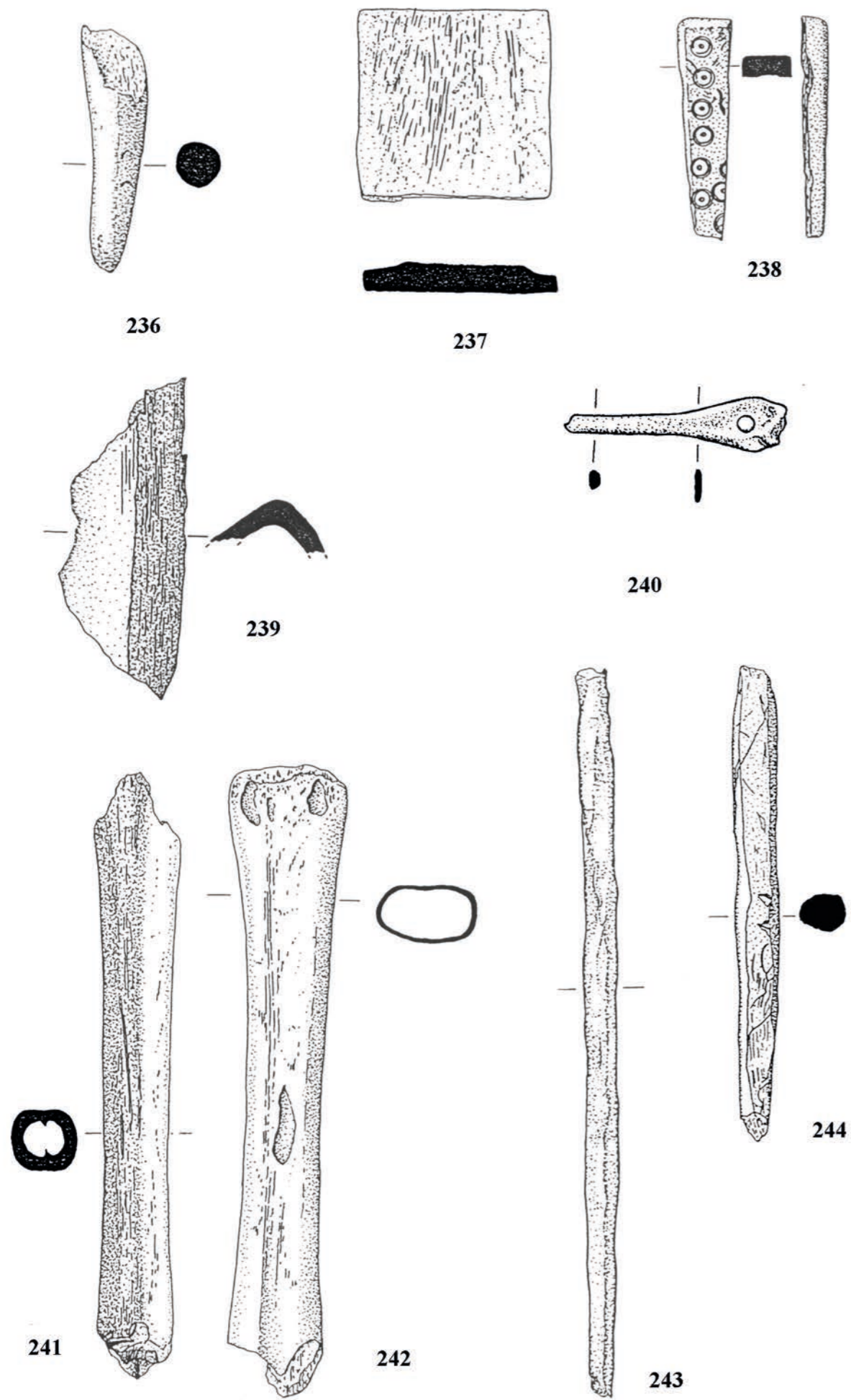

235

TAB. XVII

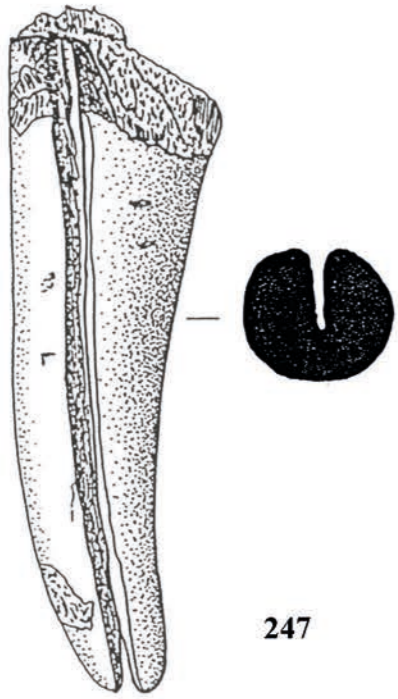
TAB. XVIII

TAB. XIX

TAB. XX

247

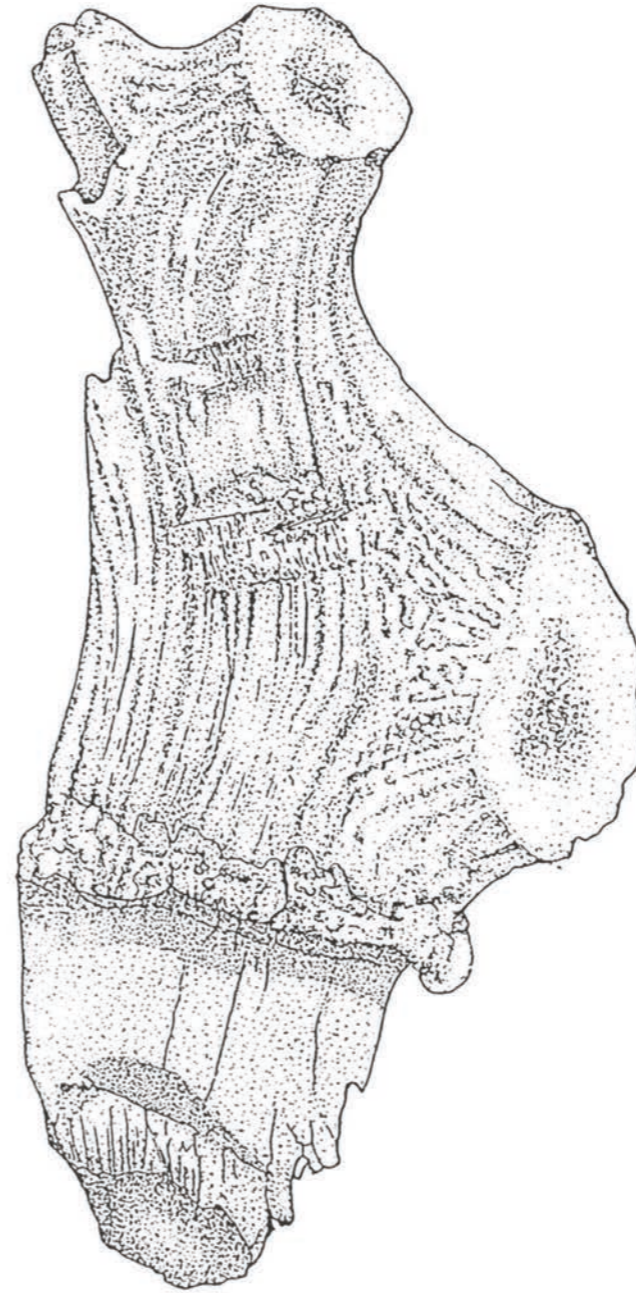
248

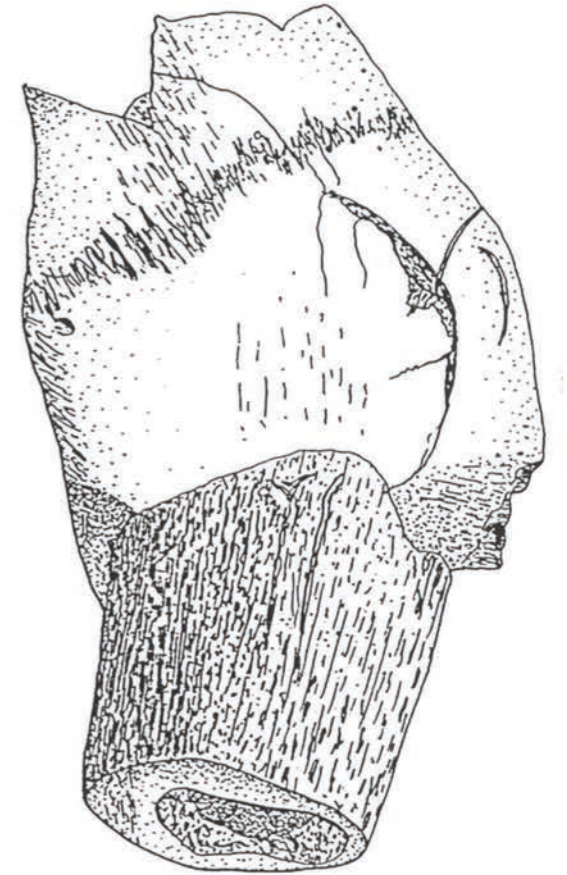
249

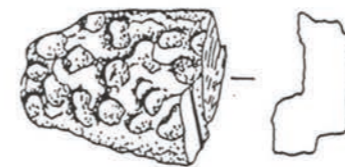
250

251

252

253

254

Dr. phil. Erik Hrnčiarik
Katedra klasickej archeológie, FF TU v Trnave, Hornopotočná 23, SK-918 43 Trnava
erik.hrnčiarik@truni.sk

**Rímske a germánske výrobky z kosti, parohoviny a slonoviny z auxiliárneho
kastela v Iži v kontexte severopanónskej hraničnej zóny**

Vydanie prvé

Recenzenti
prof. PhDr. Klára Kuzmová, CSc. (FF TU Trnava)
Doc. PhDr. Vladimír Varsík, CSc. (AU SAV Nitra)

Vydavateľ:
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, SK-918 43 Trnava
<http://klasarch.truni.sk/>

Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied
Akademická 2, SK-949 21 Nitra
<http://archeol.sav.sk/>

© Erik Hrnčiarik, 2015
© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2015
© Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, 2015

ISBN 978-80-8082-935-3

ISBN 978-80-8082-935-3

9 788080 829353